

ISSN: 2321-2853

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJSML)

Vol. 4, Issue: 8, September: 2016

No part of this Journal may be reproduced in any form, by Photostat, Microfilm, Xerography, or any other means, or incorporated into any information retrieval System, electronic or mechanical, without the written permission of the Author, Editor-in-Chief and the Publisher of this Journal.

*Copyright ©2016
Inc. All Rights Reserved*

Published By

RET International Academic Publishing
Rudra Education Trust (Regd.), 143 Gokuldham Society,
Modhera Road, Village: Dediyanan
Teshil & Dist. Mehsana. Gujarat (India)

Powered By

Editor-in-Chief & Chairman
RAIJMR

**NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION
AND INFORMATION RESOURCES**

(Council of Scientific and Industrial Research)

14, Satsang Vihar Marg, New Delhi 110 067

Ms. V. V. Lakshmi, Head, National Science Library

Phone: 91-11-2686 3759

E-mail: vvlakshmi@niscair.res.in

website: www.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2013/1094

Dated: May 13, 2013

**Rudra Education Trust
143, Gokuldharm Society
Dediyasan, Mehsana**

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

**ISSN 2321 – 2853 International Journal of Research in All Subjects in
Multi Languages**

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely

V.V. Lakshmi

(V.V. Lakshmi)

Head

National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/URL with ISSN printed on it.

Contact : Ms. Shobhna Vij

e-mail : issn.india@niscair.res.in

phone : 011-26516672

RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR)

Dear Author / Researcher,

I am very thankful to all the Authors and Researcher Scholars on behalf of our RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR) for publishing with us in our Print issue, of **International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML) ISSN: 2321-2853**.

The research work done by the Authors / Research Scholars will prove its high quality for publication of the paper then after it is valid and reliable for publication in our Journal(s). This is the main concern for publication of the paper. Not any type of importance is given to the maintenance charges for publication of the paper. Don't believe that, we are agreeing with the findings of the papers and articles published in this issue.

The prime goal of the academy is to not only to enhance the research work worldwide but also publishes high quality research work on online and International platform. To discover and find out the research problems of education and implementation of their solution on the present scenario of education is the entire aim of all the authors who are publishes their article via this Journal.

I hope and request to all the Authors, Research Scholars, Readers and members of our advisory board that kindly recommend and encourage your colleagues as well as your faculty members for publishing with us.

I am much thankful to all the Dignitaries, Professors, Chief editors, Associate Editors, The Board Members (India & International), Faculty Members, Political Leaders, Social Workers, Supporters, Motivators, Authors, Web developers, Subscriber, Best Complimenters and my Family Members for giving me their fruitful support to release this research work on Wide Area Network via IJRMP, IJRE (print & online), IJRMEET, IJRHS (print & online) and now via print version of **IJRSML**.

Thanks.

Editor-in-Chief

(RAIJMR)

editorrajmr@yahoo.com, editorrajmr@gmail.com

RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR)

About Us

RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR) is an Intentional academy for International Multidisciplinary Research. Under this title this academy will publish research Journal(s) with different title(s). These all Journal(s) will publish monthly one by one in English language.

The prime aim of the academy is to publish multidisciplinary Journals under the head of RAIJMR and The aim and scope of the Journal is to provide an academic medium and an important reference for the advancement and dissemination of research results that support high-level learning, teaching and research in the most fields of Management, Technology, Education, Pharmacy, Humanities, Science, Engineering, Account & Commerce, Social Sciences, Law, etc. all Subjects.

The Journal publishes papers, review articles, and short communications dealing with Education, Pharmacy, Management, Engineering, Library Science, Physical Education, Account, Commerce, Arts, Science, Humanities, and Law etc. all Subjects.

RAIJMR would take much care in making your article published without much delay with your kind co-operation. RAIJMR hopes that Researchers, Research scholars, Academician, Industrialists etc. would make use of this research publication for the development of all the discipline. This Academy boasts of hosting four major international Journals (online) under its wings, namely:

- (1) **International Journal for Research in Management and Pharmacy (ISSN: 2320-0901)**
- (2) **International Journal for Research in Education (ISSN: (O.) 2320-091X, (P.) 2347-5412)**
- (3) **International Journal of Research in Modern Engineering and Emerging Technology (ISSN: 2320-6586)**
- (4) **International Journal of Research in Humanities and Social Sciences (ISSN: (O.) 2320-771X, (P.) 2347-5404)**

We are very happy and satisfy to announce that, we are introducing our **PRINT** issue of “**International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML)**” (ISSN: 2321-2853) in **Multidisciplinary Subjects** and **Multi Languages** by our Academy. This Journal is a Gate-Way for all the Authors/Researcher scholars as well as the Researcher for the publication their Article(s)/Research paper(s) in Regional Language(s) with multidisciplinary Subjects at a International platform.

RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR)

Aims and Scopes

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML)

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML) is an Print Monthly International Research Journal in **all Subjects & all Languages** which publishes high-quality solicited and unsolicited articles in the following subjects under the head of **RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR)**. The major aims of this PRINT journal to enhance the Researchers Articles in Multidisciplinary subjects and Multidisciplinary languages of Regional field(s) at global platform mostly in following subjects.

1. Account	25. Environmental Science and Technology	51. Microbiology
2. Anthropology	26. Finance	52. Molecular Therapeutics
3. Architecture	27. Geochemistry	53. Natural Products
4. Artificial Intelligence	28. Geography	54. Neural Processing
5. Biology	29. Geophysics	55. Nuclear and Particle Physics
6. Bio-Technology	30. Gujarati Language	56. Paralegal studies
7. Business and Business law	31. Hindi Language	57. Philosophy
8. Business studies	32. History	58. Physical Education
9. Cement and Concrete Research	33. Hospital Management	59. Physics
10. Chemistry	34. HRM	60. Physics in Medicine and Biology
11. Combinatorial Chemistry	35. Humanities and Ecology	61. Plasma Physics
12. Commerce	36. Industrial Relations	62. Political Science
13. Communication Studies	37. Information Science	63. Psychology
14. Computer Science & Technology	38. International studies	64. Public Administration
15. Criminology	39. Law	65. Sanskrit Language
16. Crystallography and Computer-Aided Materials Design	40. Legal Management	66. Science
17. Demography	41. Library Science	67. Semiconductor Science and Technology
18. Development studies	42. Life Sciences	68. Sociology
19. Economics	43. Linguisticsanton	69. Social Sciences
20. Education	44. Logic	70. Statistics
21. Energy and Fuels	45. Management	71. Web-Design & Technology
22. Engineering	46. Materials Science	72. Wireless and Optical Communications
23. English	47. Mathematics	73. Zoology
24. English literature/language	48. Media studies	74. Etc. subjects
	49. Metallurgy	
	50. Methodology	

Editor-in-Chief:

(RAIJMR)

editorrajmr@yahoo.com, editorrajmr@gmail.com

Website: www.rajmr.com

RET ACADEMY FOR INTERNATIONAL JOURNALS OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH (RAIJMR)

Editor-in-Chief

Miss Nita N. Gajjar

Chief Editors

National

Dr. K. S. Likhia

Dr. Satishprakash Shukla

International

Dr. Michael O. Akintayo (U.S.A.)

Associate Editors

Dr. Sunil Patel (All Journals)

Dr. Paresh A. Prajapati (All Journals)

Dr. Himanshu Barot (All Journals)

Dr. Jignesh B. Patel (IJRE)

Dr. Suresh R. Parmar (IJRHS)

Dr. Kamendu R. Thakar (IJRSM)

Advisory Board / Reviewer (India)

Dr. J. H. Pancholi (Pro.V.C.HNGU)
Dr. Sunil K. Joshi (VTs-Member-NCTE)
Dr. M. K. Yagnik (V. V. Nagar)
Dr. J. I. Patel (Mehsana)
Dr. M. L. Joshi (Vision-A'bad)
Dr. Dinubhai Chaudhary (Mehsana)
Dr. Pinakin Yagnik (Anand)
Dr. Ashok S. Thakkar (Patan)
Dr. Rajesh S. Vyas (Modasa)
Dr. K. S. Dedun (Daramali)
Dr. A.D.Shah (Ahmedabad)
Dr. Vinod Asudani (Nagpur)
Mrs. Monika R. Seth (Nagpur)
Dr. Dixa H. Savla (Anand)
Dr. (Mrs) Chhanda Chatterjee (West Bengal)
Dr. Jayaben Barendia (Surat)

Dr. Dipika B. Shah (VNSGU-Surat)
Dr. V. K. Sapovadia (Ahmedabad)
Dr. Shrikhande (Ins. of Mgt. Pune)
Dr. D. R. Dodiya (Gandhinagar)
Dr. Chhaya Chavda (V.Vidhyanagar)
Dr. Tejal Sheth (Ganpat Uni. Mehsana)
Dr. Avdhesh Gupta (KJIME-Kalol)
Dr. Bhuvan Raval (KJIM-Kalol)
Dr. V. V. Chaudhari (Mehsana)
Dr. Raysinghbhai B. Chaudhari (Surat)
Dr. Jignesh P. Modi (Mehsana)
Dr. Mahesh R. Solanki (Anand)
Dr. Viral Jadav (Ahmedabad)
Dr. Ajaykumar M. Raval (Palanpur)
Dr. G. Mupudathi (Tamilnadu)
Prof. Ganesh Pundlikrao Khandare ('NAAC' Steering Committee Member)

Advisory Board (International)

Dr. Kamlesh P. Suthar (Australia)
Dr. Shailesh L. Gajjar (New Zealand)
Dr. Dhiren P. Suthar (Canada)
Dr. Manish S. Patel (Canada)
Dr. Dibyajyoti Saha (Bangladesh)
Prof. N. D. Patel (Australia)
Dr. Darejan Geladze (Georgia)

Prof. M. B. Gajjar (Canada)
Prof. Rajnikant C. Gajjar (U.A.E.)
Mr. Nilesh Patel (U.K.)
Mr. Shailesh D. Patel (U.S.A.)
Mr. Kirit B. Prajapati (U.S.A.)
Mr. Bhadrash B. Suthar (U.A.E.)
Miss. Shilpa J. Patel (U.S.A.)

RET Academy for International Journals of Multidisciplinary Research (RAIJMR)

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJSML) is a **Refereed***, **(Reviewed)**, **Indexed & Print** Monthly Research International Journal which aims to promote research education worldwide. This is a print Journal that publishes high-quality solicited and unsolicited articles in Multidisciplinary/All Subjects in all Languages.

***Refereed Means**

Refereed materials are publications reviewed by "expert readers" or referees prior to the publication of the material. After reading and evaluating the material, the referee informs the publisher if the document should be published or if any changes should be made prior to publication. Refereed materials are also referred to as **Peer Reviewed**. Refereed materials are significant to the research and the literature of most academic fields because they assure readers that the information conveyed is reliable and timely.

Indexing

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJSML) is a Refereed, (Reviewed), Indexed & Print Monthly Research International Journal. This Academy is listing in following Database.

- www.journals.indexcopernicus.com
- www.gulib.georgetown.edu/newjour
- www.scholar.google.com
- www.exclusivemba.com
- www.academia.edu
- www.jourinfo.com
- www.termpaperwarehouse.com
- www.celebrityballa.com
- www.flair.wittysparks.com
- www.penzu.com/journals
- www.journalseeker.researchbib.com
- www.shareworld.com
- www.calameo.com
- www.scribd.com
- www.docstoc.com
- www.olx.in
- www.drji.org

Review Process

1. Each manuscript will be primarily examined by the editor, and then forwarded to one/two referee(s) for blind review. The research paper shall be published subject to recommendation of referees. The review process may take up to 2-5 days. (Maximum two weeks in extra ordinary circumstances).
2. The author's shall be informed about the selection/rejection of the article/paper by e-mail only. However, the Journal shall publish the article/papers of the authors completing the formalities in due time mentioned as per our norms. The rejected papers shall not be returned.
3. In case of acceptance of the article and completion of publication formalities by the author, Journal reserves the right of making amendments in the final draft of the research paper to suit the journal's requirement.
4. The Editor –in –Chief is the final authority for publish the paper in any Journal under the head of **RAIJMR**.

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML)

ISSN: 2321-2853

Vol. 4, Issue: 8, September: 2016

Sr.	Contents	Pg. No.
1	વલસાડ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના જીવનમૂલ્યોનો અભ્યાસ ડૉ. નીતાબેન ગોવિંદભાઈ પટેલ	1-2
2	મહાભારત કાલીન નારીકા વિવિધ રૂપ એવં પતિવ્રતા સદાચાર નારી ડૉ. હંસા પરમાર	3-6
3	વિશ્વ પ્રેમી ઉમાશંકર જોષી વ્યક્તિત્વ અને સર્જન-મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ પ્રા. અદિતિબેન કમલેશ બારોટ	7-8
4	ઉત્તર ગુજરાતના પ્રવાસ ધામો અને તેના વિકાસની તકો ભાવિકકુમાર એન. પ્રજાપતિ	9-11
5	મહિલાઓના સશક્તિકરણમાં શિક્ષણની ભૂમિકા ડૉ. ગીતાબેન ડી. દવે	12-13
6	હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ પ્રા. કમલેશકુમાર એન ગોહેલ	14-16
7	ગુજરાત રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આર.ઈ.ટી. અધિનિયમ -૨૦૦૯ કેતનકુમાર નટવરસિંહ ઠાકોર	17-19
8	'अपने अपने पिंजरे' आत्मकथा में दलित अभिव्यक्ति रणजीत बंजारा	20-23
9	A Study of Mental Health of Secondary Schools Students in Context to Certain Variables Yogeshkumar Savjibhai Patel	24-26
10	માતૃભાષા: દૂધભાષા વર્ષા જવાભાઈ પરમાર	27-28

International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (IJRSML)

ISSN: 2321-2853

Vol. 4, Issue: 8, September: 2016

11	ગંગા સફાઈ અભિયાન –પડકાર અને સમસ્યાઓ <i>પ્રો. નિલેશ ચૌધરી</i>	29-31
12	A focus on the Basic of Continuous and Comprehensive Evaluation <i>Parmar Kamlesh Govindram</i>	32-37
13	A Diagnostic and Remedial study of English Pronunciation at Secondary School level <i>Dr. Prakashkumar J. Patel</i>	38-42
14	Fundamental Steps for ‘Research in Educational’ <i>Dr. Vanrajsinh J. Bihola</i>	43-48
15	A study of Profiles Related to Education of M.Ed. Students <i>Patel Charulben Navinbhai</i>	49-52
16	Attitude of Secondary School Teachers Trainees Towards Secondary School Teacher S’ Code of Conduct <i>Mahesh P. Vaghela</i>	53-56
17	સાંપ્રત સમયમાં જે.કૃષ્ણમૂર્તિના શૈક્ષણિક વિચારો <i>નીલા એચ. પરમાર</i>	57-59
18	A Study of Teaching Competency of Primary School Teachers <i>Mehulkumar A. Patel</i>	60-64
19	A Critical Study of M.Ed. Programme as an instrument for Creating Excellence in Society <i>Jignesh P. Modi</i>	65-67

વલસાડ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના જીવનમૂલ્યોનો અભ્યાસ

ડૉ. નીતાબેન ગોવિંદભાઈ પટેલ
અધ્યાપક, શ્રી એમ.કે.મેહતા કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, ઉમરગામ

૧. પ્રસ્તાવના

સાંપ્રત વિશ્વની પ્રગતિનો આધાર વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી પર અવલંબિત છે. આ ક્ષેત્રમાં માનવીએ કરેલી પ્રગતિ અદ્ભુત અને નોંધનીય છે. આ પ્રગતિને કારણે જ વિશ્વના એક ખૂણામાં બેઠેલો માનવી વિશ્વના બીજા ખૂણામાં રહેલા તેના સ્વજન સાથે સરળતાથી વાતો કરી શકે છે, તેને જોઈ શકે છે, સાથે જ ઝડપી મુસાફરી થોડા જ કલાકોમાં તેને મળી શકે છે. વૈજ્ઞાનિક અને ટ્રેકનિકલ જ્ઞાનથી તેનું જીવન સમૃદ્ધ, આરામદાયક અને સુખસગવડયુક્ત બન્યું છે. પરંતુ ભૌતિક પરિવર્તનની સાથોસાથ જ્યાં સુધી મૂલ્ય પરિવર્તન આવતું નથી ત્યાં સુધી એ ભૌતિક પરિવર્તન માનવજાતને પચતું નથી, અને ભૌતિક પરિવર્તન કે અન્ય પરિવર્તન ત્યાં સુધી એકમાર્ગીય પ્રગતિ ગણાય. એટલે કે વૈશ્વિક પરિવર્તનની સાથે મૂલ્ય પરિવર્તન જરૂરી છે. કેમકે મૂલ્ય એ જ જીવનની સાચી સંપત્તિ છે. કેળવણીનું કાર્ય જ્ઞાન સંવર્ધન સાથે ચારિત્ર્ય નિર્માણ અને સંસ્કૃતિનો ઉત્કર્ષ કરવાનું છે. કેળવણી અને કાર્ય અંગે મહાન દાર્શનિક એચ.જી.વેલ્સે કહ્યું હતું કે:

“ જીવનના અંધકારમાં પ્રકાશના કિરણો ફેલાવે તે કેળવણી. ”

અર્થાત કેળવણી તેના મૂલ્યોના સર્જનથી અંધકારને દૂર કરે છે. અને વ્યક્તિ તથા સમાજને પ્રકાશિત કરે છે. એટલે મૂલ્યશિક્ષણ અને તેની સમજ જરૂરી બને છે. પ્રાથમિક કેળવણી એ પાચારૂપ કેળવણી છે. જેથી પ્રાથમિક કેળવણી ક્ષેત્રે મૂલ્યપ્રતિપાદન ખોજનો વિષય બને છે.

૨. સંશોધનના હેતુઓ

૧. વલસાડ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના જીવન મૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવો.

૨. વલસાડ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના નૈતિક મૂલ્ય, વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય, રાષ્ટ્રીય મૂલ્ય, સામાજિક મૂલ્ય, શૈક્ષણિક મૂલ્ય, આધ્યાત્મિક મૂલ્ય, આર્થિક મૂલ્ય અને વ્યક્તિગત મૂલ્યનો અભ્યાસ કરવો.

૩. સંશોધનની પદ્ધતિ

સંશોધન માટેની વિવિધ પ્રકારની પદ્ધતિઓમાંથી અભ્યાસના હેતુઓ અને વિષયને ધ્યાનમાં રાખીને સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

૪. વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનો

પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે વ્યાપવિશ્વ તરીકે વલસાડ તાલુકાની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો હતાં, પરંતુ સમય, શક્તિ અને ખર્ચની મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખી સંશોધકે ૧૫૦ શિક્ષકોની યાદચ્છિક રીતે પસંદગી કરી હતી. માહિતી એકત્રીકરણ માટે પંચબિંદુ સ્વરચિત અભિપ્રાયવલિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રાપ્ત થયેલ માહિતીનું અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ કરવા માટે કાઈવર્ગ ક્સોટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

૫. સંશોધનના તારણો

૧. વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો

-ધાર્મિક માન્યતાઓને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુથી તપાસવી અને જરૂર પડે તો સુધારવી આવશ્યક છે. એ માટે શિક્ષકો પ્રમાણમાં વધારે હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે.

-સત્યની ઓળખ અને સ્વીકાર એ વિજ્ઞાન દ્વારા શક્ય બને છે. તે અંગે શિક્ષકોના અભિપ્રાયો નિમ્ન કક્ષાના જોવા મળ્યા.

૨. વ્યક્તિગત મૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો

-શિક્ષકો વધુ પ્રમાણમાં એ વાત સાથે સંમત છે કે નિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતાની વાત આવે ત્યારે તેઓ કદાપિ બાંધછોડ કરતા નથી.

-‘ મારાથી ક્યારેક સહકર્મચારીની ટીકા થઈ જાય છે. ’ – એ બાબતનો શિક્ષકોએ સ્વીકાર કર્યો છે.

૩. રાજકીય મૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો

-રાજકીયને બચાવવા આતંકવાદને જડમૂળથી દૂર કરવું જોઈએ એમ શિક્ષકો દૃઢપણે માને છે.

-રાજકીય તહેવારોનું મહત્વ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવું તથા તેઓને દેશભક્તોના જીવનચરિત્ર શીખવવાથી તેમનામાં દેશભક્તિની ભાવના વિકસાવી શકાય છે એવું ઘણાં શિક્ષકો માને છે.

૪. સામાજિક મૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો

-બધા જ શિક્ષકો એવું માને છે કે શાળામાં બધી જ કોમના વિદ્યાર્થીઓને સમાન દૃષ્ટિએ જોવા જોઈએ.

-સમાજના વિકાસ માટે પરસપર સહયોગની જરૂર છે એ અંગે શિક્ષકો ઓછા સહમત જણાયા.

-સમાજની સહાય વિના વ્યક્તિની પ્રગતિ થઈ શકતી નથી એ સંદર્ભે શિક્ષકો વધુ પ્રમાણમાં હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે.

પ. શૈક્ષણિકમૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો:

- આજે લાંચ-રૂવતને કારણે શિક્ષણનું મૂલ્ય હણાયું છે એવું ઘણાં શિક્ષકો માને છે.
- અભ્યાસનો હેતુ જીવન ઘડતરનો હોવો જોઈએ એવો શિક્ષકોનો મત વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળ્યો.

દ. નૈતિકમૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો:

- સંયમ અને સહિષ્ણુતા આદર્શ જીવન માટે જરૂરી છે એવા મત સાથે ઘણાં શિક્ષકો સંમત થતા નથી.
- સદાચારના પાઠો શીખવવાથી વિદ્યાર્થીઓનું વ્યક્તિત્વ ઘડતર થાય છે એવું શિક્ષકો હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે

૭. આધ્યાત્મિકમૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો:

- શિક્ષકો એવું દૃઢપણે એકમત ધરાવે છે કે માનવધર્મ જેવો બીજો ધર્મ નથી.
- ધર્મ કરતાં માનવીનું અસ્તિત્વ જ મહત્વનું છે એ સંદર્ભે શિક્ષકો વધુ હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે.
- ધર્મનું શિક્ષણ માણસને પવિત્ર બનાવે છે.એ બાબતમાં શિક્ષકો ઓછા સંમત જણાયા.

૮. આર્થિકમૂલ્ય અંગેના અભિપ્રાયોના તારણો :

- અમુક શિક્ષકો એવું માને છે કે ડોનેશન આપીને થતી શિક્ષકની નિમણૂક શિક્ષણમાં કલંક છે.
- વ્યક્તિ - વ્યક્તિ વચ્ચેનો સંબંધ અગત્યનો છે, પૈસો નહીં એમ શિક્ષકો માને છે.
- સમાજમાં જ્ઞાની કરતાં ધનવાનની ગણના વધુ થાય છે, એ અંગે વધુ હકારાત્મક વલણ જાણવા મળ્યું.

દ. સંશોધનના સૂચિતાર્થો

૧. વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય સંબંધી

- વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ વિકસાવવા વિવિધ વિજ્ઞાન મેળાનું આયોજન, વૈજ્ઞાનિકોનું જીવનદર્શન માટે જન્મદિનની ઉજવણી તેમજ સત્ય શોધવાની વૃત્તિ, સંશોધન કરવા જેવા શાળામાં આયોજનો થવા જોઈએ.

૨. રાજકીય મૂલ્ય સંબંધી

- રાષ્ટ્રભાવના વિકસે તે માટે રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ સેમિનાર તથા દેશભક્તો,શહીદો, રાજપુરુષોની જન્મજયંતી, પુણ્યતિથીની ઉજવણી કરવી જેવા આયોજનો કરવાં.

૩.સામાજિક મૂલ્ય સંબંધી

- સામાજિક મૂલ્યનો વિકાસ કરતાં શિક્ષકોમાં સમાજસેવા,સહકાર,સામાજિક ન્યાય, બંધુત્વ લોકસેવા, કડ્ડણા,ક્ષમા જેવા ગુણોનો વિકાસ કરવો જરૂરી છે. તેથી શાળામાં શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિની સાથે સહઅભ્યાસપ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવું જોઈએ.

૪. શૈક્ષણિકમૂલ્ય સંબંધી :

- શિક્ષકો પુસ્તકાલયનો મહત્તમ ઉપયોગ, તથા વધુ પડતા હરીફાઈ તત્વને શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાંથી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૫. નૈતિકમૂલ્ય સંબંધી :

- શિક્ષકોમાં આત્મવિશ્વાસ, નૈતિક હિંમત , પ્રમાણિકતા, નિખાલસતા જેવા ગુણોનો વિકાસ થાય તે જરૂરી છે તેમજ શાળામાં નીતિમય વ્યવહારપૂર્ણ વાતાવરણનું નિર્માણ થવું જોઈએ.

૬. આધ્યાત્મિકમૂલ્ય સંબંધી

- સર્વધર્મ સ્વીકાર, તેમજ સર્વધર્મ સમભાવની ભાવના ઊભી કરવા વિવિધ ધર્મોના બધાં જ ઉત્સવો શાળાઓમાં ઉજવવા જોઈએ.

૭. આર્થિકમૂલ્ય સંબંધી

- શોષણવિહીન અર્થવ્યવસ્થા, ધન ઉપાર્જન માટેના શુદ્ધ માર્ગો તેમજ ઉત્પાદન પ્રક્રિયામાં શુદ્ધતા લાવવા માટે શિક્ષકોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ઉપસંહાર

માનવ જીવનમાં મૂલ્યોનું સિંચન થાય તો જીવન એ સાચા અર્થમાં જીવન બને છે. અને આ મૂલ્ય સિંચનનું કામ શિક્ષક કેળવણી દ્વારા કરી શકે છે. આમ આ મૂલ્યશિક્ષણ આપતા શિક્ષકોના જીવનમૂલ્યોના અભ્યાસ ઘણી અનિવાર્યતા ધરાવે છે. તેથી સંશોધક નમ્રપણે એવું માને છે કે આ નાનકડું સંશોધન શિક્ષકોમાં પ્રવર્તતા વિવિધ જીવનમૂલ્યોનો અભ્યાસ કરવામાં કંઈક અંશે સહાયરૂપ જરૂર બનશે.

સંદર્ભસૂચિ

- (૧) જોષી હરિપ્રસાદ ઓ.(૧૯૯૭). મૂલ્યશિક્ષણ, રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
- (૨) દેસાઈ, કે.જી.અને શાહ, જે. એચ.(૧૯૯૧). શૈક્ષણિક પરિભાષા અને વિભાવના. અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
- (૩) દવે જયેન્દ્ર,(૧૯૯૦).શિક્ષણની તાત્વિક અને સમાજશાસ્ત્રીય આધારશિલાઓ. અમદાવાદ: બી.એસ. શાહ પ્રકાશન
- (૪) પરમાર, ગણેશ (૧૯૯૩). પ્રાથમિક કેળવણીમાં મૂલ્યપ્રેરણા. વલ્લભવિદ્યાનગર: કોમર્શિયલ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
- (૫) પરમાર, ગણેશ (૨૦૦૨). શિક્ષણના સિદ્ધાંતો.સુરત : પ્રોપ્યુલ્સર પ્રકાશન.
- (૬) પારેખ, બી.યુ. અને ત્રિવેદી, એમ.ડી. (૧૯૯૪). શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર. અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
- (૭) પાઠક, ઉપેન્દ્ર. (૧૯૯૯). મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણ. આણંદ : ચરોતર સાહિત્ય પરિષદ.
- (૮) રાવલ, નટુભાઈ વી.(૧૯૯૪). નવોદિત ભારતીય સમાજમાં શિક્ષણ અને શિક્ષક. અમદાવાદ : નીરવ પ્રકાશન

महाभारत कालीन नारीका विविध रूप एवं प्रतिव्रता सदाचार नारी

डा. हंसा परमार

श्रीमती जे.पी.श्रोफ आर्ट्स कोलेज, बलसार

‘नारी’ का स्थान भारतीय समाज में अतिविशिष्ट है। वैसे तो इसके विविध रूप हैं किन्तु गृहस्थाश्रम का मुख्य स्थान होने के कारण गृहिणी का स्थान अति महत्वपूर्ण हो जाता है। ‘गृहिणी’ उस गार्हस्थ्य जीवन के स्वरूप का निर्धारण करती है, जिसके द्वारा भगवत्प्राप्ति संभव है अर्थात् अप्रत्यक्ष रूप में वह भगवत्प्राप्ति की एक महत्वपूर्ण कडी है, तभी तो मनु कहते नहीं अर्थात् –यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता :।

किसी भी समाज में नारी के विविध रूप पारिवारिक एवम सामाजिक उत्तरदायित्वों के निर्वाह के कारण होते हैं। ये विविध रूप हैं – कन्या, वधू, पत्नी, माता, भगिनी, विधवा, ब्रह्मचारिणी, रानी की राज परिचारिक, संगीतवादिनी, नृत्यांगना, अभिनेत्री, सखी, नौकरानी, दासी, गणिकादि। नारी के इन विविध रूपों की सामाजिक स्थिति उनके विविध कार्यों पर निर्भर करती है। एक ही नारी का परिवार में त्रिविध रूप होते हैं, कन्या पत्नी तथा विधवा। इन तीनों रूपों के अलग अलग कर्तव्य हैं, जिससे उसके जीवन की विविध अवस्थाओं का समन्वय है।

कन्या

पुत्री के रूप में ही साधारणतया कन्या, वत्सा आदि को ईगत किया गया है। जीवन की शैशवावस्था एवम् बाल्यावस्था में कन्या अपने पिताके सौहाद्रपूर्ण सुरक्षा में रहती है तथा किशोरावस्था में विवाहोपरान्त पति द्वारा सुरक्षित होती है। महाभारत में ऐसी कन्या का वर्णन है जो पिता द्वारा संरक्षित रही और वेदाध्ययन यज्ञ आदि भी संपादित किये। सावित्री का नाम इस प्रकरण में लिया जा सकता है। दमयन्ती पिता के संरक्षण में रही तथा स्वेच्छा से वर का चयन कर अपने पति के संरक्षण में रही।

इतना ही नहीं, महाभारत में दत्तक पुत्रियों का भी वर्णन मिलता है। पृथा वसुदेव की भगिनी की पुत्री थी, जिसे कुन्तिभोज ने गोद लिया था। महाभारत में ऐसा प्रदर्शित किया गया है कि उस काल की कन्या जो विवाह योग्य थीं, उनका एक ही ध्येय बनाया गया था – विवाह। राजघराने की कन्याओं को छोड़कर, अन्य सभी साधारण घरों की कन्यायें पिता द्वारा मनोमीत वर से विवाह करने को बाध्य थीं। राजघरानों की कई कन्याओं के विवाह भी उनके अनुकूल नहीं हुआ है। शर्याति की कन्या सुकन्या का विवाह च्यवन ऋषि से लोपामुद्रा का विवाह अगस्त्य मुनि से ऐसे ही विवाह थे। इन ऋषियों के क्रोध के निवारणार्थ ये विवाह संपादित किये गये।

१. वसुदेवस्य भगिनी सुतानां प्रवरा मम

अग्यमग्रे प्रतिताय तेनासि दुहिता मम ॥ (महा. वनपर्व – ३०३.२४)

२. न मत्कृते महीपाल पीडामम्येतुर्महसि।

प्रयच्छ मामगस्त्याय बाह्यात्मानं मया पिताः (महा. वन. १७-६)

३. यद्यैवेष्ट्यति सायाहे, यदि प्रातरथो निशि।

यद्यर्थरात्रे भगवान न म कोपं करिष्यसि ॥

लाभो ममैष राजेन्द्र यद वै पूज्यती द्विजान।

आदेश तव तपुन्ती हितं कुर्या नरोत्तमम् ॥ (महा. वन. ३०४-३, ४)

महाभारत के अनुशीलन से ज्ञान होता है कि यदि कन्या का वर्णन सुकन्या, लोपामुद्रा या पृथा आदि के रूप में हो, वे सभी संस्कारवान, सुशीला, आज्ञाकारिणी, निस्स्वार्थ, सेवापरायणा हैं। उनका स्वहित उनके परिवार का कल्याण है। १

पत्नी - 'भार्या' शब्द का प्रयोग विवाहिता स्त्रियों के लिए किया जाता है। पत्नी की भूमिका परिवार में अति महत्वपूर्ण है। गृहस्थाश्रम की महता के कारण पत्नी के रूप में नारी का कर्तव्य महनी है।

विवाह के समय पिता द्वारा कन्या को बहुमूल्य उपहार प्राप्त होता था, किन्तु उसका उपयोग वे पति की इच्छा के विरुद्ध नहीं कर सकती थीं। उनका उपभोग पति की सहमति पर आलम्बित था। अगस्त्य ने ऐसे उपहारों को निषिद्ध माना है। २

१. यदैवेष्टयति सायाहे यदि प्रातरथो निशि।

यद्यर्थरात्रे भगवान न म कोपं करिच्यसि।

लाभो समैष राजेन्द्र यद वै पूजयती द्विजान्।

आदेश तव तिष्ठन्ती हितं कुर्या नरोत्तमम् ॥ (महा.वन. ३०४, ३, ४)

२. प्राप्य भार्यामगस्त्यस्तु लोपामुद्रामभाषत्।

महार्हाव्युत्सृजैतानि वांसास्याभरणानि च ॥ (महा.वन. ९७.८)

किन्तु सावित्री के पिता द्वारा प्रदत्त उपहारों से धूमत्सेन के पुत्र सत्यवान को कोई आपत्ति नहीं। १ धर्मशास्त्रों में कन्या के पिता द्वारा कन्या-शुल्क की राशि को लेना निन्दनीय कर्म माना गया है, किन्तु महाभारत में कन्या-शुल्क निन्दनीय नहीं। २ ऋचीक से राजा गांधि अपनी कन्या के विवाह के लिए एक हजार हजार श्याम कर्ण वाले श्वेत अश्वों की मांग, कन्या-शुल्क के लिए की। पति की सम्पत्ति की वे अधिकारिणी थीं अथवा नहीं इसका पता नहीं चल पाता है। समाज में बहुपत्नीक विवाह प्रचलित था। यह विवाह अत्यधिक राजघरानों में ही पाया जाता है। साधारणतया ब्राह्मणों एवं अन्य वर्णों में एकपत्नीक विवाह ही प्रचलन में था। महाभारतमें बहु पत्नीक विवाह अर्जुन, भीम, नकुल, सहदेव आदि सभी ने किया, ३ केवल युधिष्ठिर ने एक ही विवाह किया। शर्याति के अन्तःपुर में चार हजार रानिर्या थीं ४, श्रीकृष्ण ने भी कई विवाह किये। बहुपत्नीक विवाह तथा एक पत्नीवं

१. दावा सोडश्वपतिः कन्यां यथाहं सपरिच्छदम्।

ययौ स्वमेव भ्वनं युक्तः परमय मुदा ॥ (महा.वन - २९५-१६)

२. एकतः श्यामकर्णानां पाण्डुराजां तवस्विनाम्।

सहस्र वाजिना शुल्कमिति विद्धि द्विजोत्तम ॥ (महाभारत ११५-२३)

३. Studies in the Bhagwati Sutra, Dr. J. C. Sikdar. [Page - 216]

४. तस्य स्त्रीणां सहस्राणि चच्चार्यासन परिग्रहे।

एकैव च सुता सुभ्रः सुकन्या नाम भारत ॥ (महा.वन. २३३-८)

विवाह के साथ ही साथ बहुपत्नीक विवाह का भी एकाध उदाहरण प्राप्त होता है। द्रौपदी का विवाह पांच पाण्डवों के साथ इसी श्रेणी में परिगणित होता है। बहुपत्नीक विवाह के कारण स्त्रियों में अपने पति पर आधिपत्य स्थापित करने की मानसिकता होती थी। १ इससे यह पता चलता है कि पुरुष अपनी पत्नियों के प्रति विशेष नियम निर्धारित नहीं करता था। किन्तु बहुपत्नीक विवाह में स्त्री के लिए कुछ नियम निर्धारित होता था, जिससे वह सभी पतियों को संतुष्ट रखें। क्षत्रियों में बहुपत्नीक विवाह साधारण बात थी, किन्तु ब्राह्मणों में एक पत्नीक विवाह ही प्रचलन में था। वनपर्व में एवम साधारण मध्यमवर्गीय पतिव्रता स्त्री का उल्लेख है, जिसका एक पति था और उसकी कोई अन्य स्त्रोत नहीं थी। वह गृहस्वामिनी थी और पति के अनुकूल रहती थी।

महाभारत में साधारणतया स्त्रियों के चरित्र का उत्थान ही वर्णित है।

१. ममाद्याचक्ष्व पागचालि यशस्यं भगदैवतम्।

येन कृष्णे भवेन्नित्यं मम कृष्ण वशानुगः ॥ (महा-वन. २३३-८)

२. महाभारत वनपर्व (२३३-१९-२०)

३. दैवतं च पति मेने भर्तृस्वित्तानुसारिणी ।

कर्मणा मनसा वाचा नान्यचित्ताभ्यगात् पतिम् ॥ (महा.वन. २०६-१३)

राजा के परीवार के स्त्रियों तथा अन्य धनाढ्यों के परिवार की स्त्रियों के रक्षार्थ प्रहरी नियुक्त किये जाते थे । ये स्त्रियां अन्तपुर में निवास करती थीं । ये स्वतन्त्रतापूर्वक विचरण नहीं कर सकती थीं । मातृत्व की स्थिति प्राप्त कर लेने के पश्चात ये स्वतन्त्रता पूर्वक बाहर आ-जा सकती थीं । महाभारत में ऐसे अगणित उदाहरण हैं । यथा-दमयन्ती, पृथा लोपामुद्रा, सुकन्या, द्रौपदी, सत्यभामा आदि । किन्तु सावित्री ऐसी स्त्री नहीं । वे स्वतन्त्रतापूर्वक विचरण कर सकती थीं, वे अन्य राजकुमारियों की अपेक्षा कम बाधित थीं ।

धर्मशास्त्रों में उल्लिखित यह कथन है कि स्त्री की रक्षा का भार आयु एवं समबन्ध के अनुसार क्रमशः पिता, पति और पुत्र को सौंपा जाये । संभवतः जिसके कारण स्त्रियां मुक्त नहीं थीं ।

किन्तु, साधारण परिवारों की महिलायें बाहर आने-जाने को मुक्त थीं, वे आगन्तुकों की परिचर्या भी करती थीं ।

१. एवमुक्तः स देवैस्तैर्नैषधः पुनरब्रवीत् ।

सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे ॥ (महा.वन. ५५-१०)

२. महाभारत वनपर्व (२९३-३३, ३४, ३६ तः ४१)

३. पितारक्षित कौमारे मतां रक्षति यौवने ।

रक्षन्ति स्थविरे पुत्र व स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति । (मनुस्मृति - उज. ९-३)

रक्षेत्कन्यां पिता विनां पतिः पुत्रस्तु बाद्धवे

अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं व्रचित्त्रियाः (याज्ञवल्क्य स्मृति-१-८५)

४. ब्रीडिता साभवत साध्वी तथा भरतसत्तम् ।

भिक्षामादाय विप्राय निजमाम यशस्विनी ॥ (महा.वन. २९३-३५)

पृथा द्वारा दुर्वासा की देखभाल करना पुनः यह दर्शाता है कि राजा के परिवारों में ब्राह्मण अन्तःपुर में न केवल आ-जा सकते थे, वरन राजगृह की स्त्रियां उनकी सेवार्थ नियुक्त भी की जाती थीं ।

माता - मात के रूप में नारी गृह की सात्त्विक स्वामिनी थी । वह सर्वोच्च पद पर आसीन होती और गृह के अन्तरिम कार्यों को प्रेम एवं सौहार्द की भावना से करती थीं ।

माता का स्थान पिता से ऊंचा था किन्तु पितृसत्तात्मक परिवार के प्रचलन के कारण पितृ आदेश सर्वोच्च बन चुका था परशुराम द्वारा पिता की आज्ञानुसार माता रेणुका के सिर का उच्छेद, इसी तथ्य की पुष्टि करता है । विवाह के उपरान्त मातृत्व स्त्री के अदिरणीय बनाता था । किन्तु, विवाह के पूर्व यह अभिशाप था । ऐसे उत्पन्न शिशु अवैधानिक थे और माता द्वारा उनका परित्याग कर दिया जाता था । श्रीकृष्ण द्वैपायन ऐसे ही पुत्र थे तथा यमुना के तट पर माता सत्यवती द्वारा त्यागे गये । कुन्तीपुत्र कर्ण भी एसी कोटि के हैं । अपने पुत्रों को आचार एवं नैतिकता का पाठ माता ही सिखाती थी ।

विधवा - महाभारत के अध्ययन से विधवा स्त्रियों के चरित्र पर प्रकाश पडता है ।

१. एवमुक्ता तु तां कन्या कुन्तिभोजा महायशाः ।

पृथां परिददौ तस्मै द्विजाय द्विजवत्सलः ॥ (महा-वन. ३०४-१३)

२. मातृस्तु गौखादन्ये पितध्न्ये तु मेनिरे ।

तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ गदतएतन्मिबोध मे ॥ (महा-वन. २०५-६७)

३. जहीमां मातरं पापां चा च पुत्र व्यथां कृथाः ।

तत आदाय परशुं रामो भातुः शिरोहिरत् ॥ (महा.वन - ११६-१४)

वह बाद के काल की भांति शुभ अवसरों के लिए अनुपयुक्त पात्र नहीं थी। वे शुभावसरों के आयोजनों में आ-जा सकती थीं, कुन्ती की ऐसी अवहेलना कहीं नहीं हुई है, उनके पुत्र उनकी आशीर्वचनों के इच्छुक थे।¹¹

सखी -पुरुष-स्त्री के मध्य सखा-सखी समबन्ध महाभारत में प्रदर्शित है। कृष्ण एवम् कृष्णा के मध्य यही संबंध है। जिसके कारण द्रौपदी आपत्ति में सदैव उन्हीं श्रीकृष्ण का गुहार करती हैं। धर्मशास्त्रों के अनुसार आपत्तिकाल में स्त्री का संरक्षक पिता, पति या पुत्र होनी चाहिये, किन्तु व्यास सखा को भी संरक्षक की मान्यता देते हैं। केवल मान्यता ही नहीं देते वरन् इन तीनों के ऊपर सखा-समबन्ध को नारी जीवन में स्थान देते हैं।¹² वेदाध्यायी नारियां - महाभारत कालमें नारियों के समाज में वेदाध्ययनयत्न आदि का अभाव है। सरस्वती-ताक्ष्य संवाद से स्त्रियों के ज्ञानी होने का संकेत - मात्र प्राप्त होता है। सावित्री द्वारा स्वर, वर्ण, व्यंजन आदि के वर्णन से प्रतीत होता है कि उन्होंने वेदाध्ययन किया है।¹³

इसके अतिरिक्त कहीं किसी ब्रह्मचर्य व्रतधारी स्त्रियों का पता नहीं चलता।

१. जानती चाप्यकर्तव्यं कन्याया गर्भधारणम्

पुत्र स्नेहेन सा राजन करुणं पर्यदेवयत् ॥ (महा. वन - ३०८-८)

र.सत्यं ते प्रतिजानामि राज्ञां राज्ञा भविष्यसि ।

पतेद द्यौर्हिभवाच्छीर्येत् पृथिवी शकलीभवेत् ॥ (महा-वन-१२-३०)

३. निवर्त तुष्टेडस्मि तवानया गिरा ।

स्वाराक्षरव्यगजनहेतु युक्तया ॥ (महा-वन-२९७-२५)

વિશ્વ પ્રેમી ઉમાશંકર જોષી વ્યક્તિત્વ અને સર્જન- મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ

પ્રા. અદિતિબેન. કમલેશ. બારોટ
મનોવિજ્ઞાનના વ્યાખ્યાતા
ઝડ. એફ. વાડિયા વિમેન્સ કોલેજ એન્ડ
એન. કે. જહોટા કોલેજ ઓફ કોમર્સ, સુરત

ઉમાશંકર જોષી વિશ્વશાંતિના મંગલ શબ્દથી, દ્રષ્ટિની વ્યાપકતા અને ભાવનાની વિશાળતાથી સર્જનપ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે વ્યક્તિ, સમાજ અને સંસ્કૃતિ ત્રણે પરસ્પર સંકળાયેલા છે. એ ત્રણે પરિબળોનો વ્યક્તિત્વ વિકાસમાં બહુ મોટો ફાળો છે. અને એવા જ સમૃદ્ધ વાતાવરણની અસર ઉમાશંકર જોષીના સમૃદ્ધ વ્યક્તિત્વમાં દેખાય છે. કારણકે નાનપણથી જ તેમના હૃદયમાં પ્રાકૃતિક ભૂમિ, બ્રાહ્મણના સંસ્કાર ઉતરી ગયેલા. ઉમાશંકર જોષીએ ૧૯ વર્ષની વયે સ્વાતંત્ર ચળવળમાં જંપલાવ્યું. કારણકે આ ઉંમર જ એવી છે કે જ્યારે વ્યક્તિના વિચારોમાં સ્વતંત્રતા આવતી હોય છે. જે ઉમાશંકર જોષીમાં આપણને દેખાય છે. બીજું આપણને અબ્રાહમ મેસ્લોએ 'માનવ પ્રેરણાનો સિધ્ધાંત' આપ્યો જ છે. જેમાં પાંચ પ્રકારની પ્રેરણા નો ઉલ્લેખ છે.

શારીરિક, સલામતીની, પ્રેમની, પ્રતિષ્ઠાની, આત્મસાર્થકતાની જરૂરિયાત ઉમાશંકર જોષી મુશ્કેલીઓ વેઠીને પણ પોતાના લક્ષ્ય ને મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. તેની પાછળ તેમની મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરિયાત- પ્રેમની, આત્મસાર્થકતાની ઉમાશંકર જોષીને જ્યારે પૂછાયું કે તમે શા હેતુથી લડતમાં જોડાયા છો ? ત્યારે તેમના જવાબમાં કહે છે કે "જીવનનું નિયામક તત્વ પશુબળ નહિ, પણ પ્રેમ છે. એમ આ ધર્મયુદ્ધ દ્વારા સાબિત કરી ભારત વર્ષ પોતાની સ્વતંત્રતાના પાયા પર આંતરરાષ્ટ્રીય સ્નેહ સંબંધોની ઇમારત રચે એ સૈનિક જીવનનો પરમ લ્હાવો છે. એ સમજણથી." અહીં ઉમાશંકર જોષીમાં એક મનોવૈજ્ઞાનિક તત્વજ્ઞાન જોવા મળે છે.

સાથે આનો અર્થ એમ પણ કરી શકાય કે તઓ માનતા હતા કે સ્નેહસંબંધ સ્વતંત્રતાના પાયા પર રહેલો છે. ગુલામીના પાયા પર નહીં. ગુલામીમાં લાચારી હોય, પ્રેમ ન હોય. અને ઉમાશંકર જોષીનું પ્રેરક બળ હોય તો તે વિશ્વપ્રેમ. ઉમાશંકર જોષીનો પોતાનો વિધાયક દ્રષ્ટિ કે અભિગમ પણ એટલો બધો કે ૧૯૩૦ થી ૧૯૩૪ સુધી સત્યાગ્રહની લડતમાં સક્રિય રહીને સાબરમતી જેલમાં રહીને પણ મરાઠી, બંગાળી, ઉર્દૂ શીખ્યા અને લોકોને પ્રેમશાંતિનો સંદેશ આપવા ખંડકાવ્ય પણ રચ્યું.

‘અહિંસાથી ભીંજાવોને પ્રકાશો સત્ય તેજથી,
શાંતિનો જગને માટે માર્ગ એકે બીજો નથી’

સરસ પ્રાસની પંક્તિમાં નકારાત્મકતાથી અંતે નુકશાન જ છે. એવી દીર્ઘ દ્રષ્ટિ પણ અહીં. જોવા મળે છે. કવિ પ્રકૃતિપ્રિય, પ્રવાસપ્રિય હતા. તેમને નદીઓ, જંગલો, ડુંગરા ઓળંગીને રસ્તો કાપવાનું થતું ત્યારે પ્રકૃતિને પોતાની મનોવેદના મુક્ત મને કાવ્ય દ્વારા કરે છે. જે અમે સુતા ઝરણાને જગાડ્યું ઉછીનું ગીત માંગ્યું કે,

કે ગીત અમે ગોત્યું ગોત્યું ને ક્યાંય ના જડ્યું

કે ગાત અમે ગોત્યું ગોત્યું ને ક્યાંય ના જડ્યું માં આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

એમની આ શબ્દની યાત્રાનો સેતુ વ્યક્તિથી સંસ્કૃતિ સાથે જોડે છે. અને એ આપણને એમના અમદાવાદના ઘરના નામમાં પણ જોવા મળે છે. એટલે તેમનો સમાજ અને સંસ્કૃતિ સાથેનો સમન્વય અહીં. સાચા અર્થમાં પરિપ્રેક્ષ થાય છે. ઉમાશંકર જોષી જ્યારે ૧૯૩૧ માં કરાચી કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં જહાજ દ્વારા જાય છે. ત્યારે સમુદ્ર પાસેથી પણ પ્રેરણા લઈને તેઓ પોતાનું જીવન પોતાના માટે નથી પણ સમાજ માટે સમર્પિતની ભાવના, એટલે કે સ્વકેન્દ્રી માંથી પરકેન્દ્રી બનવા તરફની તેમની,

‘આ વ્યક્તિ મટીને બનું વિશ્વમાનવી, માથે ધરુ ધૂળ વસુન્ધરાની’

પંકિતમાં જોવા મળે છે.
તેમના વિલક્ષણ તાકતાં મુક્તકો પણ છે.
'તમે કહો છો વસંત છે.
પણ પંખીને કહો છો ચૂપ
અમને સૌ ને દર્પણ સમજીને,
જોયા કરો છો પોતાનું રૂપ'

કવિ આપણા ઘરેલું સમાજમાં પણ આ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. કે બાળક બાલ્યાવસ્થામાંથી તરુણાવસ્થામાં આવે ત્યારે હવે તમે મોટા થઈ ગયા છો, કહી ને બિરદાવીએ છીએ. અને જ્યારે તેઓ મોટાઓ જેવું વર્તન કરે ત્યારે બેસ, હજુ તમે નાના છો. એમ કહીએ છીએ. જે પહેલી બે પંકિતમાં વ્યક્ત થાય છે. અને છેલ્લી બે પંકિતમાં પ્રક્ષેપણપ્રયુક્ત જે સ્વ બચાવપ્રયુક્તનો એક પ્રકાર છે. તેનો ઉપયોગ આપણ કરીએ છીએ. કે આપણા દુગુર્ણો એ આપણામાં નહી પણ બીજામાં છે એવું સમજીને આપણે આપણી જાતને ઇતરીએ છીએ.

કવિનો દ્રઢ આત્મવિશ્વાસ પણ પ્રગટ થાય છે. કે ત્રણ વાના મુજને મળ્યાં, હૈયું, મસ્તક ને હાથ, બહુ દઈ દીધું નાથ । જા ચોથું નથી માંગવું આજ એક વ્યક્તિત્વની સમષ્ટિ તરફની અદ્ભુત ગતિ જોવા મળે છે. હે નાથ, તે મને સંવેદના, બુદ્ધિ અને તાકાત આપી દીધી છે તેનો મને સંતોષ છે, જા ચોથું નથી માંગવું. એક માનવી બીજા માનવી સાથે સામાજિક આંતરક્રિયા ફક્ત ભાષાના જ માધ્યમ દ્વારા નથી કરતા પણ અશાબ્દિક, મૌન, સ્મિત, હાવભાવ દ્વારા પણ કરે છે. અને ઘણું બધું સારું નરસું વ્યક્ત કરી દે છે. જેની અસર ઉમાશંકર જોષીનું ઉર્મિગીત 'માનવીનું હૈયું' માં આપણને જોવા મળે છે. ઉમાશંકર જોષીનો પ્રકૃતિથી લઈને સંસ્કૃતિ પ્રત્યેનો વૈશ્વિક પ્રેમ જે આપણને જોવા મળે છે. તેમાં ગુજરાત પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ બાકાત નથી. જે મળતા મળી ગઈ મોંઘેરી ગુજરાત ગુજરાત મોરી મોરી રે...

છેલ્લે કવિના અવસાનના એકાદ માસ આગળ તેમણે સાસણગીરમાં સિંહમય રાત્રિના અનુભવ જે વ્યક્ત થયો છે અને જે ચિત્ર ઉપસાવ્યું છે.

પિયાવો ફરી સળવળતો ફરી ભીડ
ચારપાંચ મસ્તાના સિંહશિશુઓની
એને કોણ શીખવે પાણી પીતા? લાંબી
જીભ કાઢીને પીએ। જીભ વાળીને પીએ,

જમાં મનોવૈજ્ઞાનિક પિયાગેની ચિયરી, જેમાં બાળકનાં બૌદ્ધિક વિકાસના પગથિયાં બતાવ્યા છે જેનું પ્રથમ પગથિયું ચક્કપ્રતિક્રિયાનું કે જેમાં બાળક જે પ્રતિક્રિયા કરે તે પોતે જ પોતા માટેનું ઉદીપન પૂરું પાડે. અંગૂઠો ચૂસવું તાળવાને ઉદીપ્ત કરે અને ફરીથી અંગૂઠો ચૂસવાને પ્રોત્સાહન મળે તે અહીં કવિ દ્વારા બાળસહજ વિકાસની પ્રક્રિયાને કાવ્યાત્મક ચિત્ર દ્વારા રજૂ કરાઈ છે. ઉમાશંકર જોષીનો સમાજ અને સંસ્કૃતિ સાથેનો સમન્વય, વસ્તુલક્ષી દ્રષ્ટિબિંદુ, પ્રેરણાત્મક, ભાવાત્મક, જ્ઞાનાત્મક, આત્મવિશ્વાસ, આત્મસંતોષ, સામાજિક આંતરક્રિયાનું પાસું, સ્વકેન્દ્રી માંથી પરકેન્દ્રી મનોવલણ તેમની સાહિત્યિક શૈલીમાં જે રીતે પ્રસ્તુત થાય છે જે ખરેખર તેમની મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિ, માનવમનની ઊંડી જાણકારી જોવા મળે છે, તો એવા ઉમાશંકર જોષીને કોટી કોટી વંદન.

સંદર્ભ પુસ્તકો

- 1 વિશ્વપ્રેમી ઉમાશંકર જોષી
- 2 માનવવિકાસનું મનોવિજ્ઞાન
- 3 શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં અધ્યયન મીમાંસા

ઉત્તર ગુજરાતના પ્રવાસ ધામો અને તેના વિકાસની તકો

ભાવિકકુમાર એન. પ્રજાપતિ

શ્રીમતી ટી.એસ.આર. કોમર્સ કોલેજ, પાટણ

રોજબરોજના કામ કાજ અને રૂટિંગ જીવન અથવા ચીલાચાલુ જીવનથી ઉદભવતા થાક અને કંટાળાથી મુક્ત થવા અને આનંદ પ્રમોદ, માનસિક શાંતિ અને તાજગી મેળવવા માટે જુદાજુદા સ્થળો અને લોકો વિષે જોવા અને જાણવાના હેતુ થી વ્યક્તિગત રીતે કે સમુહમાં એક દિવસ કે એકથી વધુ દિવસો કે મહિનાઓ માટે આસપાસના કે નજીકના સ્થળોએ કે દેશના દુરના કે વિદેશના સ્થળોએ મુસાફરી કરવામાં આવે તે પ્રવાસ પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. પ્રવાસ પ્રવૃત્તિમાં સહાયરૂપ થતી એજન્સીઓ અને પ્રવાસીઓને વિવિધ જરૂરિયાતો અને સુવિધા પૂરી પાડતી સંસ્થાઓ અને કંપનીઓની પ્રવાસ સાથે સંકળાયેલી આર્થિક કે બિનઆર્થિક પ્રવૃત્તિઓ એ પ્રવાસન ઉદ્યોગો કહેવાય છે.

વ્યક્તિના જીવનમાં પ્રવાસનું આગવું મહત્વ છે. ગુજરાતીઓમાં જાણીતી કહેવત છે કે 'જીવ્યા કરતા જાણ્યું ભલું અને જાણ્યા કરતા જોયું ભલું' આ યુથ હોસ્ટેલનો મોટો પણ છે. પ્રવાસ દ્વારા વ્યક્તિ આનંદ પ્રમોદ મેળવે છે. સ્થળો અને લોકો વિષે, જે તે પ્રદેશની સંસ્કૃતિ વિષે, કળા, ઇતિહાસ, ભૌગોલિક વિશેષતા વગેરે વિષે જાણે છે અને માનસિક રીતે મુક્તતા અને શાંતિ અનુભવે છે. વળી રૂટિંગ જીવનથી કંઈક અલગ એવા જીવનનો અનુભવ કરે છે. એટલે કે કંઈક અલગ આનંદ મેળવે છે અને તેના દ્વારા તાજગી અનુભવાય છે. નવી ઉર્જા મળે છે તેમજ પોતાના રૂટિંગ કાર્યો વધુ કાર્યક્ષમતાથી કરવા સક્ષમ બને છે. લોકોની કાર્યક્ષમતા વધારવા પ્રવાસ પર્યટન ખુબ જ ઉપયોગી થાય છે. યાત્રાના હેતુથી થતા પ્રવાસોમાં ધાર્મિક અને અધાર્મિક હેતુ હોવા ઉપરાંત આનંદ પ્રમોદનો હેતુ પણ ભરેલો હોય છે.

પ્રવાસન પ્રવૃત્તિને પરિણામે વિવિધ પ્રકારે પુષ્કળ રોજગારીનું સર્જન થાય છે, તથા લોકોની આવકોમાં વધારો થાય છે. વિદેશી પ્રવાસીઓ દ્વારા વિદેશી હુંડિયામણ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. પ્રવાસન એ વૈશ્વિક કક્ષાએ એક મહત્વનો ઉદ્યોગ ગણાય છે. જે તે પ્રદેશના વિકાસમાં તેનું મહત્વ સ્વીકારાયેલું છે. ગુજરાતમાં પ્રવાસ પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે વિશેષ પ્રયાસો છેલ્લા એક દાયકાથી કરવામાં આવ્યા છે. વર્તમાન સમયમાં પ્રવાસ પ્રવૃત્તિમાં વધારો કરતા સાનુકુળ પરિબળો સર્જાયા છે. આ પરિબળોમાં શિક્ષણ સંસ્થાઓના વેકેશનો, સેમિનારો અને કોન્ફોરન્સો, સરકારી જાહેર રજાઓ, નિવૃત્તિ પછીનો ફાજલ સમય, વધેલું સરેરાશ આયુષ્ય, નાનું કુટુંબ, મહિલાઓની વધતી જતી આર્થિક ભાગીદારી, શિક્ષણના પ્રમાણમાં વધારો તથા જીવન પદ્ધતિમાં ફેરફાર, કર્મચારીઓને પેશગીની સવલત અને એલ.ટી.સી. જેવી સુવિધાઓ વગેરે મુખ્ય છે. રાજ્યના પ્રવાસન નિગમ સંસ્થાઓ, ટ્રાવેલ કંપનીઓ અને એજન્ટો, ટુર પેકેજ, શૈક્ષણિક પ્રવાસો, યાત્રા સંઘો, મેક માય ટ્રીપ, યાત્રા ડોટ કોમ અને ઓયો ડોટ કોમ જેવી આધુનિક એજન્સીઓ, હોટલો અને રિસોર્ટ સુવિધાઓ વગેરે દ્વારા પ્રવાસ પ્રવૃત્તિને ઘણો વેગ મળે છે.

વર્ષ ૨૦૧૧-૧૨ માં ડોમેસ્ટિક યાત્રીઓની સંખ્યા રાજ્યમાં ૨ કરોડ ૧૯ લાખ હતી જ્યારે એન.આર.આઈ. તથા વિદેશી યાત્રીઓનું પ્રમાણ ૪ લાખ ૫૧ હાજર જેટલું હતું. આમ ગુજરાતના પ્રવાસન ક્ષેત્રે થયેલા વિવિધ પ્રયાસો તથા વિકાસને પરિણામે પ્રવાસ પ્રવૃત્તિમાં નોંધ પાત્ર વધારો થયો છે વર્ષ ૨૦૧૩-૧૪ માં ૨ કરોડ ૮૦ લાખ જેટલા યાત્રિકો નોંધાયા હતા.

વર્તમાન અને સંભવિત પ્રવાસધામો-

પ્રવાસીઓ પ્રવાસ અંગે જુદા જુદા સ્વરૂપે રસ ધરાવતા હોય છે. આ સંદર્ભમાં ઉત્તર ગુજરાતમાં વિવિધ પ્રકારના પ્રવાસ કેન્દ્રો અને તેના વિકાસની શક્યતાઓ નીચે મુજબ દર્શાવી છે.

સોલંકી યુગના સ્થાપત્ય (Heritage Tourism)-

ગુજરાતમાં ૮ મી સદીથી ૧૩ સદી સુધી સોલંકી વંશનું શાસન રહ્યું જે ગુજરાતનો સુવર્ણકાળ ગણાય છે. આ સમય ગાળા દરમિયાન વિવિધ પ્રતાપી રાજાઓએ પાટણ, સિદ્ધપુર, મોઢેરા, વડનગર જેવા સ્થળોએ શિલ્પ સ્થાપત્યની દ્રષ્ટિએ અત્યંત સુંદર અને ભવ્ય એવા સ્થાપત્યો સર્જ્યા હતા. જેમાં પાટણની રાણીની વાવ વિશ્વ વિરાસતમાં સમાવેશ પામી છે. અને શિલ્પ તેમજ સ્થાપત્યની દ્રષ્ટિએ બેનમુન-અદ્વિતીય છે. વળી સહસ્ત્રલિંગ તળાવ અગિયારમી સદીનું જળ આયોજન સંદર્ભે અદ્ભુત ઈજનેરી બાંધકામ ગણાય છે. નગર ફરતે બાર દરવાજા વાળો કિલ્લો અને તેરમી બારી પણ ઐતિહાસિક તેમજ સ્થાપત્યની દ્રષ્ટિએ ભવ્ય છે. મોઢેરાનું સૂર્ય મંદિર ભારતના ફક્ત બે સૂર્ય મંદિર પૈકીનું એક અને વિશ્વ પ્રસિદ્ધ કોર્ણાકના સૂર્ય મંદિરની બરાબરી કરે તેવું ભવ્ય છે. પ્રતિ વર્ષ જાન્યુઆરી મહિનામાં અહીં ત્રણ રાત્રીએ રાષ્ટ્રીય કક્ષાનું નૃત્ય સમારોહ પણ યોજાય છે. વડનગરના તોરણો શિલ્પ કારીગરીના ઉત્તમ નમુના ખુબજ ઊંચા અને વિશાળ છે જેની ફોટો પ્રતિકૃતિ ફોટો કેમમાં સજવવામાં આવે છે. સિદ્ધપુરનો રુદ્ર મહાલય ૧૧ માળ જેટલો ઉંચો હતો. છેલ્લા દોઢ દાયકામાં ભૂકંપને કારણે તેના બચેલા બે માળ પણ ધ્વસ્ત થયા છે. પરંતુ તેના અવશેષો આજે પણ રોમાંચ પેદા કરે તેવા છે.

ધાર્મિક પ્રવાસન-

ઉત્તર ગુજરાતમાં કેટલાક લોક આસ્થાના મોટા કેન્દ્રો છે. કડવા પાટીદારોના કુળ દેવી ઉમિયા માતાજીનું ભવ્ય મંદિર ઉંઝા ખાતે છે. તેની નજીકમાં જ ઐઠોર ગામે પ્રસિદ્ધ ગણપતિ દાદાનું મંદિર તથા સિદ્ધપુરમાં કાર્તિકેય ભગવાનનું મંદિર અને બિંદુ સરોવર (માતૃ શ્રાધ્ધ સ્થળ) છે તેમજ સરસ્વતી નદી કાંઠે હજારો વર્ષ જુનું ઋષિ મુનિઓની તપ ભૂમિ અને કુદરતી સૌંદર્યથી ભરપૂર એવું અરુડેશ્વર મંદિર ખુબ જ આસ્થાનું સ્થળ છે. જ્યાં યુવાનો વૃદ્ધો સહ પરિવાર સાથે તેમજ શાળા કોલેજોનું પીકનીક સ્થળ ગણાય છે. અંબાજી માતાનું શક્તિ પીઠ ધામ એ ધાર્મિક આસ્થા ઉપરાંત રમ્ય કુદરતી સૌંદર્યનું પણ કેન્દ્ર છે મોઢેરા ખાતે મોઢેશ્વરી માતા તથા બહુચરાજી ખાતે બહુચર માતાજીનું શક્તિપીઠ ધામ છે. હારિજ પાસે લોટેશ્વર મહાદેવનું પ્રાચીન મંદિર તેમજ વરાણા મુકામે ખોડીયાર માતાનું ભવ્ય મંદિર આવેલું છે.

જૈન દેરાસરો અને દરગાહ-

પાટણનું પંચાસરા જૈન દેરાસર, તારંગા હિલ જૈન દેરાસરો, આગલોડ, મગરવાડા અને મહુડીના ઘંટાકર્ણ વીરના મંદિરો જૈનો ઉપરાંત હિંદુ યાત્રિકો અને પર્યટકો માટે આસ્થાના કેન્દ્રો છે. ઉંઝા પાસે ઉનાવા ખાતે મુશ્લીમ દરગાહ મુશ્લીમો માટે તો કેટલાક હિંદુઓ પણ દુર દુર થી આ દરગાહના દર્શને આવે છે. તથા હારિજ પાસે દેલવાડા ખાતે સૈયદના પંથી મુશ્લીમ વ્હોરોનું ભારતભરમાં પ્રખ્યાત એવું યાત્રાધામ છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં રિસોર્ટ અને આનંદના સ્થળો

ઉત્તરગુજરાતના આનંદ મેળવવા માટેના પર્યટન સ્થળો પણ યાત્રીઓને વધુ આકર્ષે છે. બાલારામ ખાતેનો રિસોર્ટ તથા વિસનગર અને વિજાપુર પાસેના કુદરતી વાતાવરણ સર્જતા તિરુપતિ અને ઋષીવન રિસોર્ટ તથા મહેસાણા પાસેનો બે વિશાળ વોટરપાર્ક પ્રવાસન સ્થળો તરીકે વિકસ્યા છે. આ પ્રવાસન સ્થળો વધતે ઓછે અંશે જાણીતા છે. પરંતુ પૂરતા પ્રચાર માહિતી તેમજ પુરતી સુવિધાઓના અભાવે આ પ્રવાસન કેન્દ્રોનો પુરતો વિકાસ થયો નથી રાજ્ય તેમજ રાજ્ય બહારના પ્રવાસીઓને વધુ પ્રમાણમાં આકર્ષી શકે તેવી ઘણી વિશેષતાઓ રહેલી છે. વળી કેટલાક પ્રવાસન કેન્દ્રો તો વિદેશી પ્રવાસીઓને પણ આકર્ષે છે .

પ્રવાસન સ્થળોના વિકાસ માટેના સૂચનો-

ગુજરાત ટુરીઝમ ઓપર્થ્યુનીટી (તક) પ્રવાસન ક્ષેત્રોના આંતર માળખાકીય વિકાસ માટે પબ્લિક પ્રાઈવેટ પાર્ટનરશીપના આધારે પ્રયાસ કરે છે. રાજ્ય સરકારે 'ખુશ્બુ ગુજરાત કી' હેરીટેજ ડેવલોપમેન્ટ, મલ્ટીપલ ટુરીઝમ, મેડીકલ ટુરીઝમ, મોટેલ કોટેઝીસ ચેન્જ, લોમ સ્ટે પોલીશી તથા રણોન્સવ, કાઈટ ફેસ્ટીવલ, કાંકરિયા કાર્નિવલ, ગ્લોબલ નવરાત્રી, વાઈબ્રન્ટ ગુજરાત, સાપુતારા ફેસ્ટીવલ જેવા ઈવેન્ટ બેઈજડ પ્રોગ્રામો પણ અમલમાં મુક્યા છે. ઉત્તર ગુજરાતના પ્રવાસીઓ તથા બહારથી આવતા પ્રવાસીઓ વધુ સારી રીતે લાભ લઈ શકે તે માટે કેટલાક સૂચનો નીચે મુજબ છે.

- હોમ સ્ટે પોલીસી યાત્રીઓને સસ્તી અને સારી તેમજ ભરોસાપાત્ર રહેવા તથા જમવાની સુવિધા પૂરી પડે છે. પરંતુ ખાસ કરીને ઉત્તર ગુજરાતમાં આ નીતિ વિષે બહુ ઓછા લોકો જાણે છે. તેથી પ્રવાસીઓને વધુ સારી રીતે રહેવા જમવાની સુવિધા મળી રહે તે માટે હોમ સ્ટે પોલીસીનો વધુ અસરકારક પ્રચાર કરી આ સુવિધામાં વધારો કરવો જોઈએ.
- યુનિવર્સિટીના અતિથીગૃહો અને હોસ્ટેલો વેકેશન દરમિયાન ઘણે અંશે ખાલી હોય છે. આથી દિવાળી અને ઉનાળુ વેકેશનમાં વિદ્યાર્થીઓ, યુવાનો અને સાધારણ સ્થિતિના યાત્રિકોને રહેવાની અત્યંત સસ્તી સુવિધા પ્રાપ્ત થાય તે માટે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનો સહયોગ લેવો જોઈએ.
- ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસતના સ્થાપત્ય સ્થળોએ પ્રવાસીઓ સારા એવા પ્રમાણમાં આવે છે. આ પ્રવાસીઓ માટે વધુ પ્રમાણમાં આકર્ષવા માટે ગુજટોપ દ્વારા વધુ સારા રેસ્ટ હાઉસ અને હોટેલો સ્થપાય તેવા પ્રયાસો કરવા જરૂરી છે.
- ઉત્તર ગુજરાતના વિવિધ સ્થળોની અને સ્થાપત્યોની યોગ્ય માહિતી મળે તે માટે મ્યુઝીયમ હોવા જોઈએ. જેમ કે પાટણના સહસ્ત્રલિંગ તળાવનો બહુ ઓછો ભાગ બચ્યો છે. જેમાં તળાવ વચ્ચે પ્લેટફોર્મ અને મંદિર, નહેર અને ગરનાળા તેવું મોડેલ આર્કિટેક્ચરલ અને ઈજનેરી જાણકારી વડે તૈયાર કરવામાં આવે તો પ્રવાસીઓ આ સ્થળની પ્રાચીન જળસંચયની વિશેષતા તેમજ બાંધકામની ભવ્યતા માણી શકે. અને વેરવિખેર શિલ્પો અને કળા કૃતિઓને એકત્ર કરી મ્યુઝીયમ રચવા જોઈએ.
- પાટણ અને મોઢેરા ખાતે સુંદર સ્થળોએ દ્રશ્ય શ્રાવ્ય શો તૈયાર કરી ચોક્કસ સમયે નિયત ટીકીટ સાથે દર્શાવી શકાય તેમ છે.
- પ્રવાસન સ્થળે ચોખ્ખા પીવાના પાણીની સુવિધા, બોર્ડિંગ એનું લોજિંગ વ્યવસ્થા યોગ્ય પાર્કિંગની સુવિધા, ટુરીસ્ટ ગાઈડ, ટોયલેટ સુવિધા, પુસ્તી સફાઈની વ્યવસ્થા, ATM તથા શક્ય તેટલા નજીકમાં પોલીસ ચોકી યાત્રિકોની સુવિધા માટે આવશ્યક છે.
- ખાનગી કંપની કે સરકાર દ્વારા એક બે કે ત્રણ દિવસના પ્રવાસ પેકેજ ચોક્કસ દિવસો માટે મુકવામાં આવે તો ઘણા પ્રવાસીઓ નિર્ધિચંતપણે ઘણા સ્થળોનો લાભ લઈ શકે અને ભવ્ય ગુજરાતનો ઐતિહાસિક સ્થળોનો આનંદ મેળવી શકે.
- ઉત્તર ગુજરાતના કુદરતી તેમજ સાહસિક પ્રવાસન સ્થળોએ નાના પ્રવાસ પેકેજ પુરા પડે તો ગુજરાત તેમજ ગુજરાત બહારથી ઘણા પ્રવાસીઓ તેનો લાભ લઈ શકે.

ગુજરાતના લોકોને ભારતના અન્ય રાજ્યો કરતા વધુ પ્રવાસ પ્રિય છે અને દેશના દુરના સ્થળોએ વધુ પ્રમાણમાં ગુજરાતીઓ જોવા મળે છે. પરંતુ ગુજરાતના લોકો ગુજરાતના પ્રવાસન સ્થળો વિષે જાણતા હોતા નથી. તથા ગુજરાતના ઘણા સ્થળોએ પ્રવાસ કર્યો હોતો નથી. આથી ગુજરાતના ગુજરાતીઓ અગત્યના પ્રવાસ સ્થળો જુવે તે જરૂરી છે અને વિદેશોમાં રહેતા ગુજરાતીઓ શિયાળાની ઋતુમાં મોટી સંખ્યામાં ગુજરાતમાં આવે છે. આ ગુજરાતના ગુજરાતીઓ સુધી પ્રવાસનની યોગ્ય માહિતી પહોચાડવા તથા આકર્ષક ટૂર પેકેજની સુવિધા અપાય તો પણ પ્રવાસન ક્ષેત્રનો ઘણો વિકાસ થઈ શકે તેમ છે.

સંદર્ભ સાહિત્ય

1. Chauhan L. problems, development and future of tourism industry in Gujarat. Rajkot (2006)
2. <http://www.gujarattourisonline.com/>
3. <http://www.gujarattourism.com/>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Tourism_in_Gujarat
5. Pandya K. Journey to Glorious Gujarat. Ahmedabad. Akshar Prakasan. (2007)
6. www.gujtop.com
7. Swaminathan R. Gujarat – Prospectives of future Delhi : Academic foundation. (2008)

મહિલાઓના સશક્તિકરણમાં શિક્ષણની ભૂમિકા

ડૉ. ગીતાબેન ડી. દવે

આસી. પ્રોફેસર

સરસ્વતી શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, ઊંઝા

સારાંશ

મહિલાઓના સશક્તિકરણમાં શિક્ષિત નારી એ સમાજ માટે ગૌરવપાત્ર છે. કહેવાય છે કે એક સુમાતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે. શિક્ષિત સ્ત્રી - પુરુષ સમોવડી બની છે અને દરેક ક્ષેત્રોમાં સિદ્ધિ હાંસલ કરવામાં મોખરે રહી છે. એકવીસમી સદી નારી પ્રધાન સદી બનશે. જેના મૂળમાં સ્ત્રી શિક્ષણ જવાબદાર છે.

૧. પ્રસ્તાવના

એકવીસમી સદીમાં ઝડપથી બદલાતા સમાજની સાથે પરંપરાગત ભાવનાઓ અને શૈક્ષણિક મૂલ્યોમાં પરિવર્તનો આવતાં જાય છે. આધુનિક યુગમાં નારી જીવનની ભાવનાઓ પણ જબ્બરજસ્ત ક્રાંતિકારી પરિવર્તનો આવ્યાં છે. બદલાતા સંજોગમાં કન્યા કેળવણી અંગે કેળવણીકારોએ ચિંતા કરી છે અને તે દિશામાં યોગ્ય વિચારો કરી સુધારણા માટેના કાર્યક્રમો હાથ ધરેલા છે. સ્ત્રી શિક્ષણને વધુ વાસ્તવિક અને ઉપયોગી બનાવવાના હેતુથી શિક્ષણ જગતમાં નવા આયામો અને અભિગમો આવી રહ્યા છે. ઝડપથી બદલાતી ટેકનોલોજી સાથે મહિલાઓ પણ કદમ મિલાવી જીવનને આર્થિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક રીતે સક્ષમ બનાવી શકે તેવા પ્રયાસો કરી રહી છે. શિક્ષણથી આજની નારીનું સ્વરૂપ ખરેખર બદલાઈ રહ્યું છે.

૨. સ્ત્રી શિક્ષણનું મહત્વ

ભારતીય બંધારણની કલમ ૨૧ મુજબ શિક્ષણ મેળવવાનો દરેક નાગરિકને અધિકાર છે. શિક્ષણ યોજનામાં મહિલાઓને વધુ ન્યાય મળે તથા વધુ શિક્ષણ મેળવતી થાય તેવી યોજનાઓ છે. કન્યાઓનું શિક્ષણ કુમારોના શિક્ષણ જેટલું જ મહત્વનું છે. સ્વામી વિવેકાનંદ સ્ત્રી શિક્ષણને મહત્વ આપતાં પોતાના વિચારો રજૂ કરતાં કહે છે કે 'સુસંસ્કૃત પવિત્ર અને હિંમતવાળી માતાઓના મંદિરોમાં જ મહાપુરુષો અવતરે છે' પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે 'એક ભણેલી માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે.' આ ગાંધી વિચાર સાકાર કરવા સ્ત્રી શિક્ષણ પર સવિશેષ ભાર મૂકવામાં આવેલ છે. આપણા વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદી પણ સ્ત્રી શિક્ષણ પર ભાર મૂકતાં કહે છે કે 'એક ભણેલી પુત્રી બે કુટુંબ તારે છે' સમાજમાં સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી હશે તો સમાજ વિકાસની દિશામાં સતત ગતિશીલ બનતો રહેશે. સમાજની પ્રગતિના મૂળ સ્ત્રીઓના શિક્ષણ પર અવલંબે છે. સમાજના અલગ અલગ ક્ષેત્રો પર પોતાના બહુવિધ વ્યક્તિત્વને સ્થાપિત કરવામાં સ્ત્રી સફળ રહી છે. શિક્ષણથી વર્તમાન નારીમાં ઘણી બધી જાગૃતિઓ આવી છે.

૩. વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રીનું શિક્ષણ

એકવીસમી સદીની નારી પ્રધાન સદી તરીકે ઓળખ થયેલી છે. સ્વતંત્ર ભારતના સંવિધાનમાં સ્ત્રીને પુરુષની જેમ જ સમાન શિક્ષણ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. કલ્યાણ રાજ્ય તરીકે રાજ્યે પણ સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવા માટે વિવિધ સુવિધાઓ ઉભી કરી છે. આ સમાન શિક્ષણ અધિકારને સામાજિક સ્વીકૃતિ મળવાથી ઉચ્ચ શિક્ષણના ક્ષેત્રે સ્ત્રી શિક્ષણમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહ્યો છે. શિક્ષણનું સ્તર ઉચું આવવાથી લોકોમાં સામાજિક જાગૃતિ વધી છે.

૪. સ્ત્રી શિક્ષણ દ્વારા સ્ત્રીના સ્થાનમાં પરિવર્તન

શિક્ષણે સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ઊંચું લઈ જવામાં બહુ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. જેમ કે,

૧. આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય

વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રી શિક્ષણ સામાજિક ગતિશીલતાનું ઘણું મહત્વનું સાધન બન્યું છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓનો વિવિધ વ્યવસાયિક ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ થયો છે. નોકરી કરતી સ્ત્રીઓ વધારે આર્થિક રીતે પગભર બની છે. આર્થિક પરાધીનતા અને લાચારીને તિલાંજલી આપતી સ્ત્રી આજે આત્મનિર્ભરતા અને ખુમારીથી જીવે છે.

૨. સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ

શિક્ષણથી સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થયો છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓ આધુનિક મૂલ્યોના સંપર્કમાં આવી છે. તેનો માનસિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ થયો છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓની અનુકૂલન ક્ષમતામાં વધારો થયો છે. તે નવી અને અલગ રીતે વિચારવા લાગી છે. શિક્ષણથી સ્ત્રીઓમાં સ્વાતંત્ર્ય, તેમજ સમાનતા વાદી મૂલ્યો વિકસ્યાં છે. તેનામાં પરિવર્તન આવ્યું છે. તેની રીત ભાત વર્તન વ્યવહાર બોલવા ચાલવાની ઢબ, સમજદારી વગેરે નવા જમાનાને અનુરૂપ બન્યા છે.

૩. હક્કો વિશે સભાનતા

શિક્ષણથી સ્ત્રીઓ સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રોમાં પોતાના હક્કોથી સભાન બની છે. બંધારણ અને કાયદાથી તેમને લગ્ન, કુટુંબ, મિલકતનો વારસો, છૂટાછેડા વગેરે વિવિધ બાબતોમાં ક્યા ક્યા હક્કો મેળવેલા છે. તેનાથી શિક્ષિત સ્ત્રીઓ વધુ સભાન હોય છે. પોતાના હક્કો વિશેની સભાનતાને કારણે શોષણ સામે રક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકી છે.

૪. કૌટુંબિક દરજ્જામાં સુધારો

શિક્ષણથી કુટુંબમાં સ્ત્રીઓનો પુત્રી તરીકેનો, પત્ની તરીકેનો અને માતા તરીકેનો દરજ્જો ઉંચો આવ્યો છે. શિક્ષણે સ્ત્રીઓને કુટુંબ જીવનમાં મહત્વનું સ્થાન આપવામાં ભાગ ભજવ્યો છે.

૫. લગ્નવયમાં જાગૃતિ

સ્ત્રી શિક્ષણનો અભાવ હતો ત્યારે મા-બાપ પુત્રીને નાની ઉંમરે પરણાવી દેતા. નાની ઉંમરે લગ્ન થવાને કારણે જીવનસાથીની પસંદગી, બાળવિધવા, માતૃત્વની જવાબદારી વગેરે સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડતો અને ઘરની ચાર દિવાલોમાં પુરાઈ રહેવું પડતું હતું અને કૌટુંબિક અસમાનતાઓનો ભોગ બનવું પડતું હતું. પરંતુ શિક્ષણના કારણે પુત્ર ઉંમરે લગ્ન કરતી હોવાથી કુટુંબ જીવનમાં સમાન દરજ્જાનો આગ્રહ રાખે છે. કૌટુંબિક બાબતોમાં નિર્ણય લેવા શક્તિમાન બની છે. તેમજ શોષણ, અત્યાચાર સામે વિરોધ પણ દર્શાવવા સક્ષમ બની છે.

વસ્તી વધારાનો દર ઘટાડવામાં સ્ત્રી શિક્ષણનો બહુ મોટો ફાળો છે.

૬. બહાર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગીદાર

સ્ત્રીઓને ઘરની ચાલ દિવાલોમાંથી બહાર લાવવામાં શિક્ષણે બહુ જ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓ ઘર બહાર વ્યવસાય ઉપરાંત બીજી અનેક સામાજિક સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતી થઈ છે. સત્તામાં સ્ત્રીઓની ભાગીદારી વધી છે. સ્ત્રીઓના સાંસ્કૃતિક સંગઠનો, મહિલા મંડળો, રાજકીય પક્ષો, પંચાયત, વિધાનસભા અને સંસદની ચૂંટણીઓ વગેરેમાં સ્ત્રીઓ ભાગ લેતી થઈ છે. ઘર બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવાને કારણે સ્ત્રીઓને પોતાની શક્તિઓ અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ કાર્યક્ષમતા વગેરે વ્યક્ત કરવાની તક મળી છે.

૭. નેતૃત્વ શક્તિ- અજોડ

સમયયુગ શિક્ષણની સાથે સ્ત્રીઓને નેતૃત્વ શક્તિમાં અજોડ અને અગ્રેસર જોવા મળી છે. મહિલાઓ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ઉચ્ચ સ્થાન પર બિરાજમાન છે. (વિજયાલક્ષ્મી પંડિત, સરોજિની નાયડુ, પાવર વુમન ઈન્દ્રા નુઈ, કેપ્ટન લક્ષ્મીબાઈ, સુનિતા વિલિયમ, પ્રતિભા પાટીલ, કિરણ બેદી, આશા ભોંસલે, ફાલ્ગુની પાઠક, શર્મિલા ટાગોર, સાનિયા નેહવાલ વગેરે)એ ગૌરવની બાબત છે.

૮. સામાજિક પરિવર્તનમાં સ્ત્રીની ભૂમિકા

સમાજના પરિવર્તનના પાયામાં સ્ત્રી છે. સામાજિક પરિવર્તન માટે પાયાની ઈંટ છે. તે જો મજબૂત અને કટિબદ્ધ હોય તો જ સમાજ પરિવર્તનશીલ અને વિકસીત બને. શિક્ષિત સ્ત્રીની ક્ષમતાનું પ્રતિબિંબ સમાજના પરિવર્તન વિકાસમાં પડે છે. માટે જ કહેવાયું છે કે પ્રગતિશીલ સમાજની ધરી એટલે સક્ષમ સ્ત્રી. દેવી સ્વરૂપ નારીનું સન્માન એ સમાજની પ્રગતિનું પ્રતિબિંબ છે. સ્ત્રી શિક્ષણને કારણે સમાજમાં આત્મઘાત, અત્યાચાર અને બળાત્કારના કિસ્સાઓ ઘટ્યા છે. તેમજ કુરિવાજો, દેહજપ્રથા, વહેમ, અંધશ્રદ્ધા વગેરેનો વિરોધ પણ દર્શાવી શકે છે.

૯. ઉપસંહાર

શિક્ષણના લીધે સ્ત્રીઓ પુરુષ સમોવડી બની છે. સમાજમાં પરિવર્તનો લાવવા તૈયાર થઈ છે. સુશિક્ષિત નારી પરિવાર, સમાજકે દેશની કોઈપણ સમસ્યામાં રસ લેતી થઈ છે. શિક્ષણને કારણે સ્ત્રી વિશેષ જાગૃત બની છે. સ્વચ્છતા અને સુઘડતામાં વિશેષ રસ દાખવે છે. શિક્ષિત સ્ત્રીને કારણે સમાજમાં જીવનરેખા ઊંચી ગઈ છે. આમ શિક્ષણ થકી સ્ત્રી પોતાના શિક્ષણને દીપાવે છે અને પરિવારમાં અજવાળાં પાથરે છે.

સંદર્ભસૂચિ

૧. કારીયા અશ્વિન અને અન્ય, 'નારી સંવેદના', ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ
૨. ઋષભદેવ શર્મા, 'સ્ત્રી સશક્તિકરણ કે વિવિધ આયામ', રામકોટ હેદરાબાદ : ગીતા પ્રકાશન, ૨૦૦૪
૩. ઉષા ભટ્ટ, 'અમદાવાદ શહેરની સ્ત્રી નેતૃત્વ શક્તિ' અમદાવાદ, ૧૯૮૨.
૪. હરિપ્રસાદ ગ. શાસ્ત્રી અને પ્રવિણચંદ્ર ચી. પરીખ, 'ગુજરાતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસ' ગ્રંથ-૮ અને ૯, ભો.જે. વિદ્યાભવન, ૧૯૮૪.

૫. www.khoj.com.in

હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ

પ્રા.કમલેશકુમાર એન ગોહેલ

ધી ન્યૂ પ્રોગ્રેસિવ કોલેજ ઓફ ટીચર્સ એજ્યુકેશન, મહેસાણા

૧. પ્રસ્તાવના

આજે દિવસે ને દિવસે શિક્ષણનો વ્યાપ વધી રહ્યો છે. શિક્ષણમાં કથન, શ્રવણ, લેખન અને વાચન ભાષા શિક્ષણના ચાર કૌશલ્યો છે. વેદકાલીન સમયમાં ભાષામાં કથન અને શ્રવણ સ્વરૂપ જ અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું. ધીમે ધીમે ભાષા લિપિબદ્ધ થઈ. લિપિનો ઈતિહાસ પાંચેક હજાર વર્ષથી વધારે જૂનો નથી. સદીઓથી જ્ઞાનના વારસાનું જતન અને પ્રસારણ થઈ રહ્યું છે તે લેખન કૌશલ્યને આભારી છે. લેખન કૌશલ્યને સારું વિકસાવવા માટે મહત્વની બાબત હસ્તાક્ષર જ છે. 'સુવણાક્ષરે લખાતી યશગાથાઓ' આદર્શ હસ્તાક્ષરને આભારી હોય છે. કારણ કે જો તે ગ્રંથોમાં હસ્તાક્ષર ખરાબ હોય તો તે કોઈને વાંચવાની ઈચ્છા થતી નથી. માટે સારા હસ્તાક્ષર ખૂબ જરૂરી છે. સુંદર હસ્તાક્ષર એ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વને પ્રતિભાવંત બનાવે છે. હસ્તાક્ષર એ વ્યક્તિની માનસિક સ્વસ્થતાનું પ્રતિબિંબ છે. ગાંધીજીએ હસ્તાક્ષરનું મહત્વ આંકતા કહ્યું છે કે - 'ખરાબ હસ્તાક્ષરો એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની છે.'

સુંદર હસ્તાક્ષરોથી વ્યક્તિ સચોટ પ્રત્યાયન કરી શકે છે. દરેક ભાષામાં જેમ ઉચ્ચાર શુદ્ધિનું મહત્વ છે તેમ મરોડદાર, લિપિનું લાવણ્ય ધરાવતા સુંદર યાક્રમનીય, સપ્રમાણ દેહદષ્ટિવાળા મરોડદાર અક્ષરોનું પણ મહત્વ છે.

હસ્તાક્ષર એ વ્યક્તિત્વનું દર્ષણ છે. હસ્તાક્ષરનું પણ મનોવિજ્ઞાન છે. હસ્તાક્ષર પરથી મનોવિજ્ઞાન નિષ્ણાતો અંદાજ કાઢી શકે છે કે એ લખનારનું વ્યક્તિત્વ કેવું હશે ? અથવા લખતી વખતે લખનારની મનોદશા કેવી હશે ? આપણે ત્યાં લેવાતી પરીક્ષામાં સારા હસ્તાક્ષરોને મહત્વ અપાય છે. ઉત્તરવહીના પહેલા પાના ઉપર જ જો મરોડદાર અક્ષરો હશે તો નિરીક્ષક ઉપર તેની ખૂબ જ સારી અસર પડે છે. અને પરીક્ષામાં થોડાક વધુ ગુણ તે મેળવે છે.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની નોટબુકમાં ખરાબ હસ્તાક્ષર જોતાં જણાય છે કે આમને સરખી માવજત આપવામાં આવે તો હસ્તાક્ષરમાં સુધારો થઈ શકે કે કેમ ? તે ખ્યાલથી હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ અંગેનું આ નાનકડું સંશોધન હાથ ધરવામાં આવ્યું છે.

૨. સમસ્યા શીર્ષક

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં મહેસાણા શહેરની શ્રી વી.આર.કર્વે પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશનો અભ્યાસ સમસ્યા પસંદ કરી હતી. આ માટે નીચે મુજબનું શીર્ષક નિર્ધારીત કરવામાં આવ્યું હતું.
હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ

૩. સંશોધનના હેતુઓ

પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના સુંદર હસ્તાક્ષરો વિશે જાણવા માટે હસ્તાક્ષર માપદંડની રચના કરવી.
૨. હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની રચના કરવી.
૩. ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષરની જાતિયતાના સંદર્ભે તુલના કરવી.
૪. હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર પર તેની અસર તપાસવી.

૪. સંશોધનમાં સમાવિષ્ટ ચલ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નીચેના ચલોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ હતો.

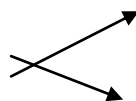
કુમારો

૧. સ્વતંત્ર ચલ - જાતિ

કન્યાઓ

૨. પરતંત્ર ચલ - હસ્તાક્ષર

૩. અંકુશિત ચલ - ધોરણ, ભાષા, શાળા

૫. ઉત્કલ્પનાઓ

૧. ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ નિદાન કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિકોની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
૨. ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ ઉપચારાત્મક કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિકોની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
૩. ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ નિદાન કસોટી અને ઉપચારાત્મક કસોટીમાં વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિકોની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૬. સંશોધનની મર્યાદાઓ

પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદાઓ નીચે મુજબ છે.

- પ્રસ્તુત સંશોધન મહેસાણા શહેરના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓ પૂરતું જ મર્યાદિત છે. તેથી તેના પરિણામો મહેસાણા શહેર સિવાયની અન્ય શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓને લાગુ પાડી શકાશે નહીં.
- પ્રસ્તુત સંશોધન માટે સંશોધકે પોતે હસ્તાક્ષર માપદંડની રચના કરી છે. તેથી કેટલીક ક્ષતિ રહી જવા સંભવ છે.
- પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માત્ર મહેસાણા શહેરની એક જ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને નિદર્શ તરીકે લેવામાં આવ્યા છે.
- પ્રસ્તુત સંશોધન શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬ માં ધોરણ-૮ માં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ પૂરતો જ મર્યાદિત છે.

૭. સંશોધન ક્ષેત્ર, પ્રકાર, પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધનું ક્ષેત્ર ભાષા શિક્ષણ છે. પ્રસ્તુત સંશોધનનો પ્રકાર વ્યાવહારિક સંશોધન છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ધોરણ-૮ ના ગુજરાતી વિષયના સંદર્ભમાં 'હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ' ની અસરકારકતા તપાસવાની હોવાથી પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રાયોગિક સંશોધન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

૮. વ્યાપવિશ્વ અને નિદર્શ

પ્રસ્તુત સંશોધનના વ્યાપવિશ્વ તરીકે મહેસાણા શહેરની શ્રી વી.આર.કર્વે પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓ હતા. જેમાં કુલ ૪૨ વિદ્યાર્થીઓને નમૂના તરીકે પસંદ કર્યા હતા.

૯. ઉપકરણની રચના

સંશોધન પ્રક્રિયા દરમિયાન અભ્યાસના હેતુઓ અનુસાર માહિતી એકત્રીકરણ કરવા માટે પ્રશ્નાવલિ, મુલાકાત, અવલોકન, મનોવેજ્ઞાનિક કસોટી, ક્રમમાપદંડ, વલણ માપદંડ, ઓળખયાદી જેવા વિવિધ જાણીતા ઉપકરણો છે. આવા વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણો પૈકી સંશોધકે પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે સ્વરચિત હસ્તાક્ષર માપદંડનો ઉપકરણ તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો.

૧૦. માહિતી એકત્રીકરણની પ્રવિધિ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધક દ્વારા પ્રાયોગિક કાર્ય માટે શ્રી વી.આર.કર્વે પ્રાથમિક શાળાના આચાર્યશ્રી ની પરવાનગી લઈ તા. ૧૧-૭-૨૦૧૬ના રોજ શાળામાં પ્રાયોગિક કાર્ય શરૂ કર્યું હતું. સૌપ્રથમ ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓ પાસે ગુજરાતી વિષયના પુસ્તકમાંથી એક ફકરાનું સુલેખન કરાવ્યું. ત્યારપછી હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ ૭ તાસ સુધી કરાવ્યા બાદ ફરીથી વિદ્યાર્થીઓ પાસે પૂર્વ કરાવેલા ફકરાનું સુલેખન કરાવ્યું. પછી વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી તે કાગળો એકઠાં કરી લીધાં.

૧૧. માહિતીનું પૃથક્કરણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની અસરકારકતા ચકાસવા માટે આ પ્રયોગ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ દ્વારા હસ્તાક્ષર સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમને અંતે તેની અસરકારકતા ચકાસવામાં આવી હતી. જેની પ્રાપ્ત માહિતીને અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિ ટી-મૂલ્ય દ્વારા ગણતરી કરવામાં આવી હતી.

૧૨. ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી

ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી દર્શાવતી સારણી.

ક્રમ	ઉત્કલ્પનાઓ	ટી-મૂલ્ય	સાર્થકતા ની કક્ષા	સ્વીકાર અસ્વીકાર
૧	ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ નિદાન કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિકોની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	૦.૩૮	અસાર્થક	સ્વીકાર
૨	ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર	૦.૫૪	અસાર્થક	સ્વીકાર

	સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ ઉપચારાત્મક કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.			
૩	ગુજરાતી માધ્યમની શાળાના ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ માટે રચેલ નિદાન કસોટી અને ઉપચારાત્મક કસોટીમાં વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	૩.૫૪	સાર્થક	અસ્વીકાર

૧૩. સંશોધનના તારણો

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હેતુઓને ધ્યાનમાં લઈ રચેલ ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી કરતાં નીચે મુજબનાં તારણો મળ્યા હતા.

-પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિદાન કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી. આમ, હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમમાં નિદાન કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓમાં સમાન અસર જોવા મળી હતી.

-પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપચારાત્મક કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી. આમ, હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમમાં ઉપચારાત્મક કસોટીમાં કુમારો અને કન્યાઓમાં સમાન અસર જોવા મળી હતી.

-પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિદાન કસોટી અને ઉપચારાત્મક કસોટીમાં વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત છે. આમ, હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમમાં નિદાન કસોટી અને ઉપચારાત્મક કસોટીમાં સમાન અસર જોવા મળતી નથી. તેથી ઉપચારાત્મક કસોટીની અસરકારકતા વધારે છે.

૧૪. શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો

પ્રસ્તુત સંશોધનની ભલામણો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

-શિક્ષકો વિવિધ ઉપકરણોના ઉપયોગ દ્વારા હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમને રસપ્રદ બનાવી શકે છે.

-શિક્ષકો હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની લેખનશક્તિનો વિકાસ કરી શકે છે.

-શિક્ષકો હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમનો અમલ કરી વિદ્યાર્થીઓની હસ્તાક્ષરમાં થતી ભૂલો જાણી તેને સુધારી શકે છે.

-શિક્ષકો હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને સારા હસ્તાક્ષરનું મહત્વ સમજાવી શકે છે.

-શિક્ષકો દ્વારા હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમને પોતાના મંતવ્યો, વિચાર, તર્ક દ્વારા વધુ અસરકારક બનાવી શકે છે.

૧૫. સૂચનો

પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ અભ્યાસ માટેના સૂચનો આપવાનું અભ્યાસકને યોગ્ય લાગ્યું છે. નીચેના જેવા ક્ષેત્રોમાં વધુ અભ્યાસ માટે પૂરતી તક છે.

-પ્રસ્તુત સંશોધન એક શાળા પૂરતું મર્યાદિત છે. તો જિલ્લાની કે રાજ્યની વધુ શાળાઓ આવરી લઈ આ પ્રકારના વિસ્તૃત સંશોધનો હાથ ધરી શકાય.

-ગુજરાતી વિષય ઉપરાંત અન્ય વિષયો જેવાકે હિન્દી, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમ રચના કરી શકાય.

-આ સંશોધન માત્ર ગુજરાતી માધ્યમની શાળા પૂરતું મર્યાદિત છે. અન્ય માધ્યમની શાળાઓમાં પણ હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની અજમાયશ કરી શકાય.

-હસ્તાક્ષર સુધારણા કાર્યક્રમની જેમ વાંચનમાં થતા દોષો નિવારવા માટેના કાર્યક્રમો યોજાને અસરકારક વાંચન કરાવી શકાય.

૧૬. ઉપસંહાર

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં તારણો, ભલામણો અને ભાવિ સંશોધન માટેના સૂચનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રસ્તુત સંશોધનને પોતાની ચોક્કસ મર્યાદાઓ છે. તેમ છતાં તેનાં તારણો, સૂચનોનો અમલ થાય તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ સરળતાથી રસપૂર્વક અભ્યાસ કરી શકે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. આચાર્ય, મોહિની. (૨૦૦૯). શિક્ષણમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર. અમદાવાદ : અક્ષર પબ્લિકેશન.
૨. ઉચાટ, ડી.એ. (૨૦૦૯). શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર. રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
૩. Good, C.V., Barr, A. J. and Scates, Warais E. (1947). Educational Research. New York : Applection Century Corfta.
૪. ધોરણ-૮, ગુજરાતી, ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર, ૨૦૧૬.

ગુજરાત રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ – ૨૦૦૮

કેતનકુમાર નટવરસિંહ ઠાકોર
પીએચ.ડી. વિધાર્થી

સારાંશ

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ-૨૦૦૮ ગુજરાત રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે અને બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને ફરજિયાત પણ છે. આ અધિનિયમ બાળકોના ૧ થી ૮ ધોરણના પ્રાથમિક શિક્ષણને ગુણવત્તાયુક્ત અને અસરકારક બનાવવા માટે ઉપયોગી નીવડે એમ છે. રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં અપવ્યય અને સ્થગિતતાના દરને નીચો લઈ જવા માટે આ અધિનિયમનો સુચારું અમલ ખૂબ જ જરૂરી છે. પરંતુ શું આ અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અમલ કે તેમાં નિશ્ચિત કરવામાં આવેલ ફરજો અને જવાબદારીઓનું વહન યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે છે ? પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત હોવાની સાથે સાથે ફરજિયાત પણ છે એ વાત જ્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિ નહિ સમજે ત્યાં સુધી તેનો અસરકારક અને ૧૦૦% અમલ કરવો ખૂબ જ અઘરો છે. આજે આપણે જોઈએ તો મધ્યમ વર્ગ કે ગરીબ વર્ગ કે જેમના બાળકો મોટેભાગે સરકારી શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે અને આર.ટી.ઈ. નો સૌથી વધુ લાભ જે વર્ગને મળવાનો છે તે વર્ગના લોકોમાં હજુ આ અધિનિયમ કે તેમાં કરવામાં આવેલ જોગવાઈઓ તેમજ તેનાથી મળનારા લાભની પૂરતી સભાનતાનો અભાવ જોવા મળે છે. હજુ આપણે ફરજિયાત શિક્ષણ અપાવવા અસરકારક પગલાં લેવામાં આવે તો ધાર્યું પરિણામ મેળવી શકીએ. આમ, ગુજરાત રાજ્યની પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રણાલીમાં આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ -૨૦૦૮ ની અસરકારકતા અને તેની સભાનતા અંગેનો અંદાજ મેળવી તે અંગે યોગ્ય પગલાં લેવાં અત્યંત આવશ્યક છે.

1. પ્રાસ્તવિક

શિક્ષણ એ વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળનું એક અનુપમ વિશિષ્ટ રોકાણ છે. શિક્ષણ પર સમગ્ર રાષ્ટ્રનો આધાર છે. એલ્વિન ટોફ્લરે 'The Third Wave' નામના પુસ્તકમાં માનવ સમાજને સતત બદલતો રાખે તેવા પરિવર્તનોના મોજાઓની વાત કરી છે. જેમાનું પહેલું મોજું કૃષિકાંતિનું, બીજું ઔદ્યોગિક કાંતિનું અને ત્રીજું શિક્ષણકાંતિનું. આજે દેશના લોકો શિક્ષણક્ષેત્રે અધુરપ અને અસંતોષ અનુભવી રહ્યા છે. જેમ કે શિક્ષણની પ્રવર્તમાન પ્રણાલી, પ્રક્રિયા, સિધ્ધાંતો, અભ્યાસક્રમ, પાઠ્યપુસ્તકો, પરીક્ષાઓ ઉપરાંત બાળકને શિક્ષણ માટે જરૂરી તમામ શૈક્ષણિક- ભૌતિક સુવિધાઓ વગેરે. આજનો યુગ પુનરાવર્તનનો નહીં પરંતુ પરિવર્તનનો છે. શિક્ષણ જગતમાં અવનવા પરિવર્તનો આવી રહ્યા છે. આવા પરિવર્તનો આણનારું મુખ્ય કેંદ્રબિંદુ વિધાર્થી છે. બાળક તેની યોગ્ય ક્ષમતા અનુસાર શિક્ષણ મેળવે, વ્યવહારમાં પચાવે અને તેનો સર્વાંગી વિકાસ થાય એ જ પરિવર્તનનો મુખ્ય હેતુ છે.

કોઈ પણ બાળક શિક્ષણથી વંચિત ન રહી જાય એ લક્ષ્યને પૂર્ણ કરવાની પ્રતિબદ્ધતા સાથે ૨૦૦૨ માં ૮૬ મો સુધારો કરી પ્રાથમિક શિક્ષણના અધિકારને મૂળભૂત અધિકાર આર્ટિકલ ૨૧ એ બનાવવામાં આવ્યો. અને સંસદ દ્વારા બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણના અધિકારનો કાયદો (Right to Education Act) ૨૦૦૮ માં પસાર કર્યો. બાળકના મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણની જવાબદારી દેશ અને રાજ્યના પ્રત્યેક નાગરિકની છે.

ગુજરાત રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આર.ટી.ઈ.-૨૦૦૮ અંતર્ગત કરવામાં આવેલ વિવિધ જોગવાઈઓ, ક્લમો, નિયમો વગેરે પ્રત્યે લોકોમાં, બાળકોમાં, શિક્ષકોમાં, શિક્ષણવિદોમાં, અધિકારી તેમજ પદાધિકારી ગણમાં કેટલી સભાનતા જોવા મળે છે તે અભ્યાસનો વિષય છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આર.ટી.ઈ.-૨૦૦૮ ના અમલની કેવી અસર જોવા મળે છે તે ચકાસવું જ રહ્યું. સમાજના લોકોને આ અધિકારનો કેવો અને કેટલો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તે જાણવું જરૂરી છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ સાથે જોડાયેલ તમામ વ્યક્તિઓ આર.ટી.ઈ.-૨૦૦૮ ની અસરને કેવી રીતે મૂલવે છે તે જાણવું તેમજ આર.ટી.ઈ.-૨૦૦૮ માં સૂચવેલ જોગવાઈઓ પ્રત્યેની સભાનતા વિશે વિચારવું ખૂબ જ જરૂરી છે.

શીર્ષક :

“ગુજરાત રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ – ૨૦૦૮ ”

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ -૨૦૦૮ ના હેતુઓ :

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ – ૨૦૦૮ રચવા પાછળ ઘણાં હેતુઓ રહેલા છે. મુખ્ય હેતુઓની વાત કરીએ તો તે આ પ્રમાણે છે.

- ૬ થી ૧૪ વર્ષના દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય અને તે માટે વિવિધ જોગવાઈઓ કરવામાં આવે.
- શાળા અને શાળાના શિક્ષકોની ફરજો અને જવાબદારીઓ નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- પ્રાથમિક શિક્ષણમાં બાળકને માથાદીઠ ફીમાંથી મુક્તિ મળે.
- જો-તે સરકારની ફરજો અને જવાબદારીઓ નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- બાળકને માનસિક અને શારીરિક શિક્ષા અને માનસિક કનડગત ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે.
- જો-તે સ્થાનિક સત્તાતંત્રની ફરજો અને જવાબદારીઓ નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- શાળા માટેના ધોરણો અને માપદંડો નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિની રચના કરવામાં આવે.
- પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવવા પાત્ર બાળકના માતા-પિતાની ફરજો અને જવાબદારીઓ નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- શાળામાં શિક્ષક- વિદ્યાર્થી ગુણોત્તર નિશ્ચિત કરવામાં આવે.
- અભ્યાસક્રમ અને મૂલ્યાંકન કાર્યપદ્ધતિ નિયત કરવામાં આવે.
- બાળકના શિક્ષણના હક પર દેખરેખ અને નિયંત્રણ રાખવામાં આવે.

ઉપરોક્ત હેતુઓ સિવાય પણ અન્ય ઘણાં હેતુઓ આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ – ૨૦૦૮ ની રચના સાથે જોડાયેલા છે.

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ- ૨૦૦૮નું મહત્વ

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ - ૨૦૦૮ ની વિભિન્ન જોગવાઈઓનું પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ખૂબ જ મહત્વ રહેલું છે. બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ અધિનિયમ નો પૂરેપૂરો લાભ મળી રહે તે માટે જો-તે સરકારથી લઈ માતા-પિતા અથવા વાલી તેમજ શાળા અને શાળાના શિક્ષકો દ્વારા પૂર્ણ નિષ્ઠાથી વિભિન્ન જોગવાઈઓના અસરકારક અમલીકરણ માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો આ અધિનિયમ ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવી શકે એમ છે. આર.ટી.ઈ. અધિનિયમમાં નિયત કરવામાં આવેલ જોગવાઈઓ દ્વારા પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવવા પાત્ર ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોને શિક્ષણનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ એટલે કે ૧ થી ૮ ધોરણ સુધીનું પાયાનું શિક્ષણ મેળવવા માટે પણ જે બાળકો આર્થિક, સામાજિક કે શારીરિક અસમર્થ હોય તેવા બાળકો માટે આ કાયદો આશીર્વાદરૂપ છે. નીચેના મુદ્દા પરથી આપણે તેનું મહત્વ સ્પષ્ટ થતું જોઈ શકીએ છીએ.

- બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણનો હક પ્રાપ્ત થશે.
- બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તે માટેની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે.
- જો બાળકો પ્રાથમિક શિક્ષણથી વંચિત રહી ગયા હોય તેવાં બાળકો માટે ખાસ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે.
- બાળકોને પોતાની પસંદગીની શાળામાં પ્રવેશ લેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે.

- જે-તે સરકાર અને સત્તાતંત્ર તેમજ માતા-પિતાની ફરજો અને જવાબદારીઓ નિયત થતા એક ચોક્કસ દિશામાં કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળે છે.
 - બાળકો માનસિક કે શારીરિક ક્ષતિગતમાંથી મુક્તિ મેળવશે. અને જો કોઈ આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરશે તો એ શિક્ષાને પાત્ર બનશે.
 - પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તાના ભોગે જે કોઈ કાર્ય કરશે તેને આ અધિનિયમ હેઠળ કાયદેસરની કાર્યવાહી કરી શકાશે.
 - શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિની રચના દ્વારા શાળાના વહીવટી સંચાલનમાં વાલીઓ અને સ્થાનિક સત્તાતંત્રની ભાગીદારી વધી રહી છે.
 - વિદ્યાર્થી – શિક્ષક ગુણોત્તર દરેક શાળામાં જળવાય એ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યું છે.
 - શિક્ષકોના ખાનગી ટ્યુશન પર પ્રતિબંધ મુકવામાં આવતા શાળાના બાળકોને પૂરતો ન્યાય મળી શકે છે.
 - અભ્યાસક્રમ અને મૂલ્યાંકનનું માળખું નિશ્ચિત કરી બાળકોનું સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- આમ, આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ ૨૦૦૮ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે.

આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ ૨૦૦૮ સાથે સંકળાયેલ મર્યાદાઓ

- કોઈ પણ અધિનિયમ ત્યારે જ સફળ બને જ્યારે તેમાં કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓનું અસરકારક અમલીકરણ કરવામાં આવે. ખાસ કરીને આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ – ૨૦૦૮ ની વાત કરીએ તો તે ફક્ત સરકાર જ નહિ સામાન્ય લોકો અને આ અધિનિયમના અમલ સાથે જોડાયેલ તમામ લોકો માટે પણ તેના વિશે જાણવું અને પોતાની જવાબદારીઓનું વહન કરવું ખૂબ જ જરૂરી છે. અધિનિયમના લાભ સાથે તેની મર્યાદાઓની જાણકારી આ મુદ્દાઓ પરથી સ્પષ્ટ થશે.
- સામાન્ય લોકોમાં અને કેટલેક અંશે શાળાઓ અને શિક્ષકોમાં આ અધિનિયમ અને તેની જોગવાઈઓ અંગેની સભાનતાનો અભાવ જોવા મળે છે.
 - અધિનિયમની જોગવાઈઓથી અજાણ માતા- પિતા કે વાલી પોતાના બાળકોને આ કાયદા હેઠળના લાભ અપાવતા નથી.
 - કેટલાક લોકો પોતાના અંગત સ્વાર્થને કારણે પણ બાળકોને તેમનો હક મેળવતા રોકે છે જેથી અધિનિયમનો પૂરેપૂરો લાભ સમાજમાં પહોંચી શકતો નથી.
 - સમાજમાં આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને તેના ફાયદાઓની સમજ સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચે તે માટેની પૂરતી વ્યવસ્થાનો અભાવ પણ તેના અમલીકરણ માટે અવરોધરૂપ બની શકે છે.

આમ, આર.ટી.ઈ. અધિનિયમ, ૨૦૦૮ હજુ વધુ મજબૂત બનાવી રાજ્યના પ્રાથમિક શિક્ષણને હજુ વધુ ગુણવત્તાયુક્ત અને સાર્વત્રિક બનાવી શકીએ.

સંદર્ભ

1. શિક્ષક તાલીમ મોડ્યુલ – સર્વ શિક્ષા અભિયાન, ગાંધીનગર
2. બાળશિક્ષા નિર્મૂલન અને સમાજ ઘડતર મોડ્યુલ – જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર
3. બાળકોને મક્ત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૮ – યુનિસેફ,
4. જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર
5. શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ, તાલીમ મોડ્યુલ - જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર, સર્વ શિક્ષા અભિયાન, ગાંધીનગર

'अपने अपने पिंजरे' आत्मकथा में दलित अभिव्यक्ति

- रणजीत बंजारा

पीएच.डी. शोध छात्र

हिन्दी दलित साहित्य में अमूल्य स्थान रखनेवाली यह आत्मकथा अपने आप में अद्वितीय है। यह आत्मकथा समूचे दलित समाज का आत्म-वृत्तांत प्रतित होती है। क्योंकि इसके केन्द्र में लेखक की अपेक्षा रचनाकार के आस-पास का दलित समाज अधिक वर्णित हुआ है। आत्मकथा का क्षेत्र लेखक के जीवन तक सीमित न रहकर व्यापक फलक में फैला हुआ है। आत्मकथाकार ने स्वयं के साथ-साथ अपने समाज को भी प्रमुखता से आत्मकथा में उभारा है। यह इस आत्मकथा का एक अद्वितीय वैशिष्ट्य है। अतः पाठक इसी दृष्टिभाव से आत्मकथा को देखे, समझे यह आवश्यक है।

लेखक ने अपनी आत्मकथा में दलित जीवन से जुड़ी हुई कई समस्याओं व वेदनाओं का चित्रांकन किया है। नैमिशरायजी जिस बस्ती में पले-पढ़े उस बस्ती को मेरठ शहर में 'चमार दरवज्जा' के नाम से जाना जाता था। इस बस्ती में चमारों के अस्सी घर थे। बस्ती के सभी घर कच्चे थे। छतें टूटी हुई थी। एक-दूसरों के घरों से छतें सटी हुई थी। लिपी-पुती दिवारें जो बरसात के दिनों में फूल जाया करती थी। घरों में नहाने के लिए जगह न थी, यहाँ न नल था न बिजली, पीने के पानी के लिए आपस में झगड़े की नौबत। "हमारे लिए दिन और रात एक बराबर थे। हालांकि दिन सफेद होते थे और रात काली। हमारे लिए रंगों का कोई मूल्य न था। हमारे तो अपने रंग अलग थे। जिनके संग जीने-मरने का नाता था। वे रंग थे गरीबी और अभाव के, वे रंग थे बीमारी और काम न मिलने की तकलीफ के, हमारी इन्हीं रंगों की अलग दुनिया थी। शहर में रहते हुए भी हम शहरी न थे। हमारे आस-पास गाँव जैसा भी कुछ न था।.... मच्छर, मक्खी, मकड़ी, छिपकली, बिच्छू, कनखजूरे, केंचुए, चूहे, चुकसुंदर, नेवले, साँप सभी एक-एक कर हमारे अगल-बगल होने लगते थे।.... क्या नहीं था हमारे पास। पीढ़ी-दर-पीढ़ी इन्हीं कच्चे घरों के साथ यह सब खजाना भी हमें मुफ्त में मिल जाता था।"01

दलित बस्ती की महिलार्यें, लकड़ीयाँ, गोबर, घास, आदि लाने के लिए जंगल जाया करती थी। उनकी गरीबी और मजबूरी का फायदा उठाने अमीर सवर्ण लोग दबे-पाँव भेड़िये की तरह जा पहुँचते। लेखक लिखते हैं - "लोग बाल की खाल खींचते। वे कहते थे कि हम मुर्दा जानवरों की खाल खींचते हैं। मरे हुए जानवरों का मांस खाते हैं, शराब पीते हैं, जुआ खेलते हैं, गंदी-गंदी गालियाँ देते हैं, अपनी औरतों को पीटते हैं। हमारी औरतें जंगल जाती हैं। एक टोकरी गोबर पर बिक जाती है। उनके पाँव दबाती हैं। उनका बिस्तर बनती है।"02

लेखक के चाचाओं और परिवार के सदस्यों द्वारा लिए गये कर्ज एवं आर्थिक तंगहाली के चलते पुरखों की बनी हवेली

को बेचना पड़ता है। लेखक को ही नहीं बल्कि पूरे परिवार को इससे बहुत दुःख हुआ। क्योंकि पूरी बस्ती में एक ही हवेली थी। नैमिशरायजी लिखते हैं - "दुःख, पीड़ा, संताप के बादल हमारे आसपास घने हो जाने लगे थे। आर्थिक रूप से जितना हम उबरने के लिए प्रयास करते उतना ही गरीबी के दलदल में और धँसते जा रहे थे।"03

बढ़ती हुई महँगाई का मुकाबला करते-करते इन गरीब दलितों की हिम्मत जवाब दे जाती थी। "जैसे-जैसे महँगाई बढ़ती जाती थी, वैसे-वैसे और अधिक आर्थिक संकट से हम जूझ रहे थे। हमें विरासत में धन दौलत तो मिली नहीं थी। हमारी जात में अधिकांश लोगों की रोज कुआँ खोदते और रोज पानी पीने की मजबूरी थी।"04

इस आर्थिक तंगहाली में कोई महेमान घर न आवे इसलिए मुंडेर पर बैठे कौवे को ताई माँ उड़ा देना चाहती है - "चल काने, भग जा म्हारे घर तो वैसई आटा सपड़ गया है।"05

आत्मकथाकार मेरठ के चमार समाज की दयनीय दशा का शाब्दिक चित्र प्रस्तुत करते हुए लिखते हैं कि - "बस्ती में जो चमड़े को मथते थे उनके स्वयं के ही चमड़े को कोई मथ देता। लाला, बनिया, काश्तकार, महाजन कर्ज थोड़ा देते और ब्याज अधिक वसूलते हमारी जात के लोग फिर भी माई बाप, हजूर, दीवानजी शेठजी, लालजी, कहते हुए उनके सामने गिड़गिड़ाते, कभी उनके पैरों को छूते, कभी उनके कदमों में अपना सिर झुका देते।"06

मुस्लिम बस्ती दलित बस्ती के सटी हुई थी। उनकी आर्थिक स्थिति दलितों से ज्यादा अच्छी नहीं थी। सवर्णों की तरह मुस्लिमों का व्यवहार भी दलितों के प्रति अपमानजनक ही रहा है - "..... इस जश्न में मुसलमान रात भर पान खाते, हुक्के गुड़गुड़ाते, रंग-बिरंगे खुशबूदार फूलों के गजरे सूँघते, वाह-वाह करते थे। उनकी पर्दा नशीन औरतें दूर से ही यह सब देखती थी। और हमारी जात के लोग घड़ी-घड़ी उनके हुक्के भरते थे। उगालदान अपने-अपने हाथों में पकड़े सामने खड़े होते वे कब थूँके पता नहीं। जब भी वे थूँकते झट से उगालदान आगे कर देते थे। उनके मुँह का पान खत्म हो जाता तो पान-दान आगे कर देते। पर पान को हाथ न लगाते थे। जो चीज वे खाये उसे छूने का अधिकार न था। इस बीच पान का एकाध छोटा-मोटा टुकड़ा भी मिल जाता था उसी में वे खुश हो जाते थे। जैसे बहुत ही बड़ी मिलिकियत मिल गई हो।"07

बचपन से ही लेखक नास्तिक है न उसे मंदिर में आस्था है और न भगवान में। ब्राह्मणवादी वर्ण व्यवस्था के संस्थापकों ने किस तरह भगवान को बंदी बनाये रखा था। लेखक लिखता है "मंदिर के पिछवाड़े बनिए थे। हमारी बस्ती के लोगों से उनकी बोल-चाल न थी। बोलचाल भी कैसे होती भला वे ब्रह्मा के मुख से पैदा हुए थे और हम उसकी टांगों से।"08

सामाजिक कुरूपता और विकृति के उत्तम नमूने भगवान के निवास स्थान (मंदिर) के आस-पास में ही मिल जाते हैं। सवर्णवादी हिन्दुओं और इनके भगवान को शराबी, जुआरी, व्यभिचारी और पाखंडी लोगों से कोई परहेज नहीं है। यहाँ तक कि कुत्ते-बिल्ली जैसे जानवर भी मंदिर में प्रविष्ट होने के अधिकार हैं, नहीं हैं तो सिर्फ दलित। "मंदिर के दो दरवाजे थे एक बड़ा दरवाजा दूसरा छोटा दरवाजा। बड़े दरवाजे के बिलकुल सामने तेजसिंह सट्टेबाज का मकान था

जो सट्टा खाता था। अक्सर लोगों के नंबर खाली ही चले जाते थे। उसी के साथ वाले मकान में राधे नाम का व्यक्ति भी रहा करता था जो हर समय दारु पिये रहता था। उसका मुँह भी पान से भरा होता था। खूब लंबी चोटी रखता था। जुआ भी खूब खेलता था। जब कभी उसकी जेब खाली हो जाती तब वह मंदिर में घुस जाता और सीधे पुजारी के पास जाकर पैसों की माँग करता। पुजारी ने कभी इसे ना नहीं कहा था। एक दो बार राधे को पैसे न देने की हिंमत की थी। अगले ही पल उसे गालियाँ सुननी पड़ी थी वह देवताओं की मूर्ति के सामने और देवता थी उस समय नतमस्तक हो जाते।"09

मंदिर में भगवान की उपस्थिति में राधे जैसा शराबी पुजारी को गालियों का प्रसाद दे सकता है। श्रद्धालुओं के द्वारा दिये गये पूजा के पैसों में से शराब पीने के लिये पैसा हड़प सकता है। इसके सामने पुजारी को कोई आपत्ति नहीं है किन्तु प्रसाद बांटते वक्त किसी दलित बच्चे का हाथ अपनी अंगुली से अगर छू जाता है तो अपवित्र हो जाने के डर से आग बबूला हो जाता है। "एक दिन प्रसाद देते हुए पुजारी की अंगुलिया मेरे हाथ से छू गयी। बस पुजारी का पारा चढ़ गया। नाराज होते हुए वह झल्लाया - "तू चमार का है न। सब कुछ भ्रष्ट कर दिया। कितनी बार कहा तुम ढोरों से प्रसाद दूर से लिया करो।"10

बचपन में मिली इस प्रकार की प्रताड़नाओं के चलते लेखक की बचपन से ही भगवान में से आस्था खत्म हो गई थी। जो भगवान अपनी आँखों के सामने हो रही अमानवीय प्रवृत्तियों को रोकने में असमर्थ हो ऐसे भगवान की पूजा करने से क्या फायदा - "थू, तुम्हारा मंदिर और तुम्हारा प्रसाद..... कहकर मैं चला आया था। उस दिन के बाद मैं मंदिर नहीं गया था। मंदिर मुझ से मिलों दूर हो गया था जैसे। मंदिर के भीतर रखे पत्थर के देवताओं के प्रति नफरत सी हो गयी थी। शायद यहीं से मेरे भीतर कोई नास्तिक पुरुष आकर बैठ गया था।"

लेखक जिस बस्ती में रहते हैं वहाँ की प्राथमरी स्कूल में कोई भी सवर्ण अध्यापक नौकरी करने के लिये आना नहीं चाहता था। तत्कालीन समय में सवर्ण लोग ही पढ़-लिख गये थे। वे ही अध्यापक के रूप में उपलब्ध थे। अगर कोई अध्यापक पढ़ाने आ भी जाता है तो वह कक्षा में बात-बात पर जातिय संबोधन के माध्यम से हीनता का बोध कराता था। इस संबंध में नैमिशरायजी लिखते हैं - "सही बात तो यह थी कि हमारे स्कूल में सवर्ण जाति का कोई अध्यापक आना ही नहीं चाहता था। दूसरा इसमें सभी चमारों के बच्चे पढ़ते थे। जो अध्यापक आ भी जाते वे नाक-भौंह सिकोड़कर पढ़ाया करते थे। हमारी ही बस्ती में हमारी जाति के नाम पर गालियाँ दे बैठते और हम सब सुनते थे।"12 "अध्यापक हमारा नाम लेकर कम बुलाते थे। बात-बात में चमार दरवाजे वाले कहकर संबोधन किया करते थे।"13 कई तरीके थे जो दलित जाति के लड़की को शिक्षा ग्रहण करने से रोकने के कभी-कभी पढ़नेवाले लड़कों से उनकी जाति और व्यवसाय याद दिलाकर पढ़ाई छोड़ने के लिए कहा जाता था। मोहनदास ने अध्यापक के द्वारा कहे गये वाक्य को उद्धृत किया है - "अबे तुमसे पढ़ने के लिए कौन कहता है। बस जूते-चप्पल बनाओ और आराम से रहो। चले आते ससुरे न जाने कहाँ-कहाँ से।"14

जीवन आदर्श का पाठ पढ़ानेवाले अध्यापकों के कथनी और करनी में अंतर को बताते हुए नैमिशराय लिखते हैं - "हमें अहिंसा में विश्वास रखना चाहिए, किसी को बुरा या कड़वा नहीं बोलना चाहिए और थोड़ी देर बाद ही लात, घूंसे, थप्पड़

तथा डंडों से बच्चों की धुलाई भी कर डालते । उन्हें न जाने क्या-क्या बोलते । दोपहर होने से पहले बच्चों को समता, बराबरी का पाठ पढ़ाते और दोपहर बाद जब उन्हें प्यास लगती तो चुपके से अपना ग्लास निकालकर नल पर जाकर पानी पी आते । बच्चों के लिए पानी है या नहीं, इसकी चिंता उन्हें नहीं होती थी ।"15 अध्यापक दलित बच्चों को कभी भी न तो नाम से पुकारते थे और न कभी भी प्रेम से देखते थे । "स्कूल में पढ़नेवाले सभी बच्चों को यूँ नाम होते थे लेकिन सवर्ण जाति के मास्टर उन्हें उनके नाम से नहीं पुकार कर अंट संट नामों से बुलाया करते थे । किसी बच्चे की अगर नाक बहती हो तो उसे रैटल कहकर पुकारा जाता, अबे-तबे के बिना तो मास्टर बात ही नहीं करते थे। यही नहीं माँ-बाप के भी बिगड़े हुए नाम थे । जैसे अबे ओ किरकनी के, अबे चौटनी के, अबे ओ घुरसन के, अबे ओ ताड़का के आदि-आदि । किसी बच्चे का नाम ढोल रख दिया जाता । तो किसी का चील । उन्हें घोड़ा, गधा, खच्चर, कुत्ता, बिलाऊ, उल्लू नाम से पुकारना तो आम बात थी ।"16

दलितों का पढ़ना-लिखना सवर्णों को गँवारा नहीं । सवर्णों को इनकी पढ़ाई से चिढ़ हैं । एक बार मोहनदास जब पढ़ाई कर रहे थे उसी समय एक बनिया उन्हें चप्पल की मरम्मत कराने के लिए जबरदस्ती करता है । वे उसे समझाते हैं कि कल मेरी परीक्षा है, मैं नौसिखियाँ हूँ । मोहनदास लिखते हैं कि, "परीक्षा का शब्द सुनते ही वह चिढ़ गया और कहने लगा - "अरे! पढ़-लिखकर क्या तू लाट-गवन्नर बन जागा । गांठेगा तो येई लतीरे।"17

प्रस्तुत आत्मकथा में हम पाते हैं कि लेखक के परिवार की आर्थिक स्थिति अन्य दलितों की तुलना में कुछ ठीक ही रही होगी । क्योंकि लेखक के पिता सूर्यकांत सरकारी कर्मचारी थे, उनके ताऊ रामप्रसाद नगरपालिका के सदस्य रह चुके थे, लेखक के परिवार में 40 के दशक से ही तीन मंजिला पैतृक हवेली थी एवं लेखक को अपने बचपन में दस पैसा प्रतिदिन जेब खर्च मिलता था । आर्थिक रूप से सुदृढ़ होने पर भी लेखक को अपने जीवन में जातिय दंश तो झेलने ही पड़ते हैं । दलित की आर्थिक स्थिति ठीक होने से कुछ नहीं होता, उसका दलित होना ही उसके लिये एक अभिशाप है ।

संदर्भ सूचि

1. 'अपने अपने पिंजरे' भाग-2, पृ.सं.42-43
2. वही, भाग-1, पृ.सं.83
3. वही, पृ.सं.94
4. 'अपने-अपने पिंजरे', भाग-2, पृ.सं.46
5. 'अपने-अपने पिंजरे', भाग-1, पृ.सं.95
6. 'अपने-अपने पिंजरे', भाग-2, पृ.सं.12
7. 'अपने-अपने पिंजरे', भाग-1, पृ.सं.20
8. वही, पृ.सं.27
9. वही, पृ.सं.28
10. वही, पृ.सं.31
11. वही, पृ.सं.32
12. वही, पृ.सं.33
13. वही, पृ.सं.33
14. वही, पृ.सं.76
15. वही, पृ.सं.34
16. वही, पृ.सं.34
17. वही, पृ.सं.77

A Study of Mental Health of Secondary Schools Students in Context to Certain Variables

PATEL YOGESHKUMAR SAVJIBHAI
Ph.D. Scholar, Gujarat University, Ahmedabad

Abstract:

Present Study has been done to know about mental health of secondary schools students in context to gender. For the present study gender consider as variables. Total 783 Boys and 591 Girls from secondary schools were selected from north Gujarat region. To know about mental health of secondary schools students; standardize Mental Health Test were used as tool. On the basis of the score obtain by the students mean, standard deviation, standard error of mean and t-values were calculated for data analysis. Effect of gender was found significantly.

Keywords: *Mental Health, Gender, Secondary Schools*

1. Introduction

We all know about physical health and we also know which elements are helpful to keep better health. The term 'mental health' is used in psychology recently. Mental health has direct relation with human mind. But theories of mental health are not so developed as physical health. Self-assurance, emotional stability, endurance, ambition, maturity, regularity, adjustment, self-contentment and self-examination etc influence mental health. Positivity of an individual suggests better mental health; where as negative mind suggests unsound and sickly mental health. Both, human body and mind affect each other so, in order to attain peace and happiness, human being is required to keep both healthy and in sound position. Hence, mind governs the whole operations as well as performances of body, mental health is more important.

2. Objective of the Study

1. To measure level of the Mental Health of secondary schools students.
2. To Study the mental health of secondary schools students in relation to their gender.
3. To Study the mental health of secondary schools students in relation to their Educational Achievement.

3. Hypothesis of the Study

Ho₁ There will be no significant difference between the mean scores of Mental Health of Boys and Girls of Secondary Schools.

Ho₂ There will be no significant difference between the mean scores of Mental Health of Students having High Educational Achievement and Low Achievement of Secondary Schools Students.

Ho₃ There will be no significant difference between the mean scores of Mental Health of Boys and Girls of Secondary Schools having High Educational Achievement.

Ho₄ There will be no significant difference between the mean scores of Mental Health of Boys and Girls of Secondary Schools having Low Educational Achievement.

4. Research Method

In the present research the researcher used Survey Method.

4.1 Population

In the present study, the population is teachers performing duties in Gujarati medium Secondary Schools of the North Gujarat Region of Gujarat State.

5. Methods of Sampling

In the present study, the researcher has selected Students of Secondary schools were classified as boys and girls . Further, they were classified in two parts: High Achievement and Low Achievement. In this way, total 1374 Secondary Schools Students were selected for sample in the present study.

6.Tool of the Study

In the present study, the researcher has select standardize test, Mental Health Test by Dr. Manoj C. Shastri was used.

7. Method of Analysis

Data was analysis according to the gender, area and experience like variables. After that mean, standard deviation, standard error in standard deviation were counted. The hypothesis of research, according to the researcher objectives, were checked by 't' value. For this arithmetical counting, MS EXCEL computer programme was used.

8. Testing of Null Hypothesis

Table-1 :Average, Standard Deviation and t-value of Score on the Basis of Gender

Gender	N	Mean	S.D.	Mean Diff.	Standard Error	t-Value	Level
Boys	783	83.82	17.74	0.97	3.68	3.81	0.01
Girls	591	80.14	17.69				

From Table -1 it becomes clear that the ($H0_1$) is getting rejected at 0.01 level it means the boys and girls are having difference in mental health.

Table No-2: Average, Standard Deviation and t-value of Score on the Basis of Educational Achievement

Educational Achievement	N	Mean	S.D.	Mean Diff.	Standard Error	t-Value	Level
High	775	83.80	18.10	0.96	3.59	3.74	0.01
Low	599	80.21	17.22				

From Table-2 it becomes clear that ($H0_2$) is getting rejected at 0.01 level it means the Students of High and Low educational Achievement are having difference in Mental Health.

Table No-3 :Average, Standard Deviation and t-value of Score on the Basis of Gender of High Educational Achievement

High Educational Achievement	N	Mean	S.D.	Mean Diff.	Standard Error	t-Value	Level
Boys	459	86.29	17.81	1.31	6.10	4.66	0.01
Girls	316	80.19	17.94				

From Table-3 it becomes clear that (H_{03}) is getting rejected at 0.01 level it means the boys and girls of High educational Achievement are having difference in Mental Health.

Table No-4 :Average, Standard Deviation and t-value of Score on the Basis of Gender of Low Educational Achievement

Low Educational Achievement	N	Mean	S.D.	Mean Diff.	Standard Error	t-Value	Level
Boys	324	80.32	17.07	1.42	0.23	0.16	NS
Girls	275	80.09	17.43				

From Table-4 it becomes clear that (H_{04}) is getting accepted it means the boys and girls of High educational Achievement are having no difference in Mental Health.

9. Findings of the study

1. Effect of Gender found on Mental Health of Secondary Schools Student. Boys were found to have better Mental Health than Girls which shows that gender of Secondary Schools Students is affecting variable to Mental Health.
2. Effect of Gender was found on Mental Health of Students having High Educational Achievement of Secondary Schools. Boys having High Educational Achievement were found having better mental health than Girls having High Educational Achievement which Shows that Gender of Students having High Educational Achievement of Secondary Schools Students is affecting variable to Mental Health.
3. Effect of Gender was not found on Mental Health of Students having Low Educational Achievement of Secondary Schools. Boys and Girls having Low educational Achievement were found equal as far as their mental health Concern which Shows that Gender of Students having Low Educational Achievement of Secondary Schools Students is not affecting variable to Mental Health.

References

1. Bourge W.R. (1975). Education Research, New Delhi.
2. Brown F.G., (1983). Principles of Educational & Psychological Testing. (Third Edition), New York : Holt, Rinehartand Winston.
3. Kerlinger, F.M. (1996), "Foundations of Behavioural Research", (Second Ed.) (New York Surjeet Publication)
4. Runyon.R.P., (1989) Fundamental & Behavioural Statistics (Sixth Edition, Aukland : M.C. Graw, Hill Book Company.
૫. આચાર્ય મોહિની (૨૦૦૯) શિક્ષણમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર (પ્રથમ આવૃત્તિ) અમદાવાદ: અક્ષર પબ્લિકેશન.
૬. ઉચાટ ડી.એ. (૨૦૦૪) શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર (પ્રથમ આવૃત્તિ) રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
૭. દેસાઈ કે. જી. અને એચ. જી. દેસાઈ (૧૯૭૫) મનોવૈજ્ઞાનિક માપન (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.

માતૃભાષા: દૂધભાષા

વર્ષા જીવાભાઈ પરમાર (મુખ્ય શિક્ષક)
પ્રાથમિક શાળા, હળદરી, તા. આંકલાવ, જિ. આણંદ.

ભાષા એ માનવને મળેલી સૌથી મોટી કુદરતી ભેટ છે. ભાષાની વ્યાખ્યા એવી રીતે કરી શકાય કે, ભાષા એટલે સમાજમાં આંતરીક વ્યવહાર અને સહકાર સાધવાનું સાધન-માધ્યમ. ભાષા એ મનના ભાવોને વ્યક્ત કરવાનું પ્રબળ સાધન છે. ભાષાની ઉત્પત્તિ સાથે માનવ સંસ્કૃતિનો વિકાસ થયો. એમાં પણ આપણી માતૃભાષા એટલે કે દૂધભાષાની વાતા કરતાં ઉમાશંકર જોશી કહે છે કે, “મળી માતૃભાષા મને ગુજરાતી અને જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદા કાળ ગુજરાત”.

‘જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદાય ગરીયસી’ અર્થાત માં તથા માતૃભૂમિ સ્વર્ગ કરતાં પણ વધારે મૂલ્યવાન છે તેવું જ આપણી માતૃભાષા માટે કહી શકાય. માતૃભાષા દરેક વ્યક્તિ માટે ગર્વનો વિષય હોવો જોઈએ.

માતૃભાષા એ બાળકનો આત્મા છે જ્યારે બાળક માતાના ગર્ભમાં હોય છે ત્યારથી જ પોતાની માતૃભાષાની અસર તેના પર થાય છે. તે ગર્ભમાં જ શીખવાનું શરૂ કરી દે છે. એક વૈજ્ઞાનિક તારણ મુજબ બાળક ગર્ભાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે જ તે માતૃભાષાથી અવગત થવા માટે છે એટલા માટે માતૃભાષાને જન્મભાષા કહેવાય છે. બાળકના જન્મ પહેલા તે માતાની ભાષાના જ્ઞાનતંતુઓ ધરાવતું હોય છે. પાંચથી માંડીને ચૌદ વર્ષના ગાળામાં માતૃભાષા જ યોગ્ય રહે છે કારણ કે આજ સમયમાં તેના સંસ્કારોનું ઘડતર થતું હોય છે. બાળકને પોતાના નિરીક્ષણ અને રોજિંદા વાતાવરણમાંથી અનેક પ્રકારની સંકલ્પનાઓ સાથેની શબ્દાવલીનું ભાથું મળ્યું હોય છે. જે તેના ભણવા માટેની પાયાની શક્તિ છે તેને આધારે ભણવામાં આવતાં નવા ખ્યાલો સરળતાથી સમજી જાય છે અને જો અન્ય ભાષામાં શિક્ષણ આપવાથી તેના મગજમાં તેને અનુવાદ કરવાની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે અને તેના પર દબાણ વધે જેનાથી તેની અધ્યયન પ્રક્રિયા મંદ પડે છે તેને ગોખણપટ્ટી કરવી પડે છે અને ગૂંચવાડા ઉત્પન્ન થાય છે પરિણામે ભણતર ભારરૂપ અને કંટાળા જનક લાગે છે.

આજના જમાનામાં બાળકોને અંગ્રેજી શાળામાં મૂકવાની એક ફેશન થઈ ગઈ છે. આજે બાળક જ્યારથી ગર્ભમાં હોય છે ત્યારથી જ માં-બાપ અંગ્રેજી માધ્યમની કઈ શાળા શહેરમાં શ્રેષ્ઠ છે તેની માહિતી એકઠી કરતાં હોય છે. પોતાના સમાજમાં મોભાને ટકાવી રાખવા, દેખાદેખીને કારણે, અંગ્રેજી માધ્યમના મોહને કારણે પોતાના બાળકોને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં ધકેલી દે છે. મોટાભાગના કેળવણીકારો તથા તત્ત્વચિંતકો કહે છે કે, “પૂર્વ પ્રાથમિકથી માંડીને પીએચ.ડી. સુધીનું શિક્ષણ માતૃભાષામાં હોવું જોઈએ”. ડો. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ પણ એમ કહે છે કે, “હું આજે વૈજ્ઞાનિક બન્યો કારણ કે હું મારી માતૃભાષામાં ભણ્યો છું”. વિનોબા ભાવે કહે છે કે “મને શિક્ષણ માતૃભાષામાં અપાય કે બીજી ભાષામાં એ સવાલ જ વિચિત્ર લાગે છે! આમાં વળી પૂછવાનું શું?” ગધેડાના અચ્ચાને પૂછવામાં આવે કે તને ગધેડાની ભાષામાં જ્ઞાન આપવું જોઈએ કે સિંહની ભાષામાં? એ કહેશે કે સિંહની ભાષા ગમે તેટલી સારી હોય, મને તો ગધેડાની જ ભાષા સમજાશે. એ તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે મનુષ્યનું હૃદય ગ્રહણ કરી શકે એવી ભાષા માતૃભાષા જ છે અને તેના દ્વારા જ શિક્ષણ અપાય.

ઈઝરાયલ કે જે આપણાં ગુજરાત કરતાં પણ ઓછી વસ્તી ધરાવતો દેશ વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આપણાથી ઘણો આગળ છે તેમજ આપણાથી દસ ગણા પુસ્કારો મેળવ્યા છે. તેનું કારણ માત્ર એક જ છે કે તે દેશના બાળકો માતૃભાષામાં શિક્ષણ મેળવે છે. તે જ રીતે જાપાન, રશિયા, ફ્રાંસ, ચીન, જર્મની જેવા દેશોમાં એમની માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને એ કોઈ પણ દેશ પ્રગતિમાં પાછળ નથી રહ્યા તો પછી આપણે કેમ આપણી પોતાની ઓળખથી વિમુખ છીએ? આજની કહેવાતી યંગજનરેશને પોતાની માતૃભાષા ગુજરાતી કરતાં અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરવી વધારે ગમે છે તેમાં તેને Status હોય તેમ લાગે છે અને ગુજરાતીમાં વાત કરે તો તે ગામડીઓ/ગમાર હોય તેવી લીન લાગણી અનુભવતો થયો છે.

પરભાષાનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે પરંતુ જ્ઞાન મેળવાવના માધ્યમ તરીકે પરભાષા અનુચિત છે. અંગ્રેજી ભાષા શીખવી અને સમગ્ર શિક્ષણ અંગ્રેજી માધ્યમમાં લેવું એ બંને વચ્ચે ઘણો ફરક છે. આજના વિશ્વમાં અંગ્રેજી ભાષા દુનિયાના બધા જ દેશો વચ્ચે કડીરૂપ બનતી ભાષા છે. અંગ્રેજીને દુનિયાની બારી કહેવાય છે ત્યારે દુનિયાની બારી એવી અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન હોવું અનિવાર્ય છે. મોરારીબાપુ કહે છે કે, “અંગ્રેજી કામની ભાષા છે તેથી તેની પાસેથી કામ લેવાય પરંતુ ગૃહિણીનું સ્થાન ન અપાય”. ચંદ્રકાન્ત બક્ષી એ લખ્યું છે કે, “જગતમાં કોઈ અક્કલવાળી પ્રજા બાળકને પહેલો કક્કો માતૃભાષા સિવાયનો શીખવતી નથી”.

માતૃભાષાને મૂલ્ય ન આપતા પરભાષાનું વળગણ આપણને અંધારપટ્ટ નોતરે છે. આપણે આપણી માતૃભાષાનું ગૌરવ નહીં રાખી શકીએ તો આપણી સંસ્કૃતિનો વારસો પણ ગુમાવી દઈશું કારણ કે બાળકોના મનમાં માત્ર ભાષાના સંસ્કારો નથી પડતાં એ ભાષા સાથે વાણાચલ તેના રીત ભાતોના સંસ્કાર પણ પડે છે. અહીં નમસ્કારનું સ્થાન હસ્તધૂનન લે છે. વિનયનું સ્થાન અક્કડાઈ લે છે. બેઠકના સ્થાન પર ખુરશી ટેબલ આવી જાય છે. સંબંધોના ક્ષેત્રે સૌજન્ય તૂટે છે. સંબોધનમાં બદલાતા શબ્દો લાગણી તંત્રને અસ્તવ્યસ્ત બનાવી દે છે.

આમ, માતૃભાષા એ માનવ સંસ્કૃતિની ધરોહર છે. માતૃભાષાના માધ્યમ થકી શિક્ષણ મેળવી માણસ પોતાની સંસ્કૃતિને જીવંત રાખી શકે છે. સંસ્કૃતિ વગરનો માનવ પાંગળો છે. માનવીનું અંતિમ લક્ષ્ય વ્યક્તિત્વનો સર્વાંગી વિકાસ છે. આવા સર્વાંગી વિકાસ માટે ‘સાધ્ય’ કેળવાયેલ મન છે ‘સાધન’ માતૃભાષાના માધ્યમ દ્વારા મળેલ કેળવણી છે. નબળા સાધન દ્વારા સાધ્યનો લક્ષવેધ નહીં જ થઈ શકે. અંતમાં, પણ આખરી નહીં અંગ્રેજીનું મહત્વ બધા સ્વીકારે છે પરંતુ કમનસીબી એ છે કે, અંગ્રેજી-અંગ્રેજીની લાયમાં આપણી માતૃભાષા આપણી ગુજરાતી ભાષા નષ્ટ થતી જાય છે. આ એક ગંભીર સ્થિતિ છે. આપણે ગુજરાતી છીએ અને ગુજરાતી એ માત્ર ભાષા નથી આપણી સંસ્કૃતિ છે. ઈમર્સને કહ્યું છે કે, “જ્યારે કોઈ ભાષા ખતમ થાય છે ત્યારે એક સંસ્કૃતિ નષ્ટ થાય છે”. ફાધર વાલેસ સ્પેનિસ હોવા છતાં તેઓ સવાયા ગુજરાતી બન્યા હતા. ગુજરાતી સાહિત્યને તેમણે સમૃદ્ધ બનાવ્યું. બીજાનું અપનાવો પણ પોતાનું શા માટે છોડી દો છો? અંગ્રેજી શીખો પણ માતૃભાષા છોડીને નહીં ફાધર વાલેસની આ સલાહ દરેકે હૃદયે ધરવા જેવી છે.

“જય જય માતૃભૂમિ”

“જય જય માતૃભાષા”

ગંગા સફાઈ અભિયાન - પડકાર અને સમસ્યાઓ

પ્રો. નિલેષ ચૌધરી

ભૂગોળ વિભાગ, આર્ટ્સ કોલેજ, પાટણ

ભારતની સૌથી મહત્વપૂર્ણ નદી જે ભારત અને બાંગ્લાદેશમાં મળીને ૨૫૧૦ કિમીનું અંતર કાપીને ઉત્તરાખંડમાં હિમાલયથી લઈને ગંગાળાની ખાડીના સુંદરવન સુધિ વિશાળ ભૂ-ભાગને સિંચાઈ પૂરી પાડે છે, દેશની પ્રાકૃતિક સંપત્તિ જ નહીં પણ લોકોની ભાવનાત્મક આસ્થાનો આધાર પણ છે. ૨૦૭૧ કિ.મી. સુધી ભારત તથા તેના પછી બાંગ્લાદેશમાં પોતાની લાંબી યાત્રા કરીને તે સહાયક નદીઓની સાથે દસલાખ વર્ગ કિ.મી. ક્ષેત્રફળના અતિ વિશાળ ઉપજાઉ મેદાનની રચના કરે છે. સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, સાહિત્યિક અને આર્થિક દૃષ્ટિથી અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ગંગાનું આ મેદાન પોતાની ગીચ વસ્તી સંખ્યાના કારણે પણ ઓળખાય છે. ૧૦૦ ફૂટ (૩૧ મીટર) થી વધારે ઊંડાઈ વાળી આ નદી ભારતમાં પવિત્ર માનવામાં આવે છે તથા તેની ઉપાસના મા અને દેવીના રૂપમાં કરવામાં આવે છે. ભારતીય પુરાણ અને સાહિત્યમાં પોતાના સૌંદર્ય અને મહત્વનાં કારણે વારંવાર આદરની સાથે વંદીત ગંગાના વિશે વિદેશી સાહિત્યમાં પણ પ્રશંસા અને ભાવુકતાપૂર્ણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

વજાનિકો માને છે કે આ નદીના પાણીમાં બેક્ટેરીયોલોજી નામનું એર (વિષાણુ) હોય છે, જે જીવાણું તેમજ અન્ય હાનિકારક સુક્ષ્મજીવોને જીવીત નથી રહેવા દેતા. ગંગાની આ અસિમિત શુદ્ધિવાળા ક્ષમતા અને સામાજિક શ્રદ્ધા હોવા છતાં આનું પ્રદૂષણ રોકી શકાયુ નથી તો પણ આનો પ્રયત્ન ચાલુ છે અને સફાઈની અનેક પરિયોજનાઓનાં ક્રમમાં નવેમ્બર, ૨૦૦૮માં ભારત સરકાર દ્વારા આને ભારતની રાષ્ટ્રીય નદી તથા અલહાબાદ અને હૃદદીયાની વચ્ચે (૧૬૦૦ કિ.મી.) ગંગા નદી જળમાર્ગને રાષ્ટ્રીય જળમાર્ગ જાહેર કરવામાં આવ્યો.

ગંગાનો ઉદ્ભવ

ગંગા નદીની મુખ્ય શાખા ભગીરથી છે જે હિમાલયના ગોમુખ નામનાં સ્થળે આવેલ ગંગોત્રી હિમનદીમાંથી નીકળે છે. ગંગા નદીના આ ઉદ્ભવ સ્થળની ઊંચાઈ ૩૧૪૦ મીટર છે. અહીં ગંગાજીને સમર્પિત એક મંદિર પણ છે. ગંગોત્રી તીર્થ, શહેરથી ૧૯ કિ.મી. ઉત્તરની તરફ ૩૮૯૨ મીટરની ઊંચાઈ પર આ હિમનદીનું મુખ છે. આ હિમનદી ૨૫ કિ.મી. લાંબી અને ૪ કિ.મી. પહોળી અને લગભગ ૪૦ મીટર ઊંચું છે. આ ગ્લેશીયરથી ભગીરથી એક ગુફા મુખ પણ સ્થિત છે. આનો જલસ્રોત ૫૦૦૦ મી. ઊંચાઈ પર સ્થિત એક બેસિન છે. આ બેસિનનો મૂળ પશ્ચિમી ઢાળની સંતોપથની ચોરિયોમાં છે. ગોમુખના રસ્તામાં ૩૬૦૦ મીટર ઊંચા ચિરબાસા ગામથી વિશાળ ગોમુખ હિમનદીના દર્શન થાય છે. આ હિમનદીમાં નંદાદેવી, કામેત પર્વત તેમજ ત્રિશુલ પર્વતનો હિમ પિંગળીને આવે છે. જોકે ગંગા નદીના આકાર લેવામાં અનેક નાની ધારાઓનું યોગદાન છે. પરંતુ મુખ્યત્વે ભગીરથી અને અલકનંદા દેવપ્રયાગ પાસે એકબીજાને મળી ગંગાનો પ્રવાહ વહે છે. ત્યારબાદ ગંગા આગળ જતા હરદ્વારા પાસેથી મેદાન પ્રદેશમાં વહે છે.

પ્રદૂષણ ભેટ ચઢતી ગંગા

ગંગાને સાફ કરવી ભારત સરકાર માટે એક ખૂબ જ મોટો પડકાર છે. આમાં સૌથી મોટો પડકાર ગંગામાં દરેક તરફથી આવી રહ્યા મળસૂત્રનો કચરો, ઔદ્યોગિક કચરો, કારખાનાનો કચરો છે. કેન્દ્રીય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ ૧૯૮૪માં ગંગા બેસિનનો સર્વ કાર્યાબાદ પોતાના રીપોર્ટમાં ગંગાના પ્રદૂષણ ઉપર ગંભીર ચિંતા બતાવી હતી. આના આધાર પર પહેલો ગંગા એક્શન પ્લાન ૧૯૮૫માં અસ્તિત્વમાં આવ્યો અને તે પ્રમાણે કામ પણ શરૂ કર્યું પરંતુ તેમાં સફળતા ખૂબ જ ઓછી મળી. આ ૧૫ વર્ષ ચાલુ રહ્યું. એના પર ૨૦૧૧ કરોડનો ખર્ચ થયો. માર્ચ ૨૦૦૦માં આને બંધ કરી દેવામાં આવ્યું. આની વચ્ચે એપ્રિલ ૧૯૯૩માં ત્રણ નદીઓ યમુના, ગોમતી અને દામોદરની સાથે ગંગા એક્શન પ્લાન-૨ શરૂ કરવામાં આવ્યો. જે ૧૯૯૫માં પ્રભાવી રૂપ લઈ શક્યો.

ડિસેમ્બર ૧૯૯૮માં ગંગા એક્શન પ્લાન-૩ને રાષ્ટ્રીય નદી સંરક્ષણ યોજના સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો. ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૯માં રાષ્ટ્રીય ગંગા નદી બેસિન એથોરિટીનું (એન.આર.જીબીએ) ગઠન કરવામાં આવ્યું. આમાં ગંગાની સાથે યમુના, ગોમતી, દામોદર તેમજ મહાનંદાને પણ સમાવામાં આવી. મોદી સરકારે ૨૦૧૪માં 'નમામિ ગંગે' કાર્યક્રમ શરૂ કર્યા. ૧૯૯૫ થી ૨૦૧૪ સુધીની ગંગા સફાઈની આ યોજના પર ૪,૧૬૮ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે. આમાં નાની-મોટી ૯૨૭ યોજનાઓ પર કામ કરતા ૨,૬૧૮ મિલિયન લીટર પ્રતિદિન ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવામાં આવી. જેમાંની કેટલીક પરિયોજનાઓ હજુ પણ ચાલી રહી છે.

ગંગા નદી વિશ્વભરમાં પોતાની શુદ્ધીકરણ ક્ષમતાને કારણે ઓળખાય છે. લાંબા સમયની પ્રચલિત આની શુદ્ધિકરણની માન્યતાનો વૈજ્ઞાનિક આધાર પણ છે. નદીના પાણીમાં પ્રાણવાયુ (ઓક્સિજન)ની માત્રાને બનાવી રાખવાની અસાધારણ ક્ષમતા છે. પરંતુ ગંગાના કિનારા પર વસેલા ગીચ ઔદ્યોગિક નગરોના નાળાઓની ગંદકી સીધી ગંગા નદીને મળવાથી ગંગાનું પ્રદૂષણ પાછળના કેટલાક વર્ષમાં ભારત સરકાર અને જનતાનો ચિંતાનો વિષય બન્યો છે. ઔદ્યોગિક કચરાની સાથ-સાથ પ્લાસ્ટિક કચરાની વધુ આચારે ગંગાના પાણીને વધારે પ્રદૂષિત કર્યું છે. વૈજ્ઞાનિક તપાસ અનુસાર ગંગાનું બાયોલોજીકલ ઓક્સિજન સ્તર ૩ ડિગ્રીથી વધીને ૬ ડિગ્રી થઈ ગયું છે. ગંગામાં ૨ કરોડ ૯૦ લાખ લીટર પ્રદૂષિત કચરો પ્રતિદિન ઠલવાઈ રહ્યો છે.

પાછળના કેટલાક વર્ષમાં ગંગા ને સ્વચ્છ બનાવવા હેતુ અનેક પરિયોજનાઓ લાગુ કરવામાં આવી છે. પરંતુ પ્રદૂષણ સતત વધતુ જાય છે. ગંગાના પ્રદૂષણને જોતા સુપ્રીમ કોર્ટ અને અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટ પણ અનેકવાર દિશા નિર્દેશ કરી ચૂકી છે પરંતુ આ બાબતે કોઈ નિર્ણય આવ્યો નથી. ગંગાના કિનારે અનેક શહેર, કસબા અને ગામ સ્થિત છે. પ્રતિદિન આ વસ્તી દ્વારા લગભગ ૧.૩ બિલિયન લીટર ગંદુ પાણી ગંગામાં ઠલવાય છે. ગંગાની આજુબાજુ સ્થિત સેંકડો ફેક્ટરીઓ પણ ગંગાને પ્રદૂષિત કરે છે. એક અનુમાન અનુસાર પ્રતિદિન લગભગ ૨૬૦ મિલિયન લિટર ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી ગંગાને ઝેર ઓકી કુલ કચરામાંથી લગભગ ૮૦ ટકા નગરોનો કચરો હોય છે. જ્યારે પંદર (૧૫) ટકા કચરો ઔદ્યોગિક કચરો હોય છે.

જ્યાં એક તરફ નગરીય કચરો વિભિન્ન રીતે ગંગાના પ્રાકૃતિક સ્વરૂપને નષ્ટ કરી રહ્યો છે. ત્યાં ઔદ્યોગિક કચરો વિભિન્ન રસાયણોના માધ્યમથી ગંગાને ઝેરી બનાવી રહ્યું છે. પાછળના કેટલાક દશકોથી વસ્તી વિસ્ફોટના કારણે ગંગા કિનારાની વસ્તી ખૂબ જ ઝડપી વધી રહી છે. બધાની મૂજવણ એ છે કે કિનારા પર રહેતી આ વસ્તી એ પણ ગંગાને સાફ-રાખવા માટેની કોઈ પ્રયત્નો કર્યા નથી પરંતુ ઉલ્ટાન ગંગાને પ્રદૂષિત કરી છે. કેટલાક દિવસો પહેલા જ્યારે વરાણસીમાં ગંગાના નમૂનાની ચકાસણી કરવામાં આવી તો પ્રતિ ૧૦૦ મિ.લી. જળમાં જીવાણુઓની સંખ્યા ૫૦ હજાર મળી આવી હતી. આ પ્રદૂષણના કારણે જ આજે હૈદરાબાદ, પીલિયા, પેચિશ અને ટાઈકોઈડ જેવી જળ-જન્ય બીમારીઓ વધતી જાય છે. એક અનુમાનના અનુસાર ભારતમાં લગભગ ૮૦ ટકા સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ અને $1/3$ મૃત્યુ જળ-જન્ય બિમારીઓના કારણે થાય છે.

વિશ્વ બેંક રિપોર્ટના અનુસાર ઉત્તર-પ્રદેશની ૧૨ ટકા બિમારીઓનું કારણ પ્રદૂષિત ગંગાનું પાણી છે. આ ખૂબ જ ચિંતાનો વિષય છે કે ગંગા નદીનું પાણી ન તો સ્નાન ને યોગ્ય રહ્યું કે ન તો પીવા યોગ્ય રહ્યું, અને ન તો સિંચાઈ ને યોગ્ય. ગંગાના પરાભાવનો અર્થ થશે આપણી સભ્યતાનો અંત. શહેરની ગંદકીને સાફ કરવા માટે યંત્રોને લગાવામાં આવી રહ્યા છે અને ઉદ્યોગોના કચરાને આમાં પડતો રોકવા માટે કાનૂન બન્યા છે. આ ક્રમમાં ગંગાને રાષ્ટ્રીય ધરોહર પણ જાહેર કરી દેવામાં આવી છે, અને ગંગા એકશન પ્લાન તેમજ રાષ્ટ્રીય નદી સંરક્ષણ યોજના લાગુ કરવામાં આવી છે. જો કે તેની સફળતા પર પ્રશ્નચિહ્ન પણ લગાવામાં આવી રહ્યા છે. પ્રજા પણ આ વિષય પર જાગૃત બની છે. આની સાથે ધાર્મિક ભાવનાઓ ને ઠેસ ન પહોંચે તેનું પણ ધ્યાન રાખવામાં આવી રહ્યું છે. આટલું બધું હોવા છતાં પણ ગંગા નદી પર સંકટના વાદળ છવાઈ રહ્યાં છે. ૨૦૦૭ ના એક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર રિપોર્ટના અનુસાર હિમાલય પર સ્થિત ગંગા જલપૂર્તિ કરવાવાળી હિમનદી ૨૦૩૦ સુધી સમાપ્ત થઈ જવાની શંકા છે. ત્યારપછી નદીનો બહાવ માનસૂન પર આશ્રિત થઈને મોસમી રહી જશે.

ગંગાને પ્રદૂષણથી મુક્ત કરવા માટે સરકારની 'નમામિ ગંગે' યોજના

ગંગાને નિર્મલ અને અવિરલ બનાવવાના કામ પર લગભગ ૪૦ થો ૫૦ હજાર કરોડ રૂપિયા સુધીનો ખર્ચ થવાનો અનુમાન છે. જો કે સરકારે આ કામ માટે ૨૦ હજાર કરોડ રૂપિયા રોક્યા છે. ગંગાને સ્વચ્છ કરવામાં પાંચ વર્ષનો સમય લાગવાનો અંદાજ છે. જ્યારે તેના ઘાટના સૌદર્યકરણ તમજ પરિવાહનની સમૂચિ યોજના પ્રક્રિયામાં લગભગ દોઢદશક લાગી શકે છે. વિશેષજ્ઞોનું કહેવું છે કે ગંગા નદીની સ્થિતિ દુનિયાની અન્ય નદીઓથી ભિન્ન છે. આમાં રોજ લાખો લોકો ડૂબકી લગાવે છે. કરોડો લોકોની આસ્થાના મહાકુંભ જેવા આયોજન થાય છે. સેંકડો ટન પૂજન સામગ્રી પણ આમાં પ્રવાહિત થાય છે. આ નદીની સફાઈ માટે ગણીવાર પહેલ કરવામાં આવી છે. પરંતુ કોઈપણ સંતોષકારક સ્થિતિ સુધી નથી પહોંચી શક્યું. પ્રધાનમંત્રી બન્યા પછી નરેન્દ્ર મોદી એ ગંગા નદીમાં પ્રદૂષણ પર નિયંત્રણ કરવા અને સફાઈ માટે અભિયાન ચલાવ્યું. એ પછી તેમણે જુલાઈ ૨૦૧૪માં આમ બજેટમાં નમામિ ગંગા નામની પરિયોજનાનાં હિસ્સાના રૂપમાં ભારત સરકારે ગંગાના કિનાર સ્થિત ૪૮ ઔદ્યોગિક એકમોને બંધ કરવાનો આદેશ આપ્યો છે. વિભિન્ન ઉપકરણોની મદદથી વિશેષ અભિયાન ચલાવવામાં આવી રહ્યું છે. જૂન ૨૦૧૫થી આઠ શહેર કાનપુર, અલ્હાબાદ, વરાણસી, મથુરા-વૃંદાવન, પટના, સાહિબગંજ, હરિદ્વાર તેમજ નવદીપમાં પાયલટ પરિયોજનાના રૂપમાં કાર્ય શરૂ કર્યું. આ કામ ઘાટો પર કરવામાં આવી રહ્યું છે. આમાં ટ્રેશ સ્કીમર, અરેરર્સ, બૂમ વગેરે ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. આ મશીન ૫૦ હજારથી લઈને ૧૬ કરોડ રૂપિયા સુધીના છે. શ્રદ્ધાળુઓને તેમના પરિજનોના નામથી દાન આપવા માટે કહેવામાં આવશે અને શિલાલેખ પર તેમના નામ પણ લખવામાં આવશે. સફાઈ માટે ૧૦ થો ૨૦ લોગોના સમૂહોને ૧૦ થો ૨૦ દિવસ માટે બોલાવવામાં આવશે. આ વોલેન્ટિયરને રોકાવા અને ખાવાની વ્યવસ્થાની સાથે સારી સેવા પ્રોત્સાહિત નાણાં પણ આપવામાં આવશે. સાથે જ આધુનિક શવદાહ ગૃહ, મોડલ ઘોળી ઘાટ, અને અન્ય ઘાટો પર સોલર પેનલ પણ બનાવવામાં આવશે.

આ બધું કર્યા પછી પણ સંપૂર્ણ ગંગા નદીને પ્રદૂષણ મુક્ત કરવું એક ખૂબ જ પડકાર રૂપ કાર્ય છે. આની સફળતા જ પડકાર રૂપ કાર્ય છે. આની સફળતા માટે જરૂરી છે કે બધા જ સરકારી અને ગૈર સરકારી સંસ્થાઓ, વાણિજ્યિક ઉપક્રમ અને ધાર્મિક સંસ્થાન પણ પૂરી ઈમાનદારી સાથે આ રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ

સાથ જોડાય ગંગાની આજુબાજુ રહેનારા પ્રત્યેક ભારતીયનું એ કર્તવ્ય અને છે કે તે આ રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમમાં જે રૂપમાં પણ સંભવ હોય પોતાનું સકારાત્મક યોગદાન કરે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. ભારતની ભૂગોળ, પ્રા. વાય. પી. પાઠક, ડૉ. જે. જી. રેગિયા, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.
૨. Bharati Radhakant, River in India, National Book Trust, New Delhi, India, 2009.
૩. Singh G. A., Geography in India, Atmaram & Sons., Delhi, 1996
૪. Singh R. B., Namral Hazards and Disaster Management, Ravat Publication, Jaipur, 2010.
૫. રાજકુમાર ગુર્જર, પર્યાવરણ પ્રબન્ધન एवं વિકાસ, પોઇન્ટર પબ્લિશર્સ, જયપુર, ૩૦૨૦૦૩, (રાજ)

A focus on the Basic of Continuous and Comprehensive Evaluation

PARMAR KAMLESH GOVINDRAM

Principal,

Dr. Subhash College of Education, Junagadh

Abstract

Education is important for a good start in life. It forms a skeleton for the students to flesh out his/her development. But for any student to fulfill his or her potential, timely and proper assessment is even more imperative as only after this proper guidance can be given on how to move forward, improve, develop different facets of personality, polish rough edges, till the finisher product emerges. But comprehensive, proper and timely assessment is lacking in today's system, as they give value to learning by rote. Thus to improve this Continuous and Comprehension Evaluation pattern can be one way but its implementation and that too in proper way is found to be very difficult and thus some challenges and possible solutions of Continuous and Comprehensive Evaluation has been presented in the present paper.

KeyWords: *Continuous, Comprehensive, Evaluation system, challenges, solutions*

1. Introduction

Continuous and comprehensive evaluation was a process of assessment, mandated by the Right to Education Act, of India. This approach to assessment had been introduced by state governments in India, as well as by the Central Board of Secondary Education in India, for students of sixth to tenth grades and twelfth in some schools. From this the smaller classes student can have a practice to face the exam of board in younger age The Karnataka government has introduced CCE for grades 1 through 9 later it was also introduced for 12th grades students. The main aim of CCE is to evaluate every aspect of the child during their presence at the school. This is believed to help reduce the pressure on the child during/before examinations as the student will have to sit for multiple tests throughout the year, of which no test or the syllabus covered will be repeated at the end of the year, whatsoever. The CCE method is claimed to bring enormous changes from the traditional chalk and talk method of teaching provided it is implemented accurately. As a part of this new system, student's marks will be replaced by grades which will be evaluated through a series of curricular and extra-curricular evaluations along with academics. The aim is to decrease the workload on the student by means of continuous evaluation by taking number of small tests throughout the year in place of single test at the end of the academic program. Only Grades are awarded to students based on work experience skills, dexterity, innovation, steadiness, teamwork, public speaking, behavior, etc. to evaluate and present an overall measure of the student's ability. This helps the students who are not good in academics to show their talent in other fields such as arts, humanities, sports, music, athletics, and also helps to motivate the students who have a thirst of knowledge.

2. Concept of Evaluation

Evaluation is the analysis and comparison of actual progress vs. prior plans, oriented toward improving plans for future implementation. It is part of a continuing management process consisting of planning, implementation and evaluation; ideally with each following the other in a continuous cycle until successful completion of the activity. Thus Educational Evaluation can be defined as the process of determining the extent to which educational objectives have been achieved. Assessment has a narrow

meaning than evaluation but broader than measurement. "Assess" means "to sit beside" This process of gathering the data and fashioning them into an interpretable form, judgment can then be made on the basis of this assessment. Some innovations have been included in evaluation portion like grading system, continuous and comprehensive evaluation (CCE), more importance to internal assessment than external etc.

3. Grading system

According to Gronlund et.al (2009), "Although some educators distinguish between grades and marks, most consider these terms synonymous. Both imply a set of symbols, words or numbers that are used to designate different levels of achievement or performance."

According to NPE (1986), "Use of grades in place of marks must be included in education."

According to NCF (2005), "The Examination Reforms can be brought by the Introduction of grading system." It has also given the advantages of grading system as follows:

- 1) It will minimize misclassification of students on the basis of marks.
- 2) It will eliminate unhealthy cut-throat competition among high achievers.
- 3) It will reduce societal pressure and will provide the learner with more flexibility.
- 4) It will lead to focus on a better learning environment.

Thus if we take a consideration of Psychology of students, their parents, then grading system seems to be better.

4. Internal Assessment

The Idea of introducing internal assessment was first mooted at the national level in a seminar on Examination organized in Bhopal in 1956. The recommendation was that the teacher may be given the power to contribute towards determining the final result of a candidate in an external examination by being allowed to send to a Board his/her assessment. Prior to this seminar, the Bihar Board had already introduced internal assessment to the tune of 20% in 1954. As a result of above recommendation, many other board and University also introduced internal assessment in 1964. (Mishra, 1975) Internal assessment is very important part of school activities which leads to continuous evaluation of the students and thus providing continuous feedback and thus accordingly students can go further. The number of external examination should be reduced and the element of subjectivity in essay type tests should be minimized by introducing objective type tests. In the final assessment of the pupil, due credit should be given to the internal tests and the school records of the pupil. (Kumar, 2005)

Internal assessment by schools should be comprehensive and should evaluate all aspects of student growth. (Ahmed & Garg, 2007) According to Adisesniah (1973), "Our current examination system is dying. Hence we have to replace it by the system of internal assessment throughout the schools and colleges." Thus this shows that internal assessment is not a new concept. But it is being visualized in terms of subject only instead it has to be pupil's growth in terms of knowledge, abilities, attitudes, interests, personal and social qualities.

5. Concept of Continuous and Comprehensive Evaluation

It is a system of school based assessment that covers all aspects of student's development. i.e it includes both scholastic (academic, work experience, physical and health education, art education) and co-scholastic (life skills, attitudes, outdoor activities)

Evaluation process has got two characteristics i.e

- 1) Evaluation has to be continuous.
- 2) Evaluation has to be comprehensive.

Thus according to Dash (2004) two types of evaluation are formative (Continuous) evaluation and summative (Comprehensive) evaluation. They are as follows:

(a) Formative (Continuous) Evaluation- It is a method of judging the worth of a program while the program activities are forming or happening. Formative evaluation focuses on the *process*. When individual is evaluated during formation of the concept for feedback purpose then it is called „Formative Evaluation“. Here Individual is evaluated at formative stage in addition to summative stage. Moreover, Individual is provided with proper feedback of evaluation at formative stage and proper remedial measures for their learning difficulties. The organization of the end of year examinations and the sole use of results for purpose of promotion has been an item of common experience with all of us. Through continuous evaluation it is possible regularly to obtain valuable data about the strengths and weakness of the children. This is helpful in providing remedial and enriched instruction. Ramamurti (1990) report also included remarks on Examination reforms, Continuous evaluation and maintenance of Integrity of such evaluation. According to Krishnaswami (1972), “Continuous Assessment is necessary for identifying the nature and extent of educational deficiencies then only one can design and adopt remedial Programmers“ there on. For that Everyday“s work may be assessed under a system of continuous assessment by judicious combination of different evaluation tools. The single final external examination is an end process.”

According to NPE (1986), “Continuous and comprehensive evaluation are that incorporates both scholastic and non- scholastic aspects of education and the de- emphasis of memorization.” Continuous evaluation will help students to have a periodical feedback to judge their achievement and failures and enable them to improve their performance.(UGC,1973)

Even according to Ansari (2010), “Continuous Internal Assessment (CIA) is a system which is not time bound but it goes side by side of teaching as a continuous process for regular Improvement of teaching-learning process.”

Thus Continuous comprehensive evaluation is not an end in itself, it provides opportunities for teachers to make suitable changes in their efforts. Continuous feedback also provides direction to pupils and parents in their efforts. Feedback becomes available sufficiently early to all concerned for remedial steps

(b) Summative (Comprehensive) Evaluation –It is a method of judging the worth of a program at the end of the program activities. The focus is on the *outcome*.

When Individual is evaluated after completion of substantial portion of the course for grading and certification purpose then it is called „Summative Evaluation“. One of the main short comings of the traditional system of evaluation is that its coverage is limited to academic aspects alone. The concept of comprehensive evaluation covers different aspects of pupil“s growth such as

- Personal and social qualities (regularity, punctuality, habits of cleanliness, cooperation, sense of responsibility , initiative, essential stability, sense of social service etc.)
- Interests (musical, artistic, literacy, etc)
- Desirable attitudes (Secularism, socialism, democracy, National integration, attitude towards school programmers“, school property etc.)
- Health status (Height, weight, freedom from disease, cleanliness etc.)
- Proficiency in co-curricular activities (both indoor and outdoor like debating, speech, club activities, games and sports, scouting, etc)
- Different techniques such as observation of pupil behavior in various situation real or stimulated records of interests, initiative and creativity may be used for evaluation in non-scholastic areas. Cumulative records will show growth charts of the learners. According to UGC (1973), “To Increase the reliability and usefulness of evaluation a profile of student performance on a variety of Instruments over a period of

time should be provided.”

Thus in order to find out the pupil's all round progress and to determine his future, a proper system of school records should be maintained for every pupil indication the work done by him from time to time. In recent years, there has been a growing concern for improving the quality of achievement of all learners at elementary and secondary level. But this aim to improve learners' quality and to universalize the improved quality is not being realized totally due to imperfect teaching – learning processes and improper evaluation practices which are conventional and narrow in their scope. In order to bring about some quality improvement, the National Policy of Education (1986) recommended that minimum levels of learning (MLL) be laid down at each stage of primary education and that steps be undertaken in terms of teaching and evaluation to ensure that all students attain minimum levels of learning. As a follow-up, the MLL for each subject at primary level were stated in terms of competencies, which constituted an expected performance target lending itself to criterion- referenced testing which is continuous and competency based.

It is a very well known fact that the evaluation practices carried out in schools aim to measure the knowledge and understanding outcomes of learners, neglecting the evaluation of skills and higher mental abilities. While one of the major areas of school education is towards the all round development of the child, least attention is paid to the educative process involved and to the assessment of students' personal development. The National Policy on Education (1986) and the Programme of Action (1992) followed by the National Curriculum Framework of School Education (1988 and 2000) reiterated the need for developing the personal and social qualities in learners. They stressed the point that the evaluation should be comprehensive in nature, wherein all learning experiences pertaining to scholastic, co-scholastic and personal and social qualities are assessed. The comprehensive evaluation necessitates the summative assessment of cognitive abilities as well as the assessment of health habits, work habits, cleanliness, cooperation and other social and personal qualities through simple and manageable means of tools. The comprehensive evaluation not only helps in checking all the standards of performance in both scholastic and co-scholastic areas, but also in decision making regarding various aspects of teaching- learning process, promoting the students, increasing quality, efficiency and accountability. Continuous and comprehensive evaluation necessitates the use of multiple evaluation techniques and tools in addition to certain conventional ones. Along with the emphasis on introducing the Continuous and Comprehensive Evaluation, the grading system was also recommended.

The comprehensive evaluation not only helps in checking all the standards of performance in both scholastic and co-scholastic areas, but also in decision making regarding various aspects of teaching-learning process, promoting the students, increasing quality, efficiency, and accountability. Continuous and comprehensive evaluation necessitates the use of multiple evaluation techniques and tools in addition to certain conventional ones. This is required because different specific areas of pupil growth need different types of evaluation through certain techniques. The teacher has to select the most appropriate technique for a situation and develop the necessary tools for the same, and decide upon the periodicity and timing of evaluation. Scenario of evaluation practices in schools certain empirical studies conducted at Regional level in schools (Rao Manjula, 2001) and other studies reported reveal the following:

- Evaluation practices carried out in schools are still conventional in their nature and purposes.
- Continuous assessment is not followed systematically in those schools where teachers are trained in in-service programmes.
- Competencies are not assessed through planned procedures of evaluation.
- Assessment of wrong things or the same range of things too often is carried out. One doesn't get a fair

and realistic picture of what students have actually mastered.

- Undue reliance on recall is found, rather than enabling the students to transfer and apply what they have learnt to different concepts and problems.
- Formative feedback is not provided. Learning difficulties are not identified.
- The personal and social qualities are totally ignored due to lack of awareness of what to be evaluated and how to evaluate.
- Remedial instruction is not provided.

Some of the tensions and constraints influencing teachers' evaluation practices are:

1. lack of knowledge and skills related to evaluation
2. lack of facilities and time
3. expectations of the Head teachers and the colleagues to complete the syllabus in time
4. the social requirement of information and
5. external accountability.

Furthermore, the in-service programmes planned for the teachers have inadequate inputs in evaluation and do not create avenues for practical exercises during the training sessions. Implementation of continuous and comprehensive evaluation. The role of continuous and comprehensive evaluation becomes very important when our aim is to improve learners' quality in the cognitive as well as in the non-cognitive domains. It would be reasonable to regard continuous assessment in the context of school as a continuous updating of teachers judgments about learners that permit cumulative judgments about their performance to be made. Some important points to be considered for implementing continuous and comprehensive evaluation are:

- Careful examination of the course, and specification of competencies to be attained by the learners in terms of knowledge, understanding, application (analysis, synthesis, evaluation for higher grades) and skill performance.
- Knowledge and ability to construct assessment tools that are criterion based appropriate for assessing the competencies.
- Careful planning of the competency based teaching procedures. There should be congruence between teaching and assessment without which assessment would become distorted.
- Comprehensive evaluation of competencies as well as personality traits and attitudes.
- The maintenance of records.
- Requirement of knowledge and skills of evaluation, commitment, and assistance to provide remedial teaching on part of the teacher.

In the existing conditions of evaluation system carried out in schools, it was felt essential to equip the teachers with necessary knowledge and skills in planning the evaluation tools and in proper assessment of students both in cognitive and non-cognitive areas. Since the ultimate objective of evaluation is to bring about qualitative improvement, the evaluation should be on continuous basis for improving teaching and learning or effective feedback mechanism to benefit the learners and teachers, so that time corrective and remedial measures can be carried out to ensure the expected standards by all learners. With this intention, a research project under DPEP was carried out with the purpose of training the teachers in Continuous and Comprehensive Evaluation and to study the impact of the training programme over the evaluation practices of primary school teachers.

References

1. Adisesniah, M. (1973). Examination Reforms and Educational Research. The Education Quarterly, 24 (4).

2. Ahmed, F.F. & Garg, S. (2007). Forty years of Kothari Commission (Reforms and Reflection). Viva books private limited
3. Ansari, M.S.(2010). UGC Net/Slet Education. In R.Gupta (Ed.) Popular master guide. New Delhi: Ramesh publishing House.
4. Dash,B.N.(2004). Concept of Continuous and Comprehensive evaluation. Trends and Issues of Indian Education. New Delhi: Dominant publisher and Distributor
5. Grounlund, N.E., Miller, M.D. & Linn, R.L. (2009). Measurement and Assessment in Teaching.New Jersey: Pearson Education.
6. Krishnaswami,O.R.(1972). A paper presented in the inter-rural Institute seminar on “Examination Reform” held at Gandhigram. The Education Quarterly, 24(3).
7. Kumar,Y.(2005). Examination system. In R. Nath (Ed.), History of Indian Education System. New Delhi: A.P.H. publishing corporation.
8. Mishra,R.G.(1975). Uses and abuses of Internal assesement. In A.K. Gupta (Ed.) Examination Reforms. New Delhi: Sterling publishers pvt ltd.
9. National Curriculum Framework (NCF) (1986). Evaluation pattern. New Delhi: NCERT
10. National Policy on Education (NPE), Programme of Action.(1986). Evaluation Process. New Delhi: Dept. of Education.
11. NCERT (1988). *National Curriculum for Elementary and Secondary Education – A Framework (Revised Version)*. Published at the Publication Department, Secretary, NCERT, New Delhi.
12. NCERT (2000). *National Curriculum for School Education*. Published at the Publication Department, Secretary, NCERT, New Delhi.
13. NCF (2005). National Curriculum framework. New Delhi: NCERT
14. NCFTE (2009). The National Curriculum Frame work of Teacher Education. New Delhi: NCTE publication
15. Ramamurti, A. (1990). Examination Reforms. A Review of NPE (1986). New Delhi
16. Rao, Manjula P. (2001). *Effectiveness of the Continuous and Comprehensive Evaluation Training Programme over the Evaluation Practices of Primary School Teachers – A DPEP Research Study in Tamil Nadu*. RIE, Mysore.
17. UEC(1948-49). Report of Education Commission. Minister of Education, Government of India.
18. UGC (1973). Examination Reforms. A plan of Action. Innovations in Examination. UNESCO (2001). Education. Retrieved on 12th October, 2011 from [www.unesco.org: http://www.unesco.org/new/en/education/themes](http://www.unesco.org/new/en/education/themes).

A Diagnostic and Remedial study of English Pronunciation at Secondary School level

DR. PRAKASHKUMAR J. PATEL
Associate Professor
Shri K. H. Patel M.Ed. Institute, Modasa

1. Introduction

English is known as an international language, although one can find inconsistency between the written symbols and the spoken sounds in it. In Gujarat Stat we have many problems in speaking and learning Champion has said: "In considering the position of English language in India. The outstanding consideration in the English language of the government public administration, the legislature and law courts. It is the language of commerce and business. It is the medium of communication between two persons and between various language areas."¹

One of the outstanding feature of English is the apparent discrepancy between its spelling and its pronunciation, Throughout its history English has had scribes, printers and conscious reform, Who have tried to make spelling adequately represent pronunciation, But always the pronunciation has changed quicker than the spelling and latterly in the modern period, the convention of printing have standardizes the spelling, Leaving pronunciation to continue its natural course of change So naturally the teaching of spoken English creates many problems, specially when the pupils are new to it that come to learn English as a secondary language, The problem are acute when English is learned as a third language, Not only that but the dissimilarities between the mother tongue and English language are greater, the problem are more and more acute both for the teachers as well as for the learners, So researcher has decided to do research work for the same subject..

2. Objectives of the Present Study

The objective of the study was cast as under

1. To construct a diagnostic test for the pronunciation of English words and sentences.
2. To identify the types of words in which the students find difficulties during pronunciation.
3. To find out the proportion of the students for each mispronounced word.
4. To find out the possible reasons responsible for mispronunciation of each words.
5. To take the remedial measures to decrease the errors committed by the students in pronunciation on the basis of responsible reasons.
6. To check the effectiveness of the programme pertaining the remedial measures to decrease the errors

3. Hypothesis of the Study

The hypotheses of the present study were in question form, which are as follow

1. Which are the words of a diagnostic test student find difficult to pronounce?
2. What is the proportion of students for each mispronounced word?
3. What are the possible reasons responsible for mispronunciation?
4. What remedial measures will take to overcome the difficulties by the students in pronunciation?
5. Will the measures take for remedial work effective?

Null Hypothesis

There were no significant difference between the students mean pronunciation score of the pre-test and the post-test.

4. Area of Research

Area of present research was educational measurement and evaluation.

5. Importance of the Study

The importance of the present study could be considered as follow.

1. The present study helps the teacher to know the type of words in which the students find difficulty.
2. The diagnostic programme developed in the present study can be useful to the teachers of English subject who are interested in correcting student's English pronunciation.
3. The present study was aimed to correct the English pronunciation of the students of weak secondary school. But the developed Diagnostic Test and remedial programme could be useful for the students of lower standard in good schools.
4. The study helps the researcher for further study.
5. It helps the teacher to know the Pronunciation of sentences which students find difficulty.

6. Limitations of the Study

The limitations of the study was as under

1. The study will carry out on the students of standard-9
2. It deals with the problem and not all aspects of the pronunciation of English word.
3. The result will limited to the students of urban area not for all rural area.
4. The study will conduct on the students whose mother tongue is Gujarati and will learn as third language.
5. The listening habits of the students will not take into consideration.
6. The study conduct on secondary school students of Modasa Taluka.

7. Research Method

The Method of study was the experimental and kinds of study was the quantitative research.

8. Tools for the Study

In the present study researcher were construct following tools Diagnostic test regarding the pronunciation. (pre-test and post test) & Development of remedial programme.

9. Data Collection

The collections of the various types of words were done with the help of the text book of English subject, STD. IX and with the help of diagnostic test and remedial test.

10. Analysis of the data

Data (words and Sentences) were collect from text book of English subject STD. IX to identify the types of words and Sentences in which student were find difficulties during pronunciation, So analysis of the data was done according to that pronunciation and data were analyzed with help of pre-test and post-test

11. Testing of Hypothesis

The principle aim of the present study was to identify the types of words and the proportion in which the students find difficulties during pronunciations. To develop the remedial programme for reducing/removing the errors committed by the students during pronunciations – was also one of the

objectives of the study. Testing of question form hypotheses on the base of data analysis and interpretation were as under

Hypothesis - 1

The possible reasons responsible for mispronunciation were (1) Lack of the primary knowledge regarding phonetics. (2) Less stress given by the teachers on the knowledge of phonetics while teaching. (3) Inadequate or no drilling process was performed during teaching. (4) Less importance given to oral examination in English subject. (5) Almost no opportunity rendered to listen and to speak English in teaching process.

Hypothesis – 2

The remedial measures taken to overcome the difficulties faced by the students in pronunciations were (1) Some basic knowledge of phonetics. (2) Listening practice for correct pronunciations. (3) Choral drilling. (4) Individual practice.

Hypothesis – 3

The possible reasons responsible for mispronunciation were (1) Lack of the primary knowledge regarding phonetics. (2) Less stress given by the teachers on the knowledge of phonetics while teaching. (3) Inadequate or no drilling process was performed during teaching. (4) Less importance given to oral examination in English subject. (5) Almost no opportunity rendered to listen and to speak English in teaching process.

Hypothesis - 4

The developed remedial programme for improving the pronunciations was effective. The students were able to pronounce the words correctly after receiving the remedial treatment.

Null Hypothesis

The data obtained during the pre-testing and post-testing were analyzed in the in the form of the proportion and t-test. The null hypothesis of the present study was- There will be no significant differences between the students mean pronunciation scores of the pre-test and the post-test. As obtained t-value was significant, null hypothesis was rejected.

12. Findings

The Findings of the present study were as under.

1. The word and Sentences the proportion in which the student found difficulty to pronounce were

Regular words Irregular words Words with the silent letter

Common(25%) Opponent (45%) Listen (40%) Fashion (35%) Caught (40%) Tsunami (35%) Writer (40%) Gigantic (40%) Judge (40%) Age (40%) Ordinary(30%) Often(30%) Infect(35%) Currency(35%) Half(40%) Strong(30%) Thirteen (35%) Design (35%) Happen (35%) Habituate (30%) Whole (40%) Special (35%) Identify (35%) Frozen (30%) Interest (35%) Handcraft (35%) Knife (20%) Quiz (40%) Disbelief (30%) Fridge (50%)

The sentences and the proportion in which the student found difficulty to pronounce were

1. This is only a half truth (20%)
2. Where were you born?(30%)

3. Let's start the first round(30%)
 4. Great! Special clap for Mitul (40%)
 5. A large herd of elephants lived in the jungle (25%)
 6. The old man understood what had happened?(25%)
 7. Many children had become orphans(20%)
 8. The problem is more serious in cities(25%)
 9. Uncle Ken without a job(30%)
 10. The thick shell provides protection (25%) In the present study, it was found that the student were not able to pronounce the words and sentence with the silent letters. They had much difficulty in pronouncing irregular words and sentences. Whereas many students were unable to pronounce regular words and sentences too.
2. The possible reasons responsible for mispronunciation were (1) Lack of the primary knowledge regarding phonetics.
(2) Less stress given by the teachers on the knowledge of phonetics while teaching.
(3) Inadequate or no drilling process was performed during teaching.
(4) Less importance given to oral examination in English subject.
(5) Almost no opportunity rendered to listen and to speak English in teaching process.
 3. The remedial measures taken to overcome the difficulties faced by the students in pronunciations were
(1) Some basic knowledge of phonetics.
(2) Listening practice for correct pronunciations.
(3) Choral drilling.
(4) Individual practice.
 4. The developed remedial programme for improving the pronunciations was effective. The students were able to pronounce the words correctly after receiving the remedial treatment.
 5. The measures take for remedial work was effective for students of standard IX.

13. Educational Implication

1. In the present study the basic knowledge of phonetics was given orally only. So an audio can be prepared for this particular purpose. The effectiveness of such remedial programme can be tested.
2. In the present study a CD of the Remedial programme was made the students listen to the group. So far individual listening practice can be made available with the help of language laboratory.
3. The present study deals with the pronunciations of words and sentences only. A Remedial and Diagnostic study of pronunciations regarding phrases and sentences could be done.
4. It was found that some students were suffering from cultural biases regarding the pronunciations. So to reduce/remove such biases a programme could be prepared.
5. Where English taught as a third language, emphases should be given to the pronunciations of the words with the silent letters and irregular words.
6. An adequate opportunity should be rendered to listen to speak English in the class-room teaching.

14. Recommendation

In present study Recommendation for future studies were as under

- (1) A Diagnostic and Remedial study for English Pronunciation at primary level.
- (2) A Diagnostic and Remedial study for English Pronunciation at higher secondary level.
- (3) A Diagnostic and Remedial study for English Pronunciation at College level.
- (4) A Diagnostic and Remedial study for Gujarati Pronunciation in Schools
- (5) A Diagnostic and Remedial study for Hindi Pronunciation in secondary school level.

15. Conclusion

In present chapter summary of the whole research work were presented. Educational Implication, findings and recommendation were clearly represented. Which were useful in Educational field, diagnostic and remedial programme prepared for the study will help to the students and teachers of standard IX.

References

1. Buch, M.B. (Ed.) (1974), A survey of research in education Baroda: centre of advanced study in education.
2. Soti, Shivendra Chandra and Sharma, Rajendra K. Research in Education Atlantic Publishers and distributors.
3. Buch, M.B (Ed.) (1974), A survey of research in education. Baroda: centre of advanced study in education. Page No. 91
4. Desai, H.G. and Desai, K.G. (1979) Research method and techniques. (2nd Ed.) Ahmedabad University Granth Nirman board.
5. Best, H.E (1969), Statistic in Psychology and Education. (5th ed.) Bombay: Vakils, Feffer and simons private ltd. Page No.88
6. Soti Shivendra, Chaudari, Research in Education. Atlantic Publisher & Distributor. Page No.104
7. Kahn, Jams V. & West, John N. (1989) Research in Education. (Sixth Edi.) Prentice hall of India. Pvt. Ltd. Page No. 138
8. Sindhu, KulbirSingh Methodology of Research in Education. Sterlin Publisher Pvt. Ltd. New Delhi.

Fundamental Steps for 'Research in Educational'

DR. VANRAJSINH J. BIHOLA

Abstract:

Research means detailed, systematic and comprehensive study of a problem. Here, the details of the Educational problems are collected and studied, conclusions are drawn and suggestions (recommendations) are made to solve the problems quickly, correctly and systematically. In Educational research, Educational problem is studied in depth and solutions are suggested to solve the problem relating to consumers, product, market competition, sales promotion and so on.

Keywords: *Comprehensive study, Educational education planning, Educational research*

1. Introduction to Educational Research

Researcher is a special branch of Educational education planning. It is comparatively recent in origin. Researcher acts as an investigative arm of an Educational manager. It suggests possible solutions on Educational problems for the consideration and selection by a Educational manager. The term Educational research is used extensively in modern Educational education planning. It acts as a tool for accurate decision making as regards Educational of goods and services. It is also useful for studying and solving different Educational problems in a systematic and rational manner.

2. Definitions of Educational Research

According to American Educational Association (AMA), researcher is "The systematic gathering, recording, and analyzing of data about problems relating to the Educational of goods and services."

According to Richard D. Crisp, researcher is "The systematic, objective and exhaustive search for and study of the facts relevant to any problem in the field of Educational."

3. Features of Educational Research

Systematic and continuous activity/process: Researcher is a continuous process. This is natural as new Educational problems are bound to come from time-to-time in the course of Educational of goods and services. One type of research is not adequate to resolve all Educational problems. Similarly, new research projects will have to be undertaken to solve new Educational problems and challenges.

• **Wide and comprehensive in scope:** Educational research is wide in scope as it deals with all aspects of Educational of goods and services. Introduction of new products, identification of potential markets, selection of appropriate selling techniques, study of market competition and consumer preferences, introduction of suitable advertising strategy and sales promotion measures, are some areas covered by researcher.

• **Emphasizes on accurate data collection and critical analysis :** In Educational research, suitable data should be collected objectively and accurately. The data collected must be reliable. It should be analyzed in a systematic manner. This will provide comprehensive picture of the situation and possible solutions.

• **Offers benefits to the company and consumers:** Educational research is useful to the sponsoring company. It raises the turnover and profit of the company. It also raises the competitive capacity and creates goodwill in the market. It enables a company to introduce consumer-oriented Educational policies. Consumers also get agreeable goods and more satisfaction due to Educational research activities.

•**Commercial equivalent of military intelligence:** Researcher is a type of commercial intelligence activity. It facilitates planned activities in the field of Educational. It is similar to military intelligence where systematic study of the situation is made before taking any military action. Educational research acts as the intelligence tool of education planning.

•**Tool for managerial decisions:** Researcher acts as a tool in the hands of education planning for identifying and analyzing Educational problems and finding out solutions to them. It is an aid to decision-making. It suggests possible solutions for the consideration and selection by managers. Educational research is an aid to judgment and never a substitute for it.

•**An applied research:** Researcher is applied knowledge. It is concerned with specific Educational problem and suggests alternative solutions and possible outcome of each alternative.

•**Educational research has limitations:** Educational research is not an exact science. It only suggests possible solutions to Educational manager for consideration and selection.

•**Use of different methods:** Researcher can be conducted by using different methods. Data can be collected through survey or by other methods. The Researcher has to decide the method which is suitable for the conduct of research project. This selection is important as the quality of research work depends on the method used for the research purpose.

4. Steps in Educational Research Process

4.1 Identifying and defining a Educational problem

The first step in the Educational research procedure is to identify the Educational problem which needs to be solved quickly. The problem may be related to product, price, market competition, sales promotion and so on. The research process will start only when the Educational problem is identified and defined clearly. The Researcher has to identify and define the Educational problem in a clear manner.

4.2 Conducting a preliminary exploration (survey)

The Educational team may suggest many Educational problems which they face. However, it is not possible to take up all such problems for research purpose. The Researcher has to study such problems and select one major problem which is suitable for detailed investigation. For this, preliminary investigation is necessary. A sales manager may suggest a problem of declining sales. The Researcher has to find out the possible reasons and which one is the most important and also suitable for detailed study. Educational problems are not researchable and hence such preliminary exploration is necessary and useful.

4.3 Determining research objectives

The Researcher has to formulate hypothesis to fit the problem under investigation. It is a tentative explanation of a problem under study. For example, the sales are declining. According to the Researcher, this may be due to poor quality and high price or due to limited interest taken by middlemen or that the product has become outdated. If the first reason is accepted, the same will be investigated in full. If the first cause is rejected, he will move to the second for detailed study through data collection.

4.4 Determining the data required and their sources

In this stage, the Researcher has to decide the type of data required for his study purpose. The hypothesis guides the data collection process. The Researcher can use primary and/or secondary data for his research project. The sources of primary and secondary data are different. Similarly, for the collection of primary data, any one method such as mail survey or telephone survey, or personal interview or observation or experimentation method can be used. The Researcher has to decide the method which is convenient for data collection and collect the required data accordingly.

4.5 Creating research design

Research design is the plan for the conduct of actual research investigation. Such design provides guideline for the Researcher to keep a track on his actions and to know that he is moving in the right direction on data collection.

The research design contains answers to the following questions:

What is the nature and purpose of study?

What type of data is required?

How to collect required data?

What is the technique of data collection?

How much funds will be required?

How much time/period will be required for completion of research project?

4.6 Designing the Questionnaire

As per the objective of research project, information will be required. For collection of data, suitable questionnaire will have to be prepared. All necessary care should be taken in order to prepare ideal questionnaire, so as to collect required information easily, quickly and correctly.

4.7 Designing a sample of respondents

For data collection, a representative group will have to be selected out of the total i.e. universe. A sample designed should be adequately representative in character. It must represent the total population under study.

4.8 Collecting Data

Data are to be collected as per the method selected for data collection. If mail survey method is selected, questionnaires will be sent by post to respondents. If personal interview method is selected, interviewers will be given suitable guidance, information and training for the conduct of personal interview. Data collection should be quick and data collected should be reliable, adequate and complete in all respects.

4.9 Organising/Processing the data collected

The completed questionnaires are not useful directly for tabulation and drawing conclusions. They need to be organised /processed properly for drawing conclusions. For this, scrutiny of data, editing, coding and classification of data are required. In addition, tabulation of data collected is also essential. Such processing make data integrated in a compact manner. In addition, the data are made reliable and suitably arranged for analysis and interpretation. Conclusions can be drawn only when the collected data are arranged in an orderly manner for detailed study. In short, processing of data means verification of data collected and the orderly arrangement of data for analysis and interpretation. The steps in data processing (editing, coding, etc.) are interrelated and need to be completed properly. The processing of data collected is a type of office work which can be attended by the office staff under the guidance of Researcher. The processing of data is a lengthy and time-consuming activity and needs to be completed property. This is necessary for raising accuracy and reliability of the whole research project.

The processing of data collected through Educational research involves the following steps:

- Preliminary screening of the data collected,
- Editing of the data collected,
- Coding of the data collected,
- Classification of data into meaningful categories, and
- Tabulation of data for easy and quick analysis and interpretation.

4.10 Analyzing and interpreting data

Tabulated data can be used for detailed and critical analysis. The purpose is to establish useful and logical relation between the information and problem. Analysis of data should be made in a rational manner. This facilitates interpretation of data in an orderly manner. Conclusions can be drawn after the analysis and interpretation of data. Such conclusions are useful for suggesting remedial measures. Various statistical techniques are used for the analysis and interpretation of data. This is necessary so that the conclusions drawn will be accurate and remedial measures recommended will be appropriate or result-oriented. In brief, processing of data collected is one important and critical stage in the research process. The utility of the whole research process depends upon the manner in which the data are processed by the Researchers. The services of experts should be used for such processing of data. Similarly, advanced statistical techniques

should be used in the analysis and interpretation of data so that the conclusions drawn will be accurate and useful for the introduction of appropriate remedial measures. Processing of data is like examining patient by a doctor. Here, if the diagnosis is accurate, the follow-up treatment (remedial measures) will be appropriate and the patient will be all right within a short period. The same rule is applicable to processing of data in the Educational research activity/process.

4.11 Preparing research report

After drawing conclusions, the Researcher can make concert suggestions/recommendations for solving the Educational problem in a satisfactory manner. A Researcher also prepares a document giving details of research problem, data collected, conclusions drawn and the recommendations made. Such document is called research report which is the final outcome of lengthy research process. The report will be prepared in a suitable format for the convenience of readers. It acts as a self-explanatory document.

4.12 Presenting research report

The Researcher will submit the report to the decision-makers in the field of Educational. The decision-makers will study the report minutely and find out the desirability of execution of the recommendations made. The final decision is to be taken by the decision-makers (Educational managers and top level education planning) only.

4.13 Follow-up steps

If the recommendations made are accepted, the decision-makers have to take follow-up steps for the execution of the recommendations made. The follow-up steps should be controlled effectively so as to have positive results in the cause of time.

The steps in the researcher process (as noted above) are normally used in all researcher projects. Certain modifications are also possible in a specific research project. The research process is lengthy and time consuming and needs to be completed in a rational and systematic manner. This gives promising results in the sense that appropriate solution to Educational problem is available.

The Researcher has to follow this lengthy researcher procedure carefully. He has to take various decisions while conducting the research work. The research project may be conducted by an outside consultancy firm or an advertising agency. Sometimes, the research work is conducted internally i.e. through the Educational research department or sales department. Here, the research department takes up the major Educational problem (e.g. declining sales or profits of the company) and organise the research project in order to find out the causes (e.g. causes for declining sales or profit) and appropriate remedial measures. A sales manager may be asked to organise the research project for dealing with the problem of declining sales. Here, he has to organise the whole research project and finalize the details of different steps involved.

5. Advantages of Educational Research

- **Indicates current market trends :** Educational research keeps business unit in touch with the latest market trends and offers guidance for facing market situation with confidence. It facilitates production as per consumer demand and preferences.
- **Pinpoints deficiencies in Educational policies :** Researcher pinpoints the deficiencies as regards products, pricing, promotion, etc. It gives proper guidance regarding different aspects of Educational. They include product development, branding, packaging and advertising.
- **Explains customer resistance :** Researcher is useful for finding out customer resistance to company's products. Suitable remedial measures are also suggested by the Researcher to deal with the situation. This makes the products agreeable to the consumers.
- **Suggests sales promotion techniques :** Educational research enables a manufacturer to introduce appropriate sales promotion techniques, select most convenient channel of distribution, suitable pricing policy for the products and provision of discounts and concessions to dealers. It facilitates sales promotion.

- **Guidance to Educational executives:** Educational research offers information and guidance to Educational executives while framing Educational policies. Continuous research enables a company to face adverse Educational situation boldly. It acts as an insurance against possible changes in market environment.
- **Selection and training of sales force:** Educational research is useful for the selection and training of staff in the sales Organisation. It suggests the incentives which should be offered for motivation of employees concerned with Educational.
- **Facilitates business expansion:** Educational research enables a business unit to grow and expand its activities. It creates goodwill in the market and also enables a business unit to earn high profits through consumer-oriented Educational policies and programmes.
- **Facilitates appraisal of Educational policies:** Research activities enable Educational executives to have an appraisal of the present Educational policies in the light of research findings. Suitable adjustments in the policies are also possible as per the suggestions made.
- **Suggests Educational opportunities:** Educational research suggests new Educational opportunities and the manner in which they can be exploited fully. It identifies existing and emerging market opportunities.
- **Facilitates inventory study:** Educational research is useful for the evaluation of company's inventory policies and also for the introduction of more efficient ways of managing inventories including finished goods and raw materials.
- **Provides Educational information:** Researcher provides information on various aspects of Educational. It suggests relative strengths and weaknesses of the company. On the basis of such information, Educational executives find it easy to frame policies for the future period. Researcher provides information, guidance and alternative solutions to Educational problems.
- **Creates progressive outlook:** Educational research generates a progressive and dynamic outlook throughout the business Organisation. It promotes systematic thinking and a sense of professionalization within the company. It also creates enthusiasm among executives concerned with Educational. This brings success and stability to the whole business unit.
- **Social significance:** Educational research is of paramount importance from the social angle. It acts as a means by which the ultimate consumer literally becomes king of the market place.

6. Limitations of Educational Research

- **Offers suggestions and not decisions:** Educational research is not a substitute for decision-making process. Ready-made decisions on Educational problems are not provided by the Researcher. Educational research does not solve any Educational problems directly. It only aids education planning in decision-making and problem solving process.
- **Fails to predict accurately:** In Educational research, efforts are made to predict the possible future situation. For this, certain research studies are undertaken. However, the predictions arrived at may not be perfect. Future is always uncertain and exact prediction about the future is just not possible through Educational research.
- **Cannot study all Educational problems:** Educational research cannot study all Educational problems particularly where it is difficult to collect relevant data. Similarly, research study is not possible where value judgments are involved. Thus, all Educational problems are not researchable and all research problems are not answerable. Researcher is not a 'panacea'.
- **Time-consuming activity:** Researcher is a time-consuming activity. The research work takes longer period for completion and the findings when available may prove to be outdated. Even data collected very soon become old due to fast changing market environment.
- **Costly/expensive activity:** Researcher activity is costly as research work requires the services of experts. Advanced training in economics, computer technology, sociology, etc. is also necessary on the part of

research staff. Even giving responsibility of research work to an advertising agency or to a education planning consultant is costly.

•**Dearth of qualified staff:** For scientific researcher, professional Educational Researchers with proper qualifications, experience and maturity are required. Research work is likely to be incomplete /unreliable in the absence of such expert staff.

•**Complexity of the subject:** Researcher fails to give complete and correct guidance to the education planning on Educational issues. This is because researcher is not an exact science. It is concerned with the study of human behavior which is always difficult to predict. As a result, the conclusions drawn and recommendations made are not cent per cent correct.

•**Limitations of data used:** Researcher process solely depends on the data collected and used for analyzing the Educational problem, for drawing conclusions and making recommendations. However, the whole process will come in danger if data collected are inadequate and unreliable.

•**Limited practical utility:** Researcher is mainly an academic exercise. Researchers take more interest in research work rather than in supplying information and guidance to Educational managers in decision-making process. Many research reports are rather bulky and unintelligible. This brings down the practical utility of Educational research.

7. Importance of Educational Research

Educational research is fast growing in its importance due to increasing competition, fast moving technological developments and changing consumer needs, expectations and attitudes. The importance of Educational research is universally accepted. The status of Educational research in business education planning is identical to the position of brain in a human body.

The following points suggest the importance of Educational research.

•**Planning and execution of Educational plan:** A business unit can plan and execute all activities right from manufacturing to Educational with reasonable accuracy and confidence due to the guidelines available through Educational research.

•**Quick and correct decision-making:** Researcher facilitates quick and correct decision-making by Educational managers. It enables education planning to take quick and correct Educational decisions.

•**Effective solutions on Educational problems:** Researcher provides effective solutions to Educational problems. RESEARCHER is the radiology and pathology of Educational operations of business. It diagnoses the business ailments and suggests measures to remove them. Educational Researcher acts like business doctor and prescribes treatment for business elements.

References

1. Desai, H.G. & Desai, K. G. (1997). Research Methods and Techniques, Ahmedabad, University Granth Nirman Board, Gujarat State.
2. Desai, H.G. & Trivedi, M.D. (1982). Shaikshanik Sanshodhan ni Ruprekha, Rajkot, Saurashtra University.
3. Trivedi, M.D. and B. U. Parekh, (1997). Statistics in Education, Ahmedabad, University Granth Nirman Board, Gujarat State.

A study of Profiles Related to Education of M.Ed. Students

PATEL CHARULBEN NAVINBHAI

Asst.teacher

Kamalpur anupam primary school ta. Vadnagar

Abstract

In the present study the researcher tried to study about the educational profile of the M.Ed. students of Kameshwar M.Ed.college affiliated to Gujarat University. A test was constructed to test the Educational Profiles of M.Ed.students. There are correlation between B.Ed.percentage and M.Ed. educational profile.The different subjects are also affect the profile.The group profile has been found lowest on Stats and Measurement, whereas, highest on Educational Technology

1. Introduction

With the movement of Sarva Shiksha Abhiyan, there is a boom in Teacher Education Institutions. At the same time Teacher Education has become more of a Commercial Busines. Earlier there was a problem of under enrollment at M.Ed. Level. Now there is flood of candidates who want to try their candidature for the M.Ed. programme. After having completed M.Ed. they aspire for becoming Lecturers at Primary Teaching Certificate (PTC) or B.Ed. levels. Also, some of them want to be lecturers at M.Ed. levels after successfully passing NET or completing Ph.D. The NCTE has relaxed NET – Pass condition for placement as Lecturers in Teacher Education in the light of the resolution of the UGC. All of a sudden a large number of candidates are trying to register for Ph.D in Education. Now the question is that who are the M.Ed. students? What are their profiles?

2. Objectives of the Study

1. To find out the coefficient of determination between B.Ed. Scores and M.Ed. Profiles Scores.
2. To study the Educational Profiles of M.Ed. students in terms of Educational Philosophy, Educational Psychology, Educational History & Sociology, Statistics & Measurement, Educational Technology and English Language Proficiency.
3. To find out the range, central tendency and variability on the various factors of the Educational Profiles of the M.Ed. Students.
4. To study the correlation between the various factor of the Educational Profiles of the M.Ed. students.

3. Population

All the M.Ed. students (2014-15) of India constituted the population for the study.

4. Sample

Twenty-four students of M.Ed. (2014-15) of the Swami vivekanand M.Ed. College, Mehsana. Hemchandracharya North Gujarat University, Patan, out of the 35 enrolled, present on the day of administration of the profile test constituted the sample for the study.

5. Tools & Techniques

A test was constructed to test the Educational Profiles of M.ed. students as follows. Table – 1 presents the factor-2ise distribution of items on the profile test.

Table -1 Educational profile Test.

Sr. No	Factor	Items
1	Educational Philosophy	34
2	Educational Psychology	40
3	Educational History & Sociology	23
4	Educational Stat. & Measurement	11
5	Educational Technology	22
6	English Language Profile	20
	Total	150

6. Data Collection

The Educational Profile Test was administrated on the M.Ed. (2014-15) students. Maximum time available for the test was 3 hours.

7. Data Analysis

The data analysis is presented as follows.

Coefficient of determination between B.Ed. Scores and M.Ed. Entrance Profile scores the correlation between M.Ed. Educational profile percentage scores and B.Ed. Percentage scores has been found to be 0.25. The Coefficient of determination is 6.25%. It means the variation in the M.Ed. Educational Profile scores can be explained through the B.Ed. percentage scores to the tune of 6.25%. 92.75% of the variation remains unexplained.

Table – 2 Range, Central Tendency and Variability on the Various Factors of th Educational Profiles of the M.Ed. Students

Range Central Tendency & Variability	Philosophical Foundations	Psy. F.	Hist. & Sociology	Stats & Meas.	Educational Technology	English Language	Educational Profile
Max	50	60	69.56522	63.63636	68.18182	69.5622	57.33333
Min	11.76471	12.5	21.73913	9.090909	13.63636	17.3913	22
Mean	34.68137	37.8125	36.05072	28.78788	48.10606	47.28261	39.88889
Median	36.76471	37.5	34.78261	27.27273	50	47.82609	40.66667
Mode	38.23529	37.5	34.78261	27.27273	50	47.82609	40.66667
SD	9.773236	11.09035	12.0599	14.35314	12.05723	13.34328	8.514079

Table – 3 Correlation between various factors of the Educational Profiles of the M.Ed. Students

Correlation psy.f	Phil. F. 0.671382	Psy.f.	Hist. & Soc.	Stats & Meas	ET	English
H&S	0.549356	0.68925				
S&M	0.023481	-0.14588	0.246545			

ET	0.351743	0.3999967	0.554975	0.349512		
English	0.363995	0.438717	0.540759	-0.19292	0.313776	
Total (EP)	0.776767	0.841485	0.874084	0.158845	0.67808	0.646173

8. Findings

1. The correlation between M.Ed. Educational Profile percentage scores and B.Ed. Percentage scores has been found to be 0.25. The Coefficient of determination is 6.25%. It means the variation in the M.Ed. Educational Profile scores can be explained through the B.Ed. percentage scores to the tune of 6.25%. 92.75% if the variation remains unexplained.
2. Mean, Median and Modes are almost equal Factor-wise and over all Educational Factor-wise. Factor-wise highest mean scores is on Educational Technology – 48.11. Next in the sequence are English Language – 47.28, Psychological Foundations – 37.81, Historical Foundations & Sociology of Education – 36.05 and stats and Measurement – 28.79. The Mean score on the over all educational Profile is 39.89. Factor-wise the variability has been found to be highest on stats and measurement 14.35, whereas, lowest on philosophical foundations 9.77. The mean, media and mode on the overall Educational profile have been found 39.89, 40.67 and 40.67, respectively, SC – 8.51 and range 22 to 57.33.
3. The Educational History & sociology has been found to have highest correlation with the total Educational Profile, that is , 0.87, next in the sequence are Educational Physiology (0.84), Educational Philosophy (0.78), Educational technology (0.68), English Language (0.65), and Educational Statistics and Measurement (0.16).
4. Educational Philosophy has been found to have highest correlation (0.67) with Educational Psychology. Next in the sequence are Educational History and Sociology (0.54), English Language (0.36), ET (0.35) and Educational Statistics and Measurement (0.02).
5. Educational Psychology has been found to have highest correlation with Educational History & Sociology (0.69). Next in the sequence are English language (0.44), ET (0.40) and Educational Statics and Measurement (-0.15).
6. Educational History & Sociology has been found to have highest correlation with ET(0.55). Next in the sequence are English Language (0.54) and Educational Statistics and Measurement (0.25).
7. Educational Statistics and Measurement has been found to have correlation of 0.35 wht ET, whereas, -0.19 with English Language.
8. ET has been found to have a correlation of 0.31 with English language.

9. Concluding Remarks

The coefficient of determination between the B.Ed. Scores and Entrance Educational Profile scores of M.Ed. students has been found too low to explain the variance in the Entrance Educational Profile of M.Ed. students. The group profile has been found lowest on Stats and Measurement, whereas, highest on Educational Technology. The group as a whole has been found to do pretty well on English Language. They have been found more or less at the same level with respect to various foundation courses. Stats and Measurement have been found to have either low negative correlation or low positive correlation with the overall Educational Profile. The core courses have been found to be having high positive correlation.

References

1. Best John W. Research in Education, Prentice Hall, New Delhi, 1986.
2. Iyer Krishna V.R. Human Rights and Human Wrongs. B.R. Publishing Co-Operation, New Delhi, 1990.
3. Naseema C., Human Rights Education, Kanishka Publishers, New Delhi, 2004.

4. Parekh B.U. and M.D. Trivedi (1994). Statistics in Education, Ahmedabad, University Granth Nirman Board.

Websites

- (1)www.oneworld.net/guides
- (2)www.un.org/en/rights/index.shtml
- (3)www.youthforhumanrights.org
- (4)www.nhrc.nic.in
- (5)www.achrweb.org

Attitude of Secondary School Teachers Trainees towards Secondary School Teachers' Code of Conduct

MAHESH P. VAGHELA

1. Introduction

During the ancient times, Indian culture and teaching method was considered pure and was held in high esteem. During that time the position of a teacher or the Guru was higher than that of a king. Napoleon, while stating the importance of a teacher, once said that “ I am Indebted to my father for living but to my teacher for living well.” In words of Vinoba Bhave, “A Sage is consistent, an intelligent man will like about progress and a mother is a lovable human being. But a teacher is a combination of all these qualities. Guru Dronacharya and Sandipani are famous in the history of teaching as great names. After independence, the craving for education increase, so numbers of schools were setup. In order to establish and run school many private institutions came forward. Slowly, the pious Gurukul were replaced by Private schools as an institution which further exploited the teaching members. In order to get the job, teachers were further exploited. Teachers became unsecured to their future. As a result, teachers unions were formed and at last policies were formed for the benefit of teachers.

As a result of these policies which give the job security, the teachers' attention towards teaching decreased. In spite of doing their duties, teachers' became more in tested in enjoying their rights. Different teaching methods, techniques, new methods of assessment and equality.

2. Objectives of the Study

1. To develop attitude measurement test to study the attitudes of secondary teacher trainees towards the secondary teacher's code of conduct.
2. To explore the attitudes of secondary teacher trainees with respect to their gender, category and college area.

3. Hypothesis of the Study

To study the different three independent variables on the dependent variables, the attitudes of Secondary teachers' trainees the following null hypothesis formulated and tested.

H₀₁: There will be no significant difference between the mean value of scores obtained by male and female trainees on attitude scale.

H₀₂ There will be no significant difference between the mean value of scores obtained by reserved and non reserved teacher trainees on attitude scale.

H₀₃ There will be no significant difference between the mean value of scores obtained by teachers trainees of Urban and Rural Areas on attitude scale.

4. Importance of the Study

1) With the help of this study attitudes of secondary teacher trainees towards attitudes of secondary teacher's with respect to their gender (male and female), category (reserve and non reserve) and college area (urban and rural) could be found out.

2) The investigated pattern of attitude towards code of conduct of secondary teacher's will provide guidelines to teacher trainees can be undertaken.

3) The attitude scale will be an outcome of this study for the further researchers in the Gujarati language.

5. Population and Sample

In the present study the trainees of B.Ed.college affiliated with Saurashtra University for academic year 2015-16 were included as the universe of the study. By stratified random sampling method four secondary teacher education institutions were selected from these institutions by purposive sampling method. 356 trainees who were serving themselves for the academic year 2015-16 were selected as sample.

6. Research Tools

The required data was collected with the help of attitude scales. The research tool was constructed by the researcher in Gujarati language. It consists of 50 statements. The attitude scale was divided into five sections in respect to code of conduct of Higher Secondary Teachers' i.e.

- (1) Teacher in context of students.
- (2) Teacher in context of parents of students.
- (3) Teacher in context of society and nations.
- (4) Teacher in context of co-teachers and professionals.
- (5) Teacher in context of Principal, Trustee and Administration.

Each statement of attitude scale has five points i.e. complete agree, agree, neutral, disagree and complete disagree. The ranking for the statements were 5,4,3,2 & 1 respectively.

7. Reliability and Validity

The reliability of the tool by test, retest method was 0.78 where split half reliability for the whole test was 0.70. The validity of tools was 0.81.

8. Data Collection and its Analysis

In the present study the researcher have gone to the secondary teachers institutions, after taking prior permission for administering the attitude scale. Based on the response of the teacher's trainee of Secondary teacher education institutions on attitude scale the obtained score was collected. Statistical calculation, such as frequency distribution, mean, Standard Deviation and t-ratio was done with the help of computer programme, SPSS.

9. Findings of the Study

1. The mean value of scores obtained by male and female trainees on attitude scale with reference to t-value was 4.10. Significant difference at 0.01 level was found. The mean scores on attitude scale of male and female trainees were 102.41 and 109.49 respectively. Therefore it can be said that the attitude in respect of code of conduct of female trainees were higher that of male trainees.
2. The mean value of scores obtained by reserved and non reserve Secondary teacher trainees on attitude scale with reference to t-value was 3.37. Significant difference at 0.01 level was found. The mean score on attitude scale of reserved and non reserved Secondary trainees were 101.95 and 108.72 respectively. Therefore it can be said that the attitudes of non reserved trainees was higher than that of reserved trainees.
3. The mean value of scores obtained by trainees of urban and rural area of secondary teacher trainees on attitude scale with reference to t-value was 0.45. Significant difference at 0.05 level was not found. The mean scores on attitude scale of teacher trainees of urban and rural area of secondary teacher education institution were 108.43 and 109.14 respectively. Therefore it can be said that there is no difference between the attitude in respect of code of conduct of secondary teachers of rural trainees and urban trainees.

10. Education Implication

- Activities related to increase teachers' moral values should be undertaken.
- Debate and discussions should be held in the colleges to upgrade teachers' code of conduct decided by the secondary board of education.
- In male trainees as well as in reserved trainees the attitude related to code of conduct should be developed.

References

1. Aggrawal J.C., (1966) "Educational Research and Introduction," New Delhi: Anya Book Dep.
2. Aggarwal, J.C. (2004), Theory and Principles of Education (12th Edition), New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
3. Bar-On, R. (2006), The Bar-On model of emotional-social intelligence(ESI) Psicothema, 18, supl.
4. Brad berry, Travis and Greaves, Jean (2009), Emotional Intelligence 2.0 San Francisco: Publishers Group West
5. Best John W., (1996) Research in Education, New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.
6. Borg, Walter R. Education Research, Davik McKay Company, New York: Longman Green & Co.
7. Borg, Walter R. and others, (1983), Educational Research & Introduction, New York: Longman Green & Co.
8. Buch, M.B. (1978 – 83), The Survey of Research in Education, New Delhi: NCERT
9. Chandra, Shivendra Soti and Sharma, Rajendra K. (2002), Research in Education, New Delhi: Anmol Pub. Pvt. Ltd.
10. Dandapani, S. (2007), A Text book of Advanced Educational Psychology, New Delhi: Anmol Pub. Pvt. Ltd.
11. Gardner, J. K.; Qualter, P. (2010), Concurrent and incremental validity of three trait emotional intelligence measures. Australian Journal of Psychology
12. Good, C.V. (1945) Dictionary of Education, McGraw Hill book Co.
13. Grrett, H.E. (1971) Statistics in Psychology (Third Edition) Agra: Vinod Pustak Mandir
14. Kothari C.R. Research Methodology, New York: New Age International (P) Company
15. Koul. Lokesh (1997) Methodology of Education Research (Third Edition), New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
16. Mangal, S.K. (2007), Essential of Educational Psychology, New Delhi: Prentice – Hall of India Private Limited
17. McMillan, J.H.Schumacher.S. (1989), Research in Education, New York: Harper Collins

સાંપ્રત સમયમાં જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિના શૈક્ષણિક વિચારો

નીલા એચ. પરમાર

ડી.સી.ઓ. સાર્વજનિક હાઈસ્કૂલ, કિલ્લાપારડી.

૧. પ્રસ્તાવના

જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિનો જન્મ આંધ્રના ત્રિચુર જિલ્લાના મદનાપલ્લી નામનાં નાનાં ગામમાં બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. તેમની માતૃભાષા તેલુગુ હતી. કૃષ્ણજીનાં માતા સંજીવમ્મા કૃષ્ણભક્ત, ધાર્મિક અને ઋજ સ્વભાવનાં કર્મચારી હતા. તેમને ત્યાં જન્મેલાં દસ જેટલા સંતાનોમાં કૃષ્ણજીનો ક્રમ આઠમો હતો. વાસુદેવ અને દેવકીને ત્યાં જન્મનાર કૃષ્ણ ભગવાન પણ આઠમું સંતાન હતા તેથી તેમનું નામ શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિ રાખવામાં આવ્યું હતું. પિતાશ્રી નારાયણપ્પા મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના સ્નાતક તથા રેવન્યુ ખાતામાં કર્મચારી હતા. છ વર્ષની વયે તેમને શાળામાં મૂકવામાં આવ્યા. તેઓ ભણવામાં કાચા તથા પછાત ગણાતા. શિક્ષકો તેઓને મારતા. બાળપણથી જ તેઓ અંતમુર્ખ, શૂન્યમનસ્ક, શરમાળ, કલ્પનાશીલ હતા. તેમને એકલા બેસી રહી બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરવાનું ગમતું.

કૃષ્ણમૂર્તિ એક એવા ચિંતક છે જેમના ચિંતનમાંના મૌલિક તત્ત્વથી તેમના શ્રોતાના મનમાં જૂના વિચારોના પાયા હચમચાવી મૂકે છે. વર્તમાન સમયમાં વારંવાર શિક્ષણમાં નૂતન પ્રયોગો કરવામાં આવે છે. બાળકોને ખૂબ નાની વયે નર્સરીમાં મૂકી દેવામાં આવે છે. તેથી બાળકોના વિકાસમાં શિક્ષક અને વાલીઓની ભૂમિકા શી હોય શકે? તે જાણવા અર્થે પ્રસ્તુત સંશોધન વિષયનો ઉદ્ભવ થયો હતો.

૨. સમસ્યાકથન

પ્રસ્તુત સંશોધનનું સમસ્યાકથન નીચે મુજબ નિરાધાર્યું હતું.

“સાંપ્રત સમયમાં જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિના શૈક્ષણિક વિચારો”

૩. સંશોધનના હેતુઓ

૧. બાળકોના શિક્ષણ વિકાસમાં શિક્ષકોની ભૂમિકા અંગે જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિના વિચારો જાણવા.

૨. બાળકોના શિક્ષણ વિકાસમાં વાલીઓની ભૂમિકા અંગે જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિના વિચારો જાણવા.

૪. સંશોધનના પ્રશ્નો

૧. બાળકોના શિક્ષણ વિકાસમાં શિક્ષકોની ભૂમિકા અંગે જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિ કેવા વિચારો ધરાવે છે?

૨. બાળકોના શિક્ષણ વિકાસમાં વાલીઓની ભૂમિકા અંગે જ્ઞ.કૃષ્ણમૂર્તિ કેવા વિચારો ધરાવે છે?

૫. સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત સંશોધન કરવા માટે ગુણાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ અંતર્ગત વિષયવસ્તુ વિશ્લેષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

૬. સંશોધનનું વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનો

જે.કૃષ્ણમૂર્તિએ શિક્ષણ સંબંધિત વિવિધ પાસાઓ પ્રત્યે વિચારો રજૂ કર્યા છે. જેમ કે, શાળા, અભ્યાસક્રમ, શિક્ષણના હેતુઓ, શિક્ષણ પદ્ધતિ, શિસ્ત, ધાર્મિક શિક્ષણ, જાતીય શિક્ષણ, લલિતકળાનું શિક્ષણ વગેરે સંશોધનનું વ્યાપવિશ્વ છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં બાળકોના વિકાસમાં શિક્ષકની ભૂમિકા અને વાલીઓની ભૂમિકા સંબંધિત વિચારોનો નમૂનામાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૭. સંશોધનના ઉપકરણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપકરણ તરીકે જે.કૃષ્ણમૂર્તિના પુસ્તકો, જે.કૃષ્ણમૂર્તિના શિક્ષણ સંબંધિત સંશોધન પેપરોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૮. માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન

(૧) શિક્ષકોની ભૂમિકા અંગે જે.કૃષ્ણમૂર્તિના વિચારો

સમગ્ર શિક્ષણપ્રક્રિયામાં શિક્ષકની ભૂમિકા અગત્યની છે. સાંપ્રત સમયમાં શિક્ષકોનું પદ નિમ્ન સ્તરે કથળતું જાય છે. જ્યારે શિક્ષકને પ્રાચીનકાળમાં ગુરુનું પદ મળવું જોઈએ, જે આજે પણ ચાલું રહેવું જોઈએ. તેથી આ કાર્યમાં શિક્ષકને સમાજિક પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવનો અનુભવ થાય છે. શિક્ષકે બાળકોની નૈસર્ગિક શક્તિને શોધી એ પાંગરે તે માટેનું માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. અર્થાત્ સાંપ્રત સમયમાં માતા-પિતા પોતાના બાળકને ડોક્ટર, એન્જિનીયર બનાવવા માટે પોતાની મહેરુણા બાળક પર ઠોકી બેસાડે છે તેને નકારે છે. જે.કૃષ્ણમૂર્તિના મતે બાળકને પોતાની જાતને ઓળખવામાં સહાયક થવાનું કાર્ય શિક્ષકનું છે. શિક્ષકે પોતાના વિદ્યાર્થી પ્રત્યે પ્રેમ કેળવી પોતાના ચારિત્ર્યના દૃષ્ટાંત દ્વારા વિદ્યાર્થીનું જીવન ઉન્નત બનાવવાનું છે. જે.કૃષ્ણમૂર્તિ જણાવે છે કે શિક્ષકનું કાર્ય સ્મતના મેદાન પરનું છે. જે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીઓ સાથે સ્મતો નથી તે ક્યારેય વિદ્યાર્થીઓના હૃદય જીતી શકતો નથી. તથા શિક્ષકના જીવનમાં વિવેક દષ્ટિ અને નિષ્કામ નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. વધુમાં કયા વિદ્યાર્થીને શું, ક્યારે અને કઈ રીતે શીખવવું એની પરખ શિક્ષક પાસે હોવી જોઈએ. શિક્ષણના સદ્વર્તનમાં તેઓ મનોનિગ્રહ, કાર્યનિગ્રહ, સહિષ્ણુતા, પ્રસન્નતા, એકાગ્રતા અને આત્મવિશ્વાસ જેવા સદ્ગુણોનો સમાવેશ હોવો જોઈએ. જે શિક્ષક આત્મવિશ્વાસ પૂર્વક પોતાના ઉચ્ચ વિચારો, લાગણીઓ વગેરે દ્વારા માર્ગદર્શન આપે તો વિદ્યાર્થીઓમાં પરિવર્તન અવશ્ય જોવા મળે છે.

(૨) માતાપિતાની ભૂમિકા અંગે જે.કૃષ્ણમૂર્તિના વિચારો

બાળકના શિક્ષણ વિકાસમાં માતાપિતાની ભૂમિકા મહત્ત્વની છે. જે.કૃષ્ણમૂર્તિના મતે લોકોને વકીલો કે ડોક્ટરો બનવા માટે ભારેમાં ભારે કેળવણી આપવામાં આવે છે. તાલીમ આપવામાં આવે છે. તો લોકોને માતાપિતા થવાના અતિમહત્ત્વના કાર્ય માટે લાયક થવા માટે તાલીમ લેતા નથી. જ્યારે માતાપિતા અંગત ચિંતાઓ અને આકાંક્ષાઓમાં જ રચ્યાંપચ્યાં રહેતા હોય છે ત્યારે બાળકો પર પૂરતું ધ્યાન આપી શકતા નથી. સાંપ્રત સમયમાં માતાપિતા બાળકો ઊંચી ડીગ્રીઓ મેળવે અને સારે ઘરે પરણી જાય તેની જ ચિંતા હોય છે. આવી બાબતો સામાજિક, આર્થિક ભેદભાવે તેમજ ભૂખમરો લાવે છે. માતાપિતાને મતે બાળકો શા માટે હોવા જોઈએ? સંપત્તિ સાચવવા, પોતાના આનંદ, લાગણી તેમજ આવશ્યકતા સંતોષવા ખાતર તેનો ઉત્તર માતાપિતાએ વિચારવો જોઈએ. માતાપિતાએ પ્રજ્ઞાશીલ, ભયરહિત અને સ્વતંત્ર વિચાર ધરાવનાર વ્યક્તિ બનીને પોતાના બાળકોને ભયમુક્ત બનાવવામાં સહાયક બનવું જોઈએ.

૯. તારણો

(૧)શિક્ષકે બાળકોની નૈસર્ગિક શક્તિને ઓળખી તેના વિકાસ માટે પ્રયત્નો કરવા તેમજ બાળકોમાં આત્મવિશ્વાસ અને લાગણીપૂર્વક માર્ગદર્શન અને વિચારો આપવા જોઈએ.

(૨)બાળકોના શૈક્ષણિક વિકાસમાં માતાપિતા બનવા માટેની યોગ્ય લાયકાત તેમજ તાલીમ મેળવવી જોઈએ. તથા માતાપિતાએ બાળકને પ્રજ્ઞાશીલ અને ભયમુક્ત બનાવી શકાય તેમજ સ્વતંત્ર વિચારવા માટે તેઓને પ્રેરવા જોઈએ.

સંદર્ભસૂચિ

૧. દવે, જે. (૧૯૮૬). ભારતીય ચિંતકોનું શિક્ષણ ચિંતન. (બીજી આવૃત્તિ). અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.
૨. પટેલ, આર. (૧૯૮૨). કૃષ્ણમૂર્તિનું જીવનદર્શન. અમદાવાદ: ત્રિમૂર્તિ પ્રકાશન.
૩. પટેલ, બી. અને અન્યો. (૧૯૮૧). જે.કૃષ્ણમૂર્તિની દષ્ટિએ પ્રજ્ઞાનો પ્રકાશ. અમદાવાદ:ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય.

A Study of Teaching Competency of Primary School Teachers

MEHULKUMAR A. PATEL

Assistant Teacher

Shree Swaminarayan High School, Sector-23, Gandhinagar, Gujarat.

1. Introduction

Teaching competency of a teacher or teacher competency refers to the set of knowledge, abilities and beliefs a teacher processes and brings to the teaching situation. Each specific type of competency is called competency. Teaching competency is the sum total of all the competencies possessed by the teacher that are used in the teaching situation. The teacher performance in the class is this dependent on the teacher's competencies. Since the teacher brings about changes in Pupils' learning using the repertoire of teaching competencies, teacher effectiveness can also be inferred from a measure of teaching competency.

Teaching competency has been defined by various educationists in different ways. **Mathew (1978)** however, defined teaching competency "as the ability of a teacher manifested through a set of overt teacher classroom behaviors which is a resultant of the interaction between the presage and the product variables of teaching within a social setting." **Desai and Despande (1996)** viewed that "generally teachers' competence to the teaching performance of the teachers' trainees taking in to account the various teaching skill they will display in the classroom. It goes without saying that when a teacher teaches, a multitude of set of overt teacher behaviors called teaching competencies. Different set of overt teacher behaviors constitute different teaching skills. In the light of this teaching competency can be defined as the ability of the teacher to exhibit appropriate teaching. "Teaching skills in order to achieve the intended objective variables interact with each other in a complex combination and result in different with the help of the necessary inputs within a social situation". In other words, teaching competency means objective use of various skills in order to bring about desired pupil outcomes.

In our country some studies were conducted to find out the teaching competency of teachers. **Shukla (1995)** observes that teacher competences is one of the major influencing factors having an effect on the students Achievement among other school factor. **Paul (1999)** remarked that only a competent teacher can bring out modernization and mobility in the changing and dynamic society. **Maheswar pande (2004)** found to be that teaching competency the positively related with intelligence, creativity and teacher attitude. **S. Sabu (2010)** also found that the no. of in service training programmes have a significant impact on the teaching competence of teachers. In view the importance of this teaching competency in the part of the teachers. **Jain (1979) Chandhari (1985) Mahapatra (1987) and Sabtiarwal (1997)** attempted to predict it from certain context variables. **Verne (1985) and Lalitha (1993)** undertook studies to explore creativity and teaching competency relationship. A survey of the related literature revealed that not a single study has been conducted to study the teaching competency of primary school teachers. Thus the lack of further researcher tries to investigate the teaching competency of primary school teachers of Ahmedabd District.

2. Objective of the study

The present study encompasses the following objectives.

1. To study the level of teaching competency of primary school teachers.

2. To find out the significant difference in teaching competency of male and female primary school teachers
3. To find out the significant difference in teaching competency of BTC and SBTC trained primary school teachers
4. To find out the significant difference in teaching competency of Govt. and private primary school teachers
5. To find out the significant difference in teaching competency of rural and urban primary school teachers
6. To find out the significant difference in teaching competency of married and unmarried primary school teachers
7. To find out the significant difference in teaching competency of primary school teachers with regard to teaching experience of teachers.

3. Null Hypotheses (Ho)

The hypotheses of this study were stated as follows :

1. There is no significant difference in teaching competency of male and female primary school teachers.
2. There is no significant difference in teaching in competency of BTC and SBTC trained primary school teachers.
3. There is no significant difference in teaching in competency of rural and urban primary school teachers.
4. There is no significant difference in teaching in competency of married and unmarried primary school teachers.
5. There is no significant difference in teaching in competency of primary school teachers with regard to total year of teaching experience.

4. Methodology

4.1 Population and sample

All the government and private primary school teachers of Gandhinagar District. Constituted the population for the purpose of the present study. Sample of the study was 200 primary school teachers selected from both Govt. and private primary schools of Gandhinagar District. The sample was selected by using stratified random technique.

4.2 Tool used

In order to collect the necessary data to achieve the objective of the study the General teaching competency scale (1994) by passi & Lalitha was used.

4.3 Statistical Technique

In this study the researcher used Statistical measures such as mean, SD, T- test and analysis variance (ANOVA) were used to analyze and interpret the obtained data.

4.4 Result and Discussion

A.Result related to teaching competency of primary school teachers

Table 1 : Number of teachers having high, moderate and less teaching competency

Scores of teaching competency	No. of teachers	% of teachers	Classification
Above 110	39	19.5%	Highly competent teachers
75-100	110	55%	Moderately competent teachers
Below 75	51	25.5%	Less competent teachers

Table – 1 show that out of 200 primary school teachers only 39 teachers i.e. 19.5% are highly competent in teaching 110 teachers i.e. 55 % are moderately competent and the rest 51 teachers i.e. 25.5% are less competent in teaching.

B.Result related to teaching competency differentials of male and female, BTC and SBTC, married and unmarried in rural and urban & Govt. and private primary school teachers.

Table – 2 Significance of difference between the teaching competency of male and female primary school teachers

Category	N	M	SD	‘t’	Level of Significance
Male teachers	100	105.8	10.9	1.44	Not Significant
Female teachers	100	103.7	9.7		

Table - 2 depicts that ‘t’ ratio for the difference between the mean scores of male and female primary school teachers is not significant at 0.05 level. Hence the Null hypothesis is accepted. It seems that there exists no significant difference in teaching competency of male and female primary school teachers. The mean score of teaching competency of male and female primary school teachers clearly indicate that the difference in teaching competency of male and female teachers is not significant. Therefore, it can be ascertained that the teachers, sex has not significant impact on their competency.

Table - 3 Significant of difference between the teaching competency of BTC and SBTC trained primary school teachers.

Category	N	M	SD	‘t’	Level of Significance
BTC trained teachers	120	106.40	10.37	2.31	Significant at 0.05 level
SBTC trained teachers	80	103.20	9.10		

Table – 3 show that ‘t’ ratio for the difference between the mean scores of BTC and SBTC trained primary school teachers is significant at 0.05 level. It means that there exists a significant difference in teaching competency of BTC and SBTC trained primary school teachers. The mean scores of teachers teaching competency clearly indicate that BTC trained teaches are more competent in teaching as compared to SBTC trained teachers.

Table – 4 Significance of difference between Govt. and private primary school teaches with regard to teaching competency

Category	N	M	SD	‘t’	Level of Significance
Govt. school teachers	100	106.39	10.77	2.77	Significant at 0.01
Private school teachers	100	102.40	9.54		

Teacher indicates that ‘t’ ratio for the difference between the mean scores of Govt. and private primary school teachers is significant at 0.01 level. Hence the null hypothesis is rejected. It means that there exists a significant difference in teaching competency of Govt. and private primary school teachers. The mean value of teachers teaching competency clearly indicated that Govt. school teachers are more competent in teaching as compared to private school teachers.

Table – 5 Significance of difference between rural and urban school teachers with regard to teaching competency

Category	N	M	SD	't'	Level of Significance
Urban School Teachers	75	105.60	10.15	1.11	Not Significant
Rural School teachers	125	103.97	9.97		

Table – 5 Depicts that 't' ratio for the difference between the mean scores of rural and urban primary school teachers is not significant at .05 level. It seems that there exists no significant difference in teaching competency of rural and urban primary school teachers. Hence, it can be confirmed that rural and urban school teachers do not differ significantly in teaching competency.

Table - 6 Significance of difference between married and unmarried primary school teachers with regard to teaching competency

Category	N	M	SD	't'	Level of Significance
Married teachers	130	106.40	10.32	0.887	Not Significant
Unmarried teachers	70	103.20	9.23		

Table 6 Indicates that 't' ratio for the difference between the mean scores of married and unmarried primary school teachers is not significant at .05 level. It means that there exists no significant difference in teaching competency of married and unmarried primary school teachers. Hence, It can be confirmed that married and unmarried primary school teachers do not differ significantly in teaching competency.

C :- Result related to teaching competency differentials of primary school teachers with regard to year of teaching experiences. For the purpose one way analysis of variance (ANOVA) was used to find out the significant difference of below 5 year teaching experienced teachers. The summary of ANOVA shows label – 7.

Table 7 : Analysis of variance (ANOVA) of teaching competency among primary school teachers in different year of teaching experience of teachers.

Source of Variation	Df	Sum of squares	Mean sum of squares	F-ratio	Level of significance
Between group	3	2489.15	829.716	4.05	Significant at .01 level
Within group	196	40134.97	204.77		
Total	199	42624.12	214.19		

The findings of ANOVA in table 7 reveal that the F-ratio was found to be significant at 0.01 levels. This clearly confirms that primary school teachers of different year of teaching experiences differ significantly with regard to teaching competency. Therefore, It can be ascertained that the teachers' teaching experience has a significant impact on their teaching competency.

5. Conclusion

Considering the above discussion it can be concluded that most of the primary school teachers are average competent in their teaching. It can also be concluded that more teaching experienced and less experienced teachers, BTC and SBTC trained teachers & Govt. and private school teachers differ significantly in teaching, while male and female teachers rural and urban school teachers & married and unmarried teachers do not differ in teaching competency.

References

1. Desai, S. and Despande S. (1996) teaching competency, Perspectives in Education, Vol. 12 no. 2
2. Grewal, S.S. (1988) Teacher effectiveness, Prakash Brother 546, Book market Ludhiana.
3. Guilford, J.P. and Benjamin f (1985) Fundamental statistics in psychology & education (6th Ed.) McGraw Hill Inc, New York
4. Jain R. (21997) Proficiency in teaching as a function to teaching intelligence and interest, Ph.D. (Psy.) Agra Uni.
5. Lalitha , Y.R. (1993) A study of creativity in relation to teaching competency of B.Ed. teacher trainees studying in the college of education of Bangalore university, unpublished Ph.D. thesis in education, Bangalore Uni.
6. Mathew R. (1978) "Factorial structure of teaching competencies among secondary school teachers" Ph.D. Thesis CASE, faculty of education MSV, Baroda
7. Naseema (1993) Teaching competency of secondary school physical science teachers in relation to satisfaction of teaching physical science, Ph.D. thesis, University of Calicut.
8. NCERT (1997) Fifth survey of educational research (1988-92) vol. I NCERT New Delhi.
9. Panda, M. (2004) Prediction of teaching competency from creativity intelligence and teacher attitude: A study, Indian educational review, Vol. No. No. 2 July 2004.
10. Passi, B.K and Lalitha, M.S. (1994) General teaching competency scale, National Psychological corporation, Agra
11. Paul, S. (1999) "Relationship between job satisfaction and teaching competence of the secondary school teachers of Chausar District of Assam". Journal of all India Association of educational research, Vol II No. 1.
12. Sabu, S. (2010) In service training programmes and teaching competency of teachers". Edutracks, Vol 9 No. 9 May 2010.
13. Syavg, R.N. (1993) "Study of teaching competency of Pre-service and in service teachers trained through different treatment of micro teaching". Unpublished Ph.D. thesis in education, Devi Ahilya Vishwa Vidhyalaya Indore.
14. Varne, L.S. (1985) A study of personality components of creative students trainees in relation to their competencies in teaching unpublished Ph.D. Thesis in education Lucknow university.